

Namigivanje zvjezdama

Mišo MARIC - Mostarenje

Namigivanje zvijezdama

Januara 1986. iz banje Junaković, gdje je na liječenju, Mika Antić mi telefonom najavljuje, pa onda šalje »Besmrtnu pesmu«. Primjerak rukopisa stiže sa Zupčeve adrese: Ravanička 10, Novi Sad, s posvetom: »Mome bratu Miši, preko našeg brata Pere, od njegovog brata Mike.«

U toj »Besmrtnoj« Mika objašnjava da nije odavde, odnekud je sa zvezdâ, smrt je povratak kosmičkom zavičajju i, kad ponovo bude zvezda, moli: »Namignite mi malo.«

Krajem juna 1986. išao sam u Novi Sad da ga ispratimo. Otišao je dalekom suncu, uz stihove »Besmrtnu« i melodiju ciganske tugovanke »Piro manda korkoro.«

Septembra, Zubac je došao u Mostar. U Drapšinovoj 15, duboko u zlatnu noć, listali smo sjećanja na Antića i »Besmrtnu«. Onda smo se naslonili na prozor i ćutke namigivali zvijezdama. Nečiji odocnjeli koraci zaustavljaju se u tami staze pod jablanovima, nad Radoboljom. Hrapav, moker glas pozdravlja i pita:

- Šta pjesnici rade na prozoru u pozni sat?*
- Namigujemo zvijezdama! - odgovaramo neznanoj sjenci.*

Sutradan smo išli na jutarnju kafu, na Rondo. Znân narod nas je pozdravljao ljubazno, a gledao sumnjičavo. Čujem šapat:

- Zubac i Marić proradili. Po svunoć namiguju zvijezdama.*

Prvih dana januara 2001. na adresu: 14. Widcombe Way, Exeter, Devon, England, stiže mi Zupčeva novogodišnja čestitka s »Besmrtnom«. Čitam, ne da mi se usniti, prošetacu. Nebo ozvjezdano, mostarsko. Stanem na vrh brijega uz glavnu ulicu, okrenem jugu, nadem najsvjetliju među zvijezdama, pa namigujem. I ponoć je otišla na počinak, pusto je i tiho. Ustavljaju se policijska kola. Izlazi mlad policajac, učtivo pozdravlja i pita:

- Je li sve u redu, gospodine?*
- Hvala, sve je u redu.*

Mišo MARIĆ - Mostarenje

- *Lijepa noć za posmatranje zvijezda?*
- *Namigujem zvijezdama.*
- *Sigurni ste da vam ne treba pomoć, gospodine?*
- *O, ne, hvala lijepa, gospodine.*
- *Hladno je, a vi ste u košulji, gospodine. Bilo bi dobro da idete na počinak.*

Pozdravili smo se ljubazno. Dok ulazi u kola zbunjeno vrti glavom, a onda kaže:

- *Good night, sleep well, sir!*

Noć nije bila dobra, spavao sam loše. Sutradan sam počeo pisati sjećanje na svog brata, Icu Voljevicu. Nastavio, potom, o ljudima koji su mi ukrasili život. Većinom su već odavno zvijezde. Ili su daleko.

Na stranicama koje slijede ja njima namigujem.

Mostarac de Luks

*» Mostar, Rondo, sa Icom Voljevicom,
Perom Zupcem i Mišom Marićem, 1968.*

*To što šumori vetar, to što
žubore vode, to što se osipa lišće, to su boje mog
glasa rastvorene u stvarima. Naše je umeće u tome
što uvek nekom drugom pomažemo da ume«.*

(Miroslav

Antić: Sabrana djela,

Knjiga Peta,

»Oslobodjenje«, 1989.)

Prije tri godine, pri slučajnom susretu u Londonu, Knjigu Petu, »Izdajstvo lirike«, pokloni mi ljubazan momak iz Tuzle, Zrinko Baković. Veli:
- Tu ste i vi, s prijateljima.

Prelistavam i nađem na gornji zapis. Pa mu objašnjavam kako je Rondo mučki ubijen, kako su Ico i Mika otišli zvijezdama, Pera mi se javlja iz daleka, a ja sam tužno umoran i družim se sa sjećanjima.

I, odjednom mi se odvrti ta 1968. Antić je, u vozu kroz noćnu Bosnu, drugovao s »Rubin« unučićima. Bijaše veseo, Pera neispavan, Ico sinoćnji, a po bijelim stolovima Rondo ađeoski bešumno osipalo se lišće s platana. Rumena i blaga mostarska jesen. Mika je rajsneglom od osmrtnica zakačio sako za platan. Dočekuša, pa krenusmo na tekuća pitanja, za odrasle. Odmah na početku Mika se žalio kako nije učestvovao u izboru rodnog grada, pa je rođen uz

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Dunavo, a ne kraj Neretve. I, da bi bar umreti voleo u Mostaru. Koji je, veli, čudo. Više pesma, nego grad. I da je njemu, Antiću, najljepši u proleće. Zubac se zalaže za jesen, s modrim kišama. Meni je Mostar, dodajem, uvijek lijep. Ico dokrajči lozu i temu:

- Meni je najljepši kad sam u Sarajevu!

Zašto je Antić baš tad zapisao to o umijeću, nikad nisam dokučio. Ali se sjećam, negdje oko pola pića, prilazi Risto Janjić, vozač u »Slobodi«. Neki mu pravoslavni crkvenjak prodaje sat. Pa će Icu, jer nema Emira Balića, stručnjaka za satove, a urar Benco daleko, upitati vrijedi li. Ico pogleda, kaže:

- Kupi, odličan!

Pogledam i ja, pa kažem kako kasni dobrih 30 minuta, ne valja.

- Odličan je sat - ustrajava Ico - sve će on to do večeras nadoknaditi.

Taj osjećaj za situacionu dosjetku, sem u vrhunskoj literaturi, nisam sreo. Što je uzgredan razlog ovog prisjećanja na prijatelja, drugara, slikara, kozera, vjenčanog kuma...Na brata, Mustafu Icu Voljevicu, za kojim 26. januara ove 2001. punim 20 godina *Nezaborava*...

17. maja 1986. glasnogovornik generacije sjajnih umjetnika i ljudi, Antić, u pero biografu, Drašku Redžepu, vapi: »Ogromno mi nedostaje Ico Voljevica!«

Otišao je za njim 26. juna 1986. A ja, evo, priželjkujem da u postojbini dalekih galaksija zbilja ima nešto. I da je i Rondo prognan tamo, s bijelim stolovima, za kojima njih dvojica, sad, ispijaju male loze i druže se veselo.

S početka sedamdesetih, u Umjetničkom paviljonu uz Titovu, u Sarajevu, pomagah mu da postavi slike za samostalku. Tu su Ico, Vlado Dijak, Esad Velić, tek otvorena, druga flaša »Hepokovog« vinjaka, i ja. Ico će do otvorenja da malo odmori, pa pita Vladu dokle on i Eso misle ostati. Vlado se smješka i pokazuje dno flaše:

- Dovde!

Ico ode, kačim legende ispod slika. Vrše, čoškovi Mostara, ciklus crnih Neretvi od I do VI.

U to će Mak Dizdar. Dugo, ćutke razgleda slike, a onda veli:

- Otvaram ovu izložbu, a još ne znam šta reći. Nikad mu nisam vidio ovo-liko slika na jednom mjestu. Poneku tek, u ateljeu. Ozbiljan je slikar Voljevica, svoj. Ali, što su mu ove Neretve crne!?

Mostarac de Luks

*Ico
Voljevica*

- Sestra Icina, Zehra - kažem - odlučila se za Neretvu. Nikad je nije prebolio.

- Uh, bogati! - uzdahne Mak - Pa, ja to nisam znao!

Par sati kasnije, pred tim slikama i reprezentacijom kulturnog i svekolikog Sarajeva, Mak je izgovorio slovo stameno kao zapis sa stećka u Radimlji. Po prvi put čuh da ima jedna modra rijeka i kako svima nama valja preko rijeke. A završili smo pored Titove, u restoranu kod »Amerikanca«. Izložba je pobrala sjajne kritike, platna otkupljena. - »Sve do košulje«, rekao bi Maestro Sefić.

On i Ico su se uvažavali i voljeli. Što im nije smetalo da se šale jedan na račun drugog. I crnomanjasto, ali bez hile.

Kad podemo iz redakcije s Rondo »kod Balića«, tako je zvao kino »Zvijezda«, redovno bismo iščitavali taze osmrtnice na platanu kod Kluba

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

javnih i prosvjetnih radnika. Znao je svakog od pokojnika i rahmetlija, o svakom izgovorio poneku riječ sjećanja.

Jednom, pred tim osmrtnicama, pita:

- Šta će pisati, Mišel, kad ti skikneš?

Samac sam tada, deklamujem mu davno zapisano:

- »Umro je Mišo Marić.« A u potpisu: »Ožalošćeni Mišo Marić.«

- Šta će, Mujo, pisati na Maestrovvoj?

Odgovara na prvu:

- Umro je Meha Sefić. Dženaza će se klanjati u hotelu »Neretva«.

Svratimo u »Neretvu«. Tamo, mada je jutro, Maestro igra simultanku za pet-šest stolova. Na svakom konjak, šeta okolo, pa pijucne. Ispričam mu maloprijašnju. On, po adetu, odmijauče. Bila je to faza kad je crtao mačke i odazivao se sa »Mjau!«. Velim mu da se javi u veljači. Posla me u materinu.

- Još će od tebe, Mišel, i biti nešto - bodri me Ico preko Musale. - Ova ti je maloprije prolazna za prvi razred Liske.

Na putu do Emira i matinea u 10, kad zažegaju Puljićevi ilinštaci, svratili bismo kod Muje, na bozu. Dok toči, Ico provjerava :

- Je li ledena?

- Jašta je, već ledena! - odbrusi Mujo, a glavu ne okreće.

- Ipak, pusti da malo oteče - insistira Ico.

Mujo prolje naliveo, gurne pare nazad i izbacila nas na 40°C...

Avgust je, podne je, u »Pozorišnu« banu Đapo, znojan.

- Ja što je pripeklo, skuva' se! Ima preko četrdeset u hladu!

- A ko te tjera u hlad, Merinac? - dočeka ga Ico.

Sulu je zvao Merino ili Merinac, zbog kao runo bijele kose.

S Icom od Rondo do pod Kujundžiluk, s poglavljima: *Redakcija, Dom kulture, Galerija, Klub javnih i prosvjetnih radnika, Bristol, Neretva, Čule, Majka Bojana Stajčić, Oslobođenje, Pozorišna, Evropa, Pećina, Ateljei Juse Nikšića, Mladena Solde i Bobe Samardžića*, do pod Čardak, a kad je svugdje fajront do *Pobrića, Bulića, Smaje Kljake i Lire* - rahmetli Evlija bi ispisao putopis debeo i zanimljiv kao onaj od Stambola do Stare ćuprije. U toj čudesnoj

Mostarac de Luks

MO-karavani putovahu još čudesniji ljudi, od kojih svaki, na svoj način, bijaše knjiga. Marljivi Asim Hadžajlić, koji otključava ICM u pet ujutro i sjeda za mašinu; Himzo Polovina i Zaim Imamović na sceni velike sale Doma kulture; Karletova, Kujačićeva, Gvozdencićeva, Maestrovna, Pezina, Nikšićeva, Soldina, Ledićeva, Puljićeva, Mičkovićeva, Bokićeva, Cucina, Dadina, Pravičina i ko zna čija sve samostalka u foajeu i susjednoj Galeriji; s ograde Peškine kuće, preko puta Rondona, fudbalski zanesenjak Zlatko-Ćona Miladin drži miting nakon utrkvice, a među pažljivim slušaocima je i Muhamed Mujić, fudbalski čarobnjak; na Rondou sijed i ćutljiv Skender Kulenović; predsjednik SIV-a Džemal Bijedić u kratkim pantalonama; YU olimpijac Krno Radiljević, radnik Rudnika mrkog uglja; inženjer Sloba Marić, sjetan; fotograf Franjo Aničić usnuo; sinovi narodnog heroja Lea Bruka, Miro i Tvrtko, jedno vrijeme podstanari u ulici s očevim imenom; tihi profesor Nihad Beribak, autor njemačkog rječnika za drvenu industriju; darovit srednjoškolac Gradimir Gojer, s knjigama iz biblioteke i rukopisom za »Slobodu«; Jole Musa, od čijeg smijeha opada lišće s platana, a kombinat koji vodi prvi je na listi deviznih izvoznika u Republici; Drago Markotić, prvi poratni majstor za opravku radio-aparata u Mostaru i sin mu Željko, tehničar Radio Mostara; Osman Pirija, agrarni reformator koji, nakon hercegovačkog krša, pravi Misir i od libijske pustinje; dr Zvonko Tolj s aktovkom krenuo na festival u Rio - ranoranioci i noćobdije na jutarnjoj kafi i lozi pod platanima Rondona, najljepše vizitne sobe svih Mostaraca, gdje su se dočekivali i gostili prijatelji sa sve četiri strane svijeta;

»Bristol« s nasmijanim konobarom Matom Barotijem, narodnim herojem Mehom Trbonjom i partizanskom desetinom pod sjedinom; s raspjevanim Edom Pandurom; s Ismom Kresom, Kažom Jelčićem, Tvrtkom Šulentićem-Šulom;

»Neretva« s Maestrom i sobom 101 u kojoj je Crnjanski dopisivao Komentare uz *Itaku*, Andrića budila svijetlost, a Čopić sljuštio gajbu «Vlahova» za 3 dana;

Kafana kod Tome Čule (niko ga nije vidio nasmijanog, pa ga Ico zvaao Vedran), s Dragom Trojkom, rudarom, slikarom i Orkestrom, svira na svemu što dotakne, od češlja do vrata; s Vukom Vrdoljakom, Mahom Kokanovićem, obojica Simfonijski; sa slikarom i šarmerom Jusom Nikšićem; s Vladom Puljićem, pobratimom šipaka ljutunaca, glavaša i vinskih mušica; s doktorom maksiofaciale Nedžadom Imamovićem; s arhitektom Sulom Đapom; sa oslijepelim Romeom Tiberiem (pri ukrcavanju na brod u Zadru za Anconu, Ico ga pri-

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

javio kao »slijepog putnika«); s Tihomirom Stajčićem Cucom, čija platna kupuju Yul Bruner i Carlo Ponti, a tijesna mu planeta; s poetama Milivojem Mrkićem, Radom Budalićem i Ivanom Kordićem; s gostujućim Adijem Mulabegovićem, Enkom Mehmedbašićem, Vladom Dijakom; s redovnim Zukom Džumhurom, koji hodoljubi svijetom, a bivakuje u Mostaru i - nigdje kraja domaćim, a dobrodošli iz daleka svakodnevno su se mijenjali.

- Svi se oni mijenjaju, samo ti, sine, ostaješ isti! - korila majka Mustafu.

Zasjeli u kafani kod Čule Ico, Vlado i Maha Kokanović. Gazda nikad ne sjeda s gostima, stoji kraj stola. Ico veli:

- Upisao sam Adija u Muzičku, na trombon.
- I ja sam Denisa na klarinet i saksafon - dodaje Maha.
- Moraću i ja Validana - kaže Vlado.
- Vala ću i ja onog svog, nek uči nešto - uključuje se Čule.
- Tvoj ne može - kaže Ico.
- Što to vaši mogu, a moj ne može!?
- Tvoj ne može, jer nema odsjek za gangu - uzvraća Ico.

Od jetinjstva se družio s Dejanom Ćupinom, koji nam je u radno vrijeme direktor u Informativnom centru, a u neradno društvo kod Čule. Dejana Ico zove po francuski de Jean, a Dejan pije samo mlako crno vino, jedina boljka koje se plaši je promuklost. Kad se obraća pravoslavicima i katolicima počinje sa: pokoja ti očeva; kad se obraća Muslimanima sa: rahmeta ti babina. Nikad ne pobrka... Inače obrazovan, neobičan čovjek, Dejan. Sjedimo, jednom, priča kako mu je supruga otišla u bolnicu, treba da se porodi.

- Taman fino - kaže Ico - imaš sina, sad je red da dobiješ i kćer.
- Neću kćer - kaže Dežan - neka opet bude sin.
- A što to fali kćeri? - pita Ico
- Šta će mi kćer! Dođu sa šesnaest-sedamnaest godina pa mi vele: eno ti.

Dejane, malu natežu u parku!

- Bolje je da ti kažu: eno ti, malu natežu, nego: eno ti malog natežu u parku! ozbiljan je Ico.

Slasne, dvorišne roštiljijade kod milosne Cucine majke Bojane; pa *Oslobodenje* s Emininim unukom, gospodstvenim urednikom Mugdom Karabegom; s britkim, raskošnim Gojkom Berićem; s tihim, ljubaznim Zdravkom

Mostarac de Luks

Kokotovićem; s raspjevanim i uvijek pomalo sjetnim Alijom Kebom; s radinim Salkom Dizdarićem; s tek zasjalim, zanesenim Minjom Bojanićem; s dobrodušnim foto-reporterom Ifetom Kapidžićem - i tako sve do *Čardaka* i još više, do neba, putovah sretan u toj karavani s Icom Voljevicom. Bez kojeg bi to putovanje bilo dozlaboga zamorno i dosadno...

Sanjali smo danju, a živjeli noću. Kad se proglase fajronti i pogase sva svijetla od »Bulića« do »Lire«, non-stop je radio podrum tamo gdje prestaje Liska, a počinje Bulevar, u ateljeu Icine kuće. Tu se pilo mukte, Fika bi u 2 poponoća služila buređžike, Đapo tanka sluha pjevao Himzi »Eminu« na uvo, Cucu Velji Miloševiću i gostujućim prijateljima poklanjao Icine slike...

Nikad ga nisam pitao je li rođen u toj Avdagininoj i Zejninoj kući ili u porodilištu. Enko Mehmedbašić, koji se razumije u mnogo šta, a posebno u humor, tvrdio je da Icina dosjetka kako je rođen kao lijepa beba, ali su ga zamjenili u porodilištu, može u svjetsku antologiju humora. Antić je od nje sačinio pjesmu, a ja sam uvijek govorio: da je s vana kao iznutra, Ico bi bio Rudolf Valentino. Poštena, meka duša mostarska, koju je nerado otvarao. Ni drugarima, a rijetko Fiki, rođenima (sem onih pod bijelim Brijegom) osjećanja prijateljstva i ljubavi nije oglašavao. On je to, jednostavno, čutke, činio.

Dolazak djece, Lejle i Adija, proslavljen je svečanije nego da su mu »Vrše« ušle u Luvr. Nisam ga vidio da gura kolica, vodi u nedjeljnu šetnju, tetoši...Ali sam ga vidio neispavanog, zabrinutog, svaki put kad bi ih uhvatio krzamak ili kakva druga, bezazlena dječija boljkica. A pričala mi Fika kako se posvađao s Adijem. Došao kasno, legao uz Adija. Ovaj ga u snu klepi nogom u bradu. Bunovan, počne da galami. Fika se probudi i ospe po njemu. Pravda se, veli:

- On je prvi zagrizn'o.
Adi je imao nepune tli.

Dolje, u ateljeu, gledao sam ga kako slika, a i pozirao za portret. Brzim, grčevitim potezom nabacivao je boju na platno, udarao špahtlom, a milovao kistom. Ustajao, odmicao se, mjerkao naslikano, onda ponovo vraćao, napadao. I čitavo vrijeme bolno grizao jezik u uglu usta. Ici se uvijek strašno žurilo. Sve što je radio, radio je strasno i brzo. I život je živio tako svaki dan, i svaki sat u tome danu, kao da sutra ne postoji. Pa smo i mi iz karavane nastojali da držimo korak...

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Posmatrah ga dok prelama »Slobodu«, pregleda slog po štamparijama Mostara, Sarajeva i Splita, ilustruje knjige, časopise, skicira scenografiju za Narodno pozorište, glumi u »Abraševiću«, a u Londonu, nedavno, kupim staru »Žilavku«, na kojoj je preživio njegov »Most«. Slušao sam ga u bašti na stadionu »Veleža«, pod Mehinim golubarnikom, kako pred Đemom i dvadesetak raje priča:

- Počnem raditi, fisnem naveče s Benkom (Vučković) i Borisom (Birjukov), a mati me, Zejna, budi. Govori: »Mustafa, sine, hajd' na radu, podne je. Eno i Đema ode.«

U vrijeme sjećanja Džema bijaše predsjednik Sreza, u vrijeme priče je bio predsjednik SIV-a. Vrta palčeve, smije se grohotom, kaže:

- Furdo, što si se mene dopovez'o!?

Džemu je posebno volio i poštivao, a nije propustio priliku da ga javno potkači.

Predsjednik Savezne vlade otvara novi pogon Fabrike duvana u Mostaru. Prije svečanog čina, s kratkim govorom i makazama, obilazi i razgleda u pratnji vodećih ljudi Fabrike, Opštine, Regije, Republike. Bljeskaju blicevi, radio reporteri se tiskaju s mikrofonima, tv-ekipa prati svaki korak, bilježi se svaki pokret, svaka riječ. I Ico je tu. Uzme cigaretu s pokretne trake, nudi Džemu:

- Uzmi, predsjedniče, ova je džabe!

Džema ga gleda preko oka, uzme cigaretu, stavi u ugao usta. Ico izvadi upaljač, hoće da mu pripali. Džema odmiče glavu:

- Znaš da više ne palim.

- I pališ i žariš od četerespete!

- Furdo, de me nađe pred kamerama! - smije se Džema...

Jutro je, u redakciji sam, zvoni telefon. Javlja se Zdravko Ostojić, sekretar OK SK :

- Mišel, jel' ti onaj Voljevica tu?

- Ostavio sam ga na Rondou, popravlja se.

- Slušaj, daj ga dovedi dok se skroz ne popravi, imam mu nešto reći. Ako si besposlen, dođi i ti s njim.

Odem na Rondo. Već je, vidim, pripalio noćasnje. Te ćemo kod Zdravka. Sekretarica nas najavi, Zdravko primi. Nudi kafom.

- Ja bih jednu SK lozu, dobra je i džabe je - kaže Ico.

Tu malo prokenjčijamo, a onda Zdravko ustaje, odjednom je veoma

Mostarac de Luks

---

ozbiljan i svečano počinje:

- Druže Ico, pripala mi je čast i radost da ti saopštim da si, na prijedlog drugova Branka Mikulića, Hamdije Pozderca i Raifa Dizdarevića, za izuzetan doprinos umjetničkim i kulturnim dostignućima Grada i Republike, na sinoćnjoj sjednici Predsjedništva Opštinskog komiteta jednoglasno primljen u Savez komunista. Sretan sam da ti mogu prvi čestitati.

Zdravko mu pruža ruku, on se ne diže sa stolice, osloni desni lakat na sto, pokazuje Zdravku srednji prst i veli:

- A lova?

Zdravko je zabezeknut, gleda u njega, pa u mene, traži pomoć. Nemam pojma o čemu se radi, Ico ne spušta prst, Zdravko pita:

- Koja lova!?

- Za prelaz.

- Kakav prelaz?

- Iz Socijalističkog saveza u Partiju - ozbiljan je Ico.

Friškog člana, i mene s njim, sekretar svečano izbaci iz kancelarije...

Malo iza toga Ico prisustvuje prvom sastanku Osnovne organizacije SK u Informativnom centru. Sastanak je hitan i važan. Na dnevnom redu samo jedna tačka: problemi sa SSSR-om. Brežnjev je bio u posjeti da potvrdi dogovoreno s Đokom Jovanićem oko prelijetanja sovjetskih aviona preko teritorije SFRJ i korištenja Kotora za remont flote. Tito ga odbio. Jedan brod može u Kotor u slučaju kvara, jedan avion može koristiti vazdušni prostor ako prevozi humanitarnu pomoć za gladne u Africi, drugi ćemo rušiti, saopštio Brežnjevu. Đoko nema pravo da obećava ono što ni on kao predsjednik države ne može po Ustavu, Đoko ima da ide u penziju. Đoko je kasnije otišao u penziju, Brežnjev je odmah pobjesnio, prekinuo posjetu. I tako Asim čita tu strogo povjerljivu informaciju Predsjedništva CK SKJ, sat vremena. Kad završi obraća se:

- Drugarice i drugovi, ima li ko šta da pita?

Drugarice i drugovi ćute, samo Ico digao dva prsta.

- Izvoli, druže Ico!

Nikad ga niko u redakciji, niti bilo gdje, nije oslovio s »druže«. A drug Ico, koji je na sastanak došao s Rondo, lijepo namiren, ozbiljno pita:

- Šta je pisac s time šćeo reći?

Bugojno, 2. april 1977. Desetak najeminentnijih bh. slikara portretiše

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Tita. Mario Mikulić, Mersad Berber, Safet Zec... Od Mostaraca Maestro i Ico. Maestro je elegantan, Ico je sinoćnji. Branko ga predstavlja Titu:

- Druže Tito, ovo je onaj što je tražio za prelaz.

Stari se smije, pruža ruku, veli:

- No, znam, bogati, Voljevica, Bosanac de Luks.

Branko se volio družiti s Icom. Dolazio je maksuz u Mostar, sijelili bi kod Mladena u ateljeu il' kod Ice u kući i tu bi pokupio taze mostarske, posebno Icine. Prepričavao ih je Titu. Očito mu je prepričao i Enkin dijalog s Icom:

- Šta je Hercegovac?

- Hercegovac je Bosanac de Luks.

A ako bi mene sada pitali »Šta je to Mostarac?« odgovorio bih: »Hercegovac de Luks. Ili Mustafa Ico Voljevica! «

Spuštamo se s Makljena u Gornji Vakuf. Pun autobus »Mostarskih kiša«, idemo na svečanost 90-godišnjice Osnovne škole. Branko me molio da pozovem i Icu. Negdje kod Voljevca, sela pred Vakufom, pita vozača, Vakufljanina rođenjem, šta i koga Branko ima u rodnom Vakufu. Ovaj veli da više nema ništa, sve je prodao, a od rodbine ima šlogiranu, nepokretnu tetku i da je pazi...

Završi se program, ručak je. Puno je značajnih gostiju. Sjećam se Nike Mihaljevića, Čočeta Vujovića, narodnog heroja, komandanta Prve proleterske, koja je prvi put oslobodila Vakuf. Sitan čovjek taj Čočče, ni nalik na Crnogorca, heroja. Priča kako mu je otac Brankov, kasnije vijećnik ZAVNOBiH-a, doveo sina i zamolio da ga povede sa sobom. Onda Ico pita Branka:

- Imaš li ti još šta ovdje?

- Nemam. Sve sam prodao kad sam odlučio da gradim u Bugojnu.

- Jel' ostalo išta od nekretnina?

- Nije ništa.

- A tetka?

Nelagodna tišina, pa smijeh.

U ljeto 1980, na poziv likovnih umjetnika Finske, gostuje u Helsinkiju mjesec dana. Vratio se s fasciklom pohvalnih kritika, neobičnim utiscima i fizički prepolovljen. O bolesti nije govorio. Polovinom jula, s Fikom i s djecom odlazi na more. Početkom avgusta s Cucom i slikama, po ko zna koji put, kreće za Italiju. Vraćaju se bez slika, sa »Zlatnim amforama«, najvišim priznanjima s

Mostarac de Luks

---

tradicionalne međunarodne likovne smotre u Gabicce Mare. Ico je iskopnio, oči upale, požutio. Operisan je 2. septembra na Rebru, u Zagrebu. Stiže mi razglednica iz bolnice: »Dragi Mišel, operisana mi je žuč. Vraćam se uskoro. Pripremi karte, otriježni Merinca, pa ćemo baciti partiju remija. Al' nema više žučnih diskusija. Tebe i Azru prijateljski pozdravljamo. Pozdravi svu raju, Ico i Šefika.«

Prije njega, u Mostar je stigao glas da je tamo, u Zagrebu, »otvoren i zatvoren«. Vratio se krajem septembra. Pripremio sam karte, Sule se otriježnio, pa u stakleniku kuće na Bulevaru remijamo. Tu partiju nikad nismo završili. Stalno neko na vrata, zvone telefoni iz cijele Jugoslavije, obilaze ga Sarajlije, Novosadani, Čapljinici, Trebinjci, Bugojanci... Ne žali se, duh ga još drži, kućom se razliježe smijeh, a Fika u kuhinji priprema kafe, toči pića, sokove i plače.

24. januara, idem u redovnu posjetu. Jutro je, on leži na kauču, upaljen tv. Čestitam mu Orden za rad, uručen dan ranije.

- Jedan za jastučeta... - kaže tiho, teško.

Zateče me.

- Kakvog jastučeta?

-Znaš, ono, kad umru borci, pa im nose odlikovanja na crvenom jastučetu.

- Daj, bogati, Mujo, mani se budalaština, kakvo jastučete i kakvo umiranje! Proći će.

Po prvi put skida oči s tv-a, gleda me, pa kaže:

- Mene je, Mišel, rakonja pojeo. Pripazi mi malu raju.

Zaustih, a on se okrenu tv-u, pa doda:

- Kad vidiš Budalića (Rade, glavni urednik TV SA), reci mu da su im dječiji programi najbolji. Šteta što ih prije nisam gledao.

Umro je dva dana kasnije, 26. januara 1981, držeći Fiku za ruku... 28. januara, na komemoraciji u sali Sindikata, oproštajno slovo počeh kako se kamičak sa Starog mosta zauvijek odronio u Neretvu. Kako je s njim otišao i najljepši dio nas i kako je i Mostara manje... I kako Ico nije umro od smrti, kao što se obično umire. Kako je umro od života... Na Šarića haremu, pod bijesnom burom, ispratio ga je Mostar i gradovi koje je s daljina premjestio u mostarske ulice i sokake...

Malu rajju nije trebalo paziti, ili sam se ogriješio. Sad su velika raja. Lejla i Fika, prognanici u Holandiji. Adi, u podrumskom sobičku, u Mostaru. Kuća Voljevica na Bulevaru, opljačkana, pa spaljena 16. maja 1993, zjapi prazna,

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

mrtva... Kao jedini melem stigoše mi Fikine riječi da Paja Omeragić, s desetak teško prikupljenih slika, priprema retrospektivu za 26. januar, da je Fiko Novalija, kao i prije 20 godina, najavio spomen tv-emisiju i riječi Alije Kebe, kad mu ponudih da objavi sjećanje na Icu u »Mostu«:

- Imam na stolu 15 kilograma rukopisa, Mišo, ali tekst o Ici mora ići.

I evo me, na kraju djelička sjećanja. Siguran da ni to malo nisam uspio reći kako željeh. I još sigurniji da, ma kako i ma koliko rekao, Mustafa Ico Voljevica zaslužuje više i ljepše.

Zato što mi je bio brat.

I zato što je bio Mostarac de Luks.

2001.

Primarijus prijateljstva

Bio sam pacijent, a i družih se s mostarskim ljekarima. Ovo drugo češće i rade. Bilo me strah boljki, bolnica, bolničkih mirisa i ljekara. Kako sam stariji, strah je sve veći, a sjećanja na mostarke ljekare sve draža i sve sjetnija. Jer, uz rijetku iznimku, bijahu stručni, dragi i neobični ljudi. I te iznimke, do epidemije nacionalizma, bilo je teško dijagnosticirati.

Danas se, dakako, sve zna. Kome je Mostar grad s jednom obalom. Ko je od mostarskih ljekara u ratu izgubio glavu, ko obraz. Ko je objesio o klin i stetoskop i Hipokrita, pa se šepurio bolnicama okičen pištoljčinom k'o Doc Holiday po OK Coralu. Ljekar u maskirnoj uniformi s *coltom*, taman kao Štela Martinović u bijelom mantilu sa stetoskopom. A vidao sam i takve ljeta 1992. na Bjelom brijegu, koji se crvenio od stida. S tom sortom ne bih se bavio ni u sterilizovanim rukavicama.

Piše mi se o Milanu i Dani Pećanac, Dragutinu Hlubni, Hami Drače, Petru Rafaeliju, Muhamedu Mahiću, Mehmedu Mujiću, Dragutinu Arasu, Koči Miletiću, Tiću Marinkoviću, Nusretu Veliću, Stipi Ravliću, Boženi Lušickoj, Daroslavu Mrdanu, Rifi Pavloviću, Mirzi Vili, Nedi Kosjerini, Anti Hercigu, Dževadu Halilhodžiću, Nijazu Topuzoviću, Melihi i Ekremu Rizvanbegović, Draženu Rudešu, Ibri Dragniću, Marku Ružiću, Pinji Šunjiću, Džemilu Pezi, Čerimu Divanoviću, Stjepanu Dragoju, Oliveri i Brani Ivanović, Salki Spahiću i Salki Terziću, Nijazu Čohadžiću, Omeru Karabegu, Neri i Faruku Šabanagić, Nadi i Ahmi Ćurić, Tusi i Almiri Čamdžić, Sumi Kajtaž, Muliji Džudži, Melihi Imamović, Milosavi Rundo, Amri Paćuka, Nuri Piriji, Elizabeti Ivanković, Snježani Savić, Emici Potur, Zagi Bojanić, Vesni Oborina, Mirjani Čvoro, Safi Čampari, Heleni i Nadi Škobić, Nadi Zulović, Savi Bjelogriću, Muhamedu

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Obradoviću, Snježani i Ivi Ćuriću, Vlatku Vladiću, Anti Ivankoviću, Izudinu Pintulu, Ivanu Knezoviću, Mehi Zuboviću, Hasanu i Gagi Ćustović, Asimu Sadikoviću, Koki Repoviću, Radoslavu Lončaru, Miri i Fejsi Vejzović, Zvonku Tolju, Hasi Šehiću, Mehi Memiću, Nijazu Seferoviću, Zlatku Cariću, Dinčetu Ustamujiću, Amili i Predragu Puzić, Edi i Vildani Alikalfić, Snježani i Draganu Milavić, Emiri i Zlatku Skikić, Rami Omanoviću, Todoru Pantiću, Zaimu Sariću, Braci Hajdareviću, Emiru Fazlibegoviću, Đini Kajtazu, Mustafi Hadžiomeroviću, Borisu Maslovu... O Zvonku Soči, Fahri Puziću, Refi Eminagiću, Đokici Kulišiću, Đaniju Salkoviću... Profesorima Isidoru Papi i Nedi Zecu, koji nisu liječili u Mostaru, a kojima je do kraja života Neretva tekla krvotokom i Mostar bio prestonica na kardialnoj karti svijeta.

A davno sam pisao, s dužnim poštovanjem, o Isidoru, Nedi, Hlubni, Mahiću, Topuzoviću, Lušickoj, Ćuriću... Pred rat, izgovorio dva tužna slova na Sutini, oprastajući se, u ime prijatelja, od Mehmeda Mehe Mujića i Dženana Đanija Salkovića. Sve prije toga, bijaše život.

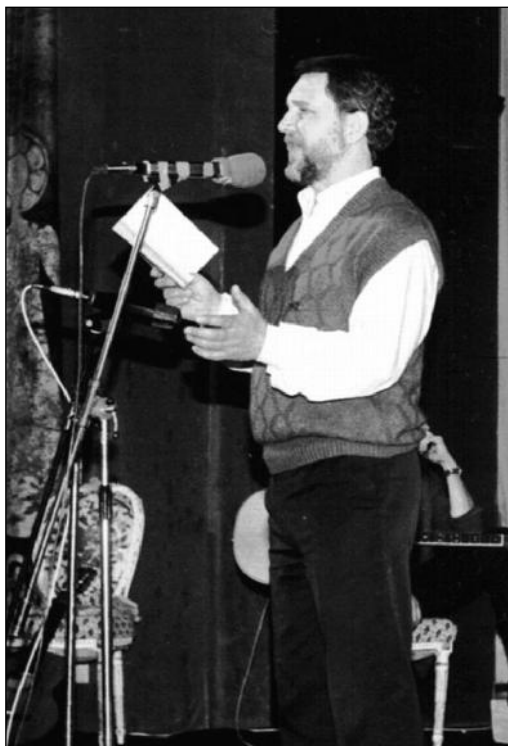
Dežurah u *Hitnoj* sa stažistima-ljekarima, Zvonkom, Fahrom, Refom, Đokicom i Đanijem. Slani i Čavar su vozili, Ilija domario, Mustafa previjao i udarao injekcije, a ja sam se družio.

Za lijepa vremena, dok je Mostar boktao živ i zdrav, hladovah na klupi ispred, sa Sretom Srdanovićem, Nedžadom Imamovićem, Mirzom Alikalfićem, Tomom Topićem, Hamdijom Palfijem Dedićem; stomatološko... Nagledao sam se lomova, bubrežnih i srčanih napada, psećih ujeda, posjekotina i otoka, naslušao bola i zahvalnosti, a dosta toga iz prvih usta čuo o operaciji *dvice*, Tominim duhovitim priložima u sljedećem broju »Svijetove Vrteške« i Palfijevom ličnom herojskom doprinosu u pobjedi nad fašizmom i domaćim izdajnicima, čega su se učesnici NOB-e teško mogli sjetiti.

Bili smo mladi, razdragani i sve je pucalo od zdravlja i veselja. Te smo *Hitnoj* i svim odjelima *Krankase* tepali: »Dom zdravlja i veselja«. Dok nas život, po lošem običaju, nije razjurio. Stažisti su otišli na specijalizacije, Slani na ahiret, ja kod Ahme i Mulije na vitaminske infuzije, da se trijeznim... Samo je Mustafa ostao s generacijama mladih. Koji su nicali kao gljive. Godio im onaj mrak...

Zvonko Soče je specijalizirao ginekologiju; Refo Eminagić opštu s plinarstvom, Rujištem i Prenjom; Đokica Kulišić očnu i šah; Fahro Puzić neuropsihijatriju, žensku kardiologiju i mali fudbal; Đani otorinolaringologiju (što

Primarijus prijateljstva

*Dženan
Đani
Salković*

je poteško i izgovoriti, a kamoli specijalizirati), dječiju poeziju, gitaru, komponovanje, pjevanje i letenje. A druženje - svi zajedno, davno, u onom krugu *Krankase*, gdje sam pohađao Visoku školu drugarstva i liskaluka. U klasi s Đanijem Salkovićem, primarijusom svestranih talenata i prijateljstva.

Dženan Đani Salković bijaše od onih Mostaraca kojeg je svugdje bilo i sve mu je išlo za rukom. Violina u Nižoj muzičkoj u Sarajevu i Mostaru, stara Gimnazija, medicina u Beogradu, odakle se vratio s diplomom ljekara i kantautorskim singlom. Između dvije operacije krajnika stizao je da pokupi i *Mali* i *Veliki šlager* sezone i prvu nagradu Saveza kompozitora Jugoslavije za »Jefimiju«. I Zmajevu nagradu za zbirku »C-ciklama«, prvu nakon čika-Jove ljekovitu dječiju knjigu poezije. Lirski recept za bezbrižno i sretno odrastanje. Pa je išao dvaput u Libiju i Irak na duže, kao ljekar. Maja 1985, kao kompozi-

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

tor, solista, ljekar i tata Lejle, biserne kapljice »Mostarskih kiša«, još jednom u Irak. Prevodio nam je u Babilonu priču o kamenom lavu i bilježio foto–uspomene na +50° Celzusa. Vodio kapljice u šoping po Zlatnom suku, ujutro pripremao vitaminske koktele da averti Davora Popovića i osvježi Kemicu Montena. A već s jeseni družili smo se s gastarbajterima po Njemačkoj, pod snjegovima, i još ga čujem kako prebira gitaru i počinje »Šešir moj, šešir moj, pod kosor«. Lalinske, bečarske, a posebno tu, pod šešikom, neobično je volio. Umio gospodski da donese. Kao što je mnogo toga umio.

Bio je kućni ljekar svih svojih prijatelja, a bijaše to vakat kad je Mostar bio *Osnovna organizacija ljudi dobrih namjera i takvih duša*. Maltene, jedna porodica. Išao je u vizite mostarskim Kosovarima i časnim sestrama u Bijelo Polje; sa Sankom Šehićem i veselom bratijom na svirke u Lišticu i Gradac; s Goranom Matovićem priređivao poetske praznike; u Narodnom pozorištu postavio »Slavujev poj«, prvi i jedini autorski mjuzikl u istoriji Mostara; ljutio se, pjesmom, na Almu Sefić, što sa njim više ne razgovara... Podizao s Jadrom Lejlu, Đanu i Đanija. Djevojčice muzikalne, premile, umiljate, a Đani neuhvatljiv, buntovan. Uvrgnuo se na ujaka Željka Markotića–Pindu, koji sada peri udice uz neki norveški fjord, pod šarafom na globusu, a duša mu ostala u čokanju loze na Rondou... Polemisao je Đani s dobrim Dadom Miladinom o Gvozdenućevom uticaju na njegove »*Rondoe*« u ulju.

U ponoća, nakon automobilske nesreće u libijskoj pustinji, s nogom u gipsu do kuka, dolazio da pogleda krajnike zavatile Milene Marić, a za njen drugi rodendan u mom rodnom Petrovcu, doletio s Čićom, s tortom iz ABC-a i dvije svijećice...Zidao je, godinama, kućicu u Malom Polju, pod čijim prozorima, kao sevdalinka, teče Buna. Ni vikendica, čak. Čiča Tomina koliba s gitarom na zidu dnevne i s roštiljem uz rijeku. Ništa nam više nije ni trebalo od onakve rijeke, onakva roštilja, onakve gitare i onakva Đanija. Kojeg je neko od prijatelja od milja nazvao Fratelo, a mi redom prihvatili i orodili se. Dženan Salković je svakodnevno njedrio bar jedan razlog da mu se divi i da se voli.

Kad mu nije bilo do zemlje, odlazio je s Bazom i aero–drugarima u Jasenicu i hvatao se neba. Gore, visoko nad Veležom i Humom, od kumulusa i plaveti izmaštao je svoju zemlju, a nebo spuštao kraj Neretve i Radobolje. Pa je bio vlasnik svoje zemlje na nebu i svoga neba na zemlji. Treće, mostarsko nebo, nosio je unutra, pod košuljom i pod rebrima. Lično stanarsko pravo dijelio s prijateljima. Svakom od nas okolo uručio komplet ključeva i mogli smo

Primarijus prijateljstva

---

svratiti kad nam se ćefne, ili skloniti na sigurno ako nevolja natjera. Strašljiv od visina, vječiti pješak kakvog me bog dao, kao vjernik u bogomolju sklanjah se u zemaljska dva, a u treće Đanijevo nebo, sem u njegovim pričama i stihovima, nisam nikad zavirio. Za to je trebalo imati krila. I kuraži. S kojom bijah kratak. Uvjeravao me :

*»Opasno je, opasno,
stavit' sve na kec,
al' je još opasnije
živjet' kao zec.«*

U knjizi »Ljubavi i molitve«, čija mostarska promocija marta 1989. nije mogla bez njega, odgovorih mu, s divljenjem i zavješću, pjesmom u kojoj stoje i stihovi:

*»Volio bih tako kako ti se može,
Pustinje,
Gitare,
Klinci i
Oblaci...
Bilo bi mi lakše ispod tvoje kože,
Od mojih su mekši, lakši tvoji lanci.«*

A *Dotore* je letio, letio, letio...

- Možda je pjevušio, visoko u nebu i onda kada je odlazio, u trenu, beskonačnom trenu. Možda je mislio o nama ovako toplo kako mi mislimo o njemu. Vratio se u nebo, naš Mali princ, isto ono nebo kojim je krstario otac «Malog princa» Sent Egziperi, u nebo se vratio veliki letač i istraživač Dženan Salković. Leti, Đani, neka ti je široko i mirno nebo... - tješio se Pero Zubac onog pomračenog jula 1989. Toga jula, kao i svake godine, učio je odvažne klince na Glamočkom polju kako ima jedna divna zemlja tišine, gore, među oblacima. Gdje Sunce i Mjesec nikad ne zalaze. Gdje si rod ptici... Nevješć dječak povukao pogrešnu komandu. Prošao sa strahom i ogrebotinom; Đani prevezen u Split.

Od 2. jula 1989. Mostar je u mislima presjedio uz njegov krevet u splitskoj bolnici. Časne u Bijelom Polju govorile su molitve, po ljetnjim baštama i

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

kafićima isključeni mikrofoni i pogašena muzika, a do dugo u noć telefon na intenzivnoj, na Firulama, davao znak zauzeća. S Nihom Beribakom, suprugom Đanijeve setre Srebrenke, Željkom Markotićem, bratom Đanijeve supruge Jadre, s Dadom i Čonom Miladin, Izudinom Čićom Šahovićem, Emirom Kosom, Željkom Samardžićem, Zlatkom Kljakljašem Taslamanom i s Hamicom Lizde ispijah čutke gorke kafe na Rondou. 20. jula 1989. pri slučajnom susretu na Lenjinovom, Titovoj, Fejićevoj i utihlim sokacima Luke, Carine, Brankovca, Balinovca, Donje Mahale - Mostarac je Mostarcu pružao ruku i izražavao saučešće. A Zubac se pitao:

- Kako će Mostar bez Đanija Salkovića, kako će kad Đani nije umeo bez Mostara? Čuvati uspomenu, kao na Hamzu, Karla, Icu, Mehu; mnoge koji su otišli. Kako ćemo mi, koji se sve više okružujemo uspomenama?

Tačno tako, moj Piero. Okružiti se i čuvati uspomene. Kakvi bismo ljudi bili bez toplih sehara po dušama u kojima, kao u svetim urnama, čuvamo svoje drage. Nesretni što ih nema, a sretni što su bili. I što smo izabrani da se u beskrajnu vremena dogode baš tu, pored nas. Zato ovo sjećanje na *Fratela*, Đanija Salkovića. Kao spomenak nezaborava i prilog biografiji Grada. Saputnicima podsjetnik kakvi smo bili, mladima kakvi bismo trebali biti.

Stražariti nam je strpljivo i ponosno nad uspomenama, da ne utru.

2001.

I Hanifa je majka Knežopoljka

Dobih od Edina e-mailom tekst iz »Oslobodjenja« o pripremama za ovogodišnje »Skenderove dane« u Bosanskom Petrovcu, iz pera bihačkog dopisnika K. Coce.

Edin je moj prijatelj koji u Birminghamu radi s bjelosvjetskim izbjeglicama, k'o što sam i sâm. Edin je sin meni očinski dragog Ahmeta Hromadžića. Ahmet je pisac i crtač novih zemljopisnih mapa. Ahmet je sve od Bjelaja do Petrovca i od mog djetinjstva, pa do danas, upisao kao Labudovu poljanu. Ahmet boluje u Sarajevu, a rođen je u Petrovcu. K'o što sam i sâm. Oboje. I bolan i Petrovčan.

K.Coco je – Kemal. Novinar, pjesnik, moj drugar iz banjalučke gimnazije. I baraba. Novinar je od vremena kad smo ispod vrata »Mladog Krajišnika« gurali prve tekstove, pa bježali da nas ko ne vidi; pjesnik je po svim zbirkama i po srcu mekom i blentavom. A samo mi je ta baraba, ukraj davnog ljeta, za petrovačkog vašara, na kojem je prodavao babine đinduve, mogla obandijati curicu, Esmu, s kojom sam ljubovao. Ne zlopamtim, a i kako bih. Pokúsao sam više kod njegove matere u bijeloj kući preko Vrbasa, nego u gazdarice Balabanke. A vodio me i u Gornji Šeher, da se banjam.

Ovo neće biti priča o Edinu, Ahmetu i Kemal, mada je, ponaosob, svaki na divan način zaslužuje. Ovo je priča o Skenderu, čije »Dane« Petrovac priprema. I noći. Jer za petrovačke mjesečine vele da su najljepše na Balkanu. Lažu da je Mersad poharao zlato s kićane ergele Velaskezove. Ne bi to Muhamedov sin i Petrovčan. Nego se po ormama krajiških konjića, što se svakog ljeta utrkuju na Medenom polju, otrunilo zlato petrovačke mjesečine. S posljednjeg, predratnog uranka na tom polju, Medenom, brat moj, Jovica,

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

sačuvao fotos s kojeg se, u objektiv, smiješe dva zgrljena, lijepa momka. Mersadov Muhamed i moj Uroš. Otac mi je otišao u jamu, ne znam gdje, Berberi u muhadžerluk, u Banju Luku. Stanovali su u Gospodskoj. Komotno je po njima mogla dobiti ime. Al' ovo neće biti priča ni o Berberima, koja me grije od kad znam za sebe, a ne vene k'o runolist s Osječenice i Klekovače. Ovo je priča o Skenderu.

Mnogo je snjegova od mog djetinjstva popadalo i okopnilo po Osječenici, Klekovači i Grmeču; zelenom ramu Petrovca, svašta je bilo - ne bilo ga, a na zlatnom konju Berberovom, kroz stihove moga brata Pere Zupca i kroz tamnu paprat krajiških šuma i mojih sjećanja, jezdi Skender.

Skendera sam upoznao u porodičnim pričama, čitanci i recitacijama s pozornice petrovačkog Doma kulture. A sreo u Mostaru, s početka šezdesetih. Oba smo došli iz Beograda. On iz razočarenja, u potrazi za ribom i samoćom, ja nakon prve godine prava za majkom i bratom. Bili smo jedini Petrovčani u Mostaru. U Petrovcu smo bili komšiluk. Najljepši zemljopisni toponimi na kojima sam uzrastao zvali su se Alibegova i Salihbegova kuća, Alibegov park i Skenderbegovo brdo. Rat je stao, u Petrovcu se još pušile ruševine. Salihbegova kuća je zarastalala u korov, pred Alibegovom su rasli borovi. U parku, u kolicima, sjedio bi Alibeg, bez noge. Izgubio u lovu. Ljubih mu ruku kojom bi me pomilovao po glavi i davao kocku šećera, suhu smokvu, cukricu...

Brdo i pjesnik su dobili ime po djedu Skenderovom, Skenderbegu. Liguranje u zimu, pečurke u proljeće. Skender ih nije dugo brao. Otišao je u gimnaziju u Sarajevo. Nakon godinu dana za porodicom u rodni Travnik majke Hanife. Tamo su ocvale prve Skenderove primule...

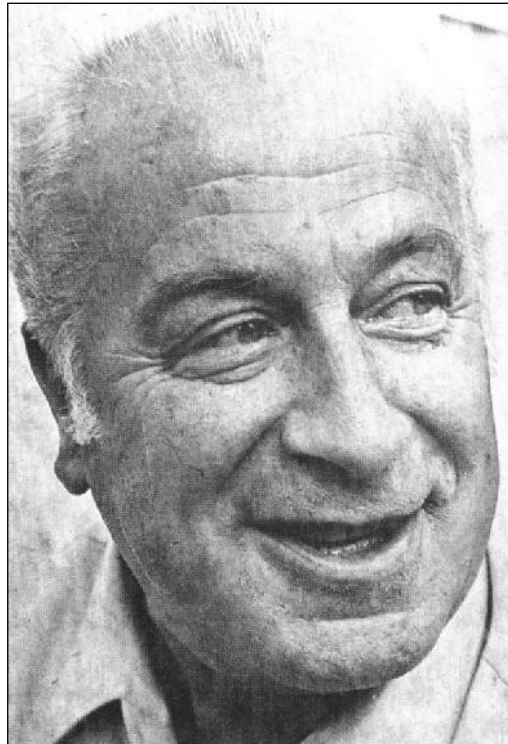
Djed Skenderov je bio beg i dobročinitelac. Jovana Bijelića je poslao na škole, da slika Bosnu mrkih kućeraka pod šindrom, gorostasnim planinama i zvijezdama. Otac, Salih, Jovanov pobratim, osiromašeni beg s najvećom bibliotekom u Krajini. U našoj kući i u čaršiji se govorilo: »Taj je načitan i pametan kao Salihbeg.« U knjizi »*Skenderova traganja*«, Vera Crvenčanin - Kulenović, Skenderova supruga, citira i moja sjećanja. Kako su kćeri Skenderovog amidže Alibega, Namka i Adila, kad su mi 1941. odveli oca i djeda, ojadili porodicu, došle kod moje bake. »Poslao nas babo, Olga, da kravu prevedeš kod nas, odvešće ti je zlikovci.« S tom Smiljanića kravom u Kulenovića štali, baka je preživjela rat. Poslije kojeg sam trčao kod mojih teta, Namke i Adile, da mi peku koku. O tome, o Srbima koje je spasio Alibeg i još

I Hanifa je majka Knežopoljka

---

*Skender
Kulenović*

koječemu, pričah Skenderu u Mostaru. Govorio je: »Piši, Mišo, knjigu, bar feljton o Petrovcu.« Gledao sam ga odozdola, bio je ljudina, svi su ga uzgor gledali, i mislio: koji klinac neko ima nešto pisati o Krajini nakon njega, Branka i Ahmeta?

Skender je o Petrovcu rado slušao, a ništa govorio. Ne znam ko, ali neko ga je morao povrijediti. Nagovarao sam ga da idemo zajedno, nećkao se. Prvi put je otišao 1965. Bijah u inostranstvu. Tad se vani išlo dobrovoljno. Poslije smo u Petrovcu bili skupa. Išli na Bent, na jezeru, pod žabokrečinom, gdje je učio plivati. Umalo se utopio...Sjećao se sestre Čamke i braće Muhameda i Muzafera. Sestra je tad živjela u Zagrebu, Muhamed poginuo bježeći iz Kerestinca, Muzafer strijeljan na Banjici... Šetali smo petrovačkim parkom »22 narodna heroja«, pod tužnim vrbama. Znao ih je skoro sve prije nego su preselili u bronzu. A sjedio je pred hotelom, preko puta, s Čopićem, s komandan-

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

tom Hamdijom, s preživjelim iz stroja. Tabire sjećanja. Pa će Branko:

- Sjećaš li se, Skendere, kako nismo smjeli strgnuti u ratu. Bruka ako uteknu pisci, svi će za nama. Nego čekamo da nas pričepe sa svih strana, pa da neko vikne: «Uteče komandant!», a mi brže-bolje za njim!

Unjka Branko kroz nos, a komandant, general i heroj Omanović, pobljedi, pa se zajapuri. Skender smiruje. Bogami, da ne bi Skendera, radio bi prijeki ratni sud.

- Pusti, Branka, Mišo, sve okrene na sprdačinu. Hamdija je bio hrabar borac i dobar komandant - objasnio mi Skender, koji, za boravaka u Petrovcu, bijaše sretan. Na svakom ćošku, u zasjedi, čekao ga nestašni »Salihbegov mali«. Tako su ga u djetinjstvu zvali. Pripovijedao je o svemu, s ćeifom i natenane. Dvoumih se ispričati sljedeću, nije poetska, ali je petrovačka, a Skenderu mila. Kako je bio neki Ale. Krišom su ga zvali: Ale Govnar. Jer je »kidao« ćenife.

- Ale je bio važna i poštovana ličnost. - prisjećao se Skender. - Kad bi došao vakat za »okidati«, tako se zvalo čišćenje, otac bi izlazio u ćaršiju. Zna u kojoj kafani Ale sjedi, pa će tamo. Upitaće je l' slobodno za sto i Ale će odobriti. Upitaće je l' po volji kahva i šta uz nju, Ale će prihvatiti. Razgovaraće o običnim stvarima sat-dva, a onda će otac pomenuti »posao«. Ale će zakazati posjetu. Pa će doći, pa ćemo ga dočekati i ugostiti, pa će opet pričati s ocem sat-dva, dok ne odluči da »vidi posao«. Ode do ćenife, zaviruje, razgleda i zaključuje: »Puno, Salihbeže, puuuno! Doš'o vakat... Eto mene za heftu od danas... Dinar ti je, Salihbeže, po kućnom ćeljadetu. A musafire ti ne računam...« - I tako Ale - smije se Skender - iskazuje poštovanje i ćasti oca.

U Mostaru je Skender prihvatio mjesto dramaturga u Narodnom pozorištu. Prijateljevao je veoma prisno sa Safetom Ćišićem, direktorom. Družio se s glumcima, sa slikarima i ribarima. U »Neretvi« bi popio koju s Omerom Mesihovićem, zvanim Rampa. Rampa je bio nosač, Skender akademik. Sve je dijelio s ljudima, a šetao sam, u predvećerja, ispod platana, ravan njima. Lićio je na živ spomenik. Mostarci su ga pozdravljali s poštovanjem. Bio je »naš Skender«. U grad su, sve češće, k njemu hodoćastili umni i znani ljudi. Na ćašicu loze, »žilavke«, mudra razgovora. Il' u ribu. Išao sam na Bunu s njim i s Ahmetom, navazdan. Ostavio sam ih na vodi kad je počeo padavac. Vratili su se praznih torbi. A već je kraj dolapa bio serviran sto. Na stolu se rumenila vruća pastrmka i zlatila ledena »žilavka«. Neki mi bunski ribari, bolje sreće, poklonili. Za mene, koji, sem dva šparića, nikad ništa nisam upecao, govorio je:

I Hanifa je majka Knežopoljka

»Moj Ahmete, ovaj naš Mišo je bolji ribar od obojice nas.« Legle mi te njegove, kao da sam kita digao.

Skender je u Ahmetu našao mladeg brata, Muzafera. Mlad Ahmet Hromadžić u Skenderu uzor i učitelja. Pokušavao je Skender i od mene nešto napraviti, ali nisam bio od Ahmetovog materijala. No, ipak sam ponešto naučio. Prvu lekciju o toleranciji i demokratiji. Priča:

- Osuli po meni što sam u Beogradu, u »Šumatovcu«, s Đilasom popio kafu. Jer je on sad narodni neprijatelj. A ja Đidu znam iz studentskih, ratnih i poslijeratnih dana. Nikako im objasniti da to što sam podijelio kafanski sto, ne znači da dijelim i njegova politička uvjerenja.

Satima je u društvu mogao sjediti da ne progovori. A kad progovori: alim. Svaka misao jasna, isklesana kao sonet o Karadoz-begovoj džamiji, kao stećak...Pozni septembar, vreo u Mostaru. Pod Kujundžilukom, na terasi nad vodom, Skender, Nika Milićević, Hamza Humo, Zuko Džumhur, Mak i Hamid Dizdar. I ja se prišlepaio, da mi je koju pametnu čuti. Krenulo se u akšam, s lozom, a mezi šipak, glavaš. Pijuckaju i šute. U neko doba će neko reci: »Ja lijepo li noći!« I neko će potvrditi, ili ne potvrditi. Zrno po zrno - ode šipak, čašica po čašica - ode par litara loze, sat po sat - okruni se noć. Vraćam se sa Skenderom preko Titovog mosta, pa ćemo zastati nad noćnom Neretvom, iz koje bije svježina. Pitam, kako mogu sjediti čitavu noć, a tri rečenice razmijeniti. Kaže:

- Mi se poznajemo i družimo čitav život. Davno smo jedan drugom rekli što smo imali reći. Pa sad lijepo šutimo.

Shvatih da i šutke prijateljuju prelijepo, al' su od svega ljepše govorili.. Skender je u Mostaru izgovorio »*Sonete*«. Ostavio u amanet »*Tarih za Karadoz-begovu džamiju*«. Da nije ništa drugo, po tarihu je Mostarac.

- U Petrovcu se, Mišo, lakše diše, a u Mostaru lakše piše - govorio mi.

Mostar je Skenderu dao prvu nagradu imenom »*Aleksa Šantić*«. Niko je od Skendera nije više zaslužio. Da je živ Aleksa, ove bi mu godine Petrovac trebao uručiti »*Skenderovu*«. Bolnijih i plemenitijih lirskih vapaja od »*Ostajte ovdje*« i »*Stojanke majke Knežopoljke*« u našoj poetici nema. I ovom zlehudu vremenu zaborava ljudskosti, potrebnijih.

U Petrovcu se spremaju za »*Skenderove dane*«, u Mostaru za »*Šantićeve večeri*«. U Banjoj Luci je Ulica Skendera Kulenovića bila preimenovana u »*Stojanke majke Knežopoljke*«. Skender je i njen i Srdanov i Mrdanov i

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Mladanov roditelj.

Bronzani Aleksa leži na dnu Neretve.

Skenderovi zemni ostaci u Beogradu.

Aleksu je na dno vode gurnuo izrod naroda kojem je pjevao: »ostajte ovdje«. Al' više je Alekse u Aleku - Aliji Kebi i has-Mostarcima, no u ledenoj bronzi na dnu Neretve.

Smrtni Skender je pod kamenom na Novom groblju, u bivšoj zajedničkoj prestonici. Onaj što se dičio: »Sve je moje iz Bosne« još sluša cvrkut ševe nad Medenim poljem, u travničkom ćevapu miriše travu s Vlašića, zabacuje u Bunu i Bunicu i živ je žižak u krvlju pogašenim ognjištima Potkozarja i Kozare.

- Poslije Kozare za mene nema poraza, nema smrti, nema podivljale životinje koja ruši sve što je ljudsko! - govorio je Čopiću 1942.

Bilo je, nažalost, opet na Kozari, 50 godina kasnije. Samo što Srbi, nakon Alekse, nemaju svog Skendera da napiše »*Hanifu majku Knežopoljku*«. »Jedini koji bi mogao, da ne kažem i morao, to je Matija Bećković - razmišljao je Kiko Sarajlić u Sarajevu, pod granatama. - Samo što on neće. Osim talenta, za tako nešto je potrebna i Skenderova ljudska širina.«

Mene je zaboljelo, pa sam pokušao. Ali, nemušt sam i smrtan sam, tako kao Skender, ne umijem. Zato će samo Skender Kulenović, dok je Osječenice, Klekovače i Grmeča, jezdit na zlatnom konju Berberovom kroz mirisnu paprat krajiških šuma.

I poštenih sjećanja.

2002.

Drug Đema

Gledao sam ga na televiziji i uživ'o. S istom radošću.

Slušao sam ga s govornica i preko puta, za bijelim stolovima jutarnjeg Rondo, popodnevnih Konjusa i večernje terase hotela »Neretva«, opet, s istom radošću...

Prisustvovah kad je polagao kamen-temeljac tvornici kraj Gacka, neke godine. Poslije je govorio:

- E, nek' sam i u Gacku nešto uradio, da se odužim čoku. Još da su mi Bajram-aga i Adem živi, pa da vide ovo!

Bajram-aga je dedo, Adem otac, koji se sa suprugom Zarifom doselio iz Gacka u Mostar 1914. Džemal je rođen 1917, a Adem preselio na ahiret godinu i nešto potom.

Gledao sam ga na televiziji kako predsjedniku USA, Geraldu Fordu, uručuje Mehin »*Stari most*« i nešto ozbiljno razgovara s još jednim, Niksonom... Sa premijerom SSSR-a Kosiginom, sa Indiom Gandhi, Huari Bumedijanom, Kenetom Kaundom... S predsjednicima država, sultanima, kraljevima, šaicima u 42 zemlje svijeta. Šta je razgovarao - ne znam, sjećam se da je imao običaj sklopiti prste i vrtiti palčeve.

Tražim ga u Konjusima, jutro, nema ga.

- Sigurno je kod komše. - vele i pokažu kuću s onu stranu ceste.

Odem tamo, čujem razgovor iz štale. U štali komšo čuči, muze kravu, predsjednik vlade jedne veoma ozbiljne i uvažavane države sjedi na tronošcu, čašica loze u ruci i pita ga koliko litara krava daje. Kad komšo odgovori, zaključuje: »Odličan prilog za Zeleni plan!« Pa mu nazdravi.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Gledao sam ga s Titom u krugu »Sokola« u Mostaru, na smotri jedinice Teritorijalne odbrane, dok rezervni kapetan Jole Musa predaje raport.

Deset dana kasnije, pred Belim dvorom, opet je s Titom, dočekuje učesnike Samita nesvrstanih.

- Kad je Idi Amin stupio na crvenu stazu, Tito mi šapće: »No, bogati, Džemale, pogledaj ovog. Ovaj jednako krupan, al' gadniji od onog tvog kapetana u Mostaru!« - priča pred Jolom i rajom, u Konjusima. Jole se nije ljutio, kasnije je i sam često i rado prepričavao zgodu. Bilo je nekog očinsko - sinovljevskog odnosa između ta dva po svemu velika Mostarca...

Gledao sam ga na Musali, davno minula ponoć, prati na spavanje Avdu Ombašića penzionisanog konobara, drugara iz djetinjstva, kojem su šećer i loza udarili u noge.

- Samo me ti, Šice, uhvati pod ruku i ništa ne brini. Smjestiće tebe Đemac u krevet!

Gledao sam ga preko Titovog mosta, ide s predsjednikom Libije, Gadafijem. Kiša. On je gologlav, Gadafi u kabanici, pod kukoljom.

- Skinu mu, Đema, tu kukulju da ga vidimo! - dovikne neko sa strane. Skine. Gadafi ga gleda začuđeno, on širi ruke, pokazuje na narod natiskan po trotoaru, pa se smiju obojica...

Zamolih ga, pa mi ugovorio intervju s Gadafijem. Sjedimo u salonu vile »Neretva«, čekam intervju. Ulazi Muharem, šef opštinskog protokola.

- Predsjedniče, Pukovnik je izrazio želju da ide klanjati u Karadobegovu džamiju.

- Nek' ide, organizujte to. Al' gledaj, Muhareme, da ne ude u praznu džamiju. Nek' bude naroda.

- Slabo će ga biti, predsjedniče. Mostarci se ne pretrgoše klanjajući.

- Slušaj, uzmi autobus i pravac Podveležje. Napunite Mumina, svi znaju klanjat'.

- U redu!

Muharem krenu, a on ga ustavlja na vratima:

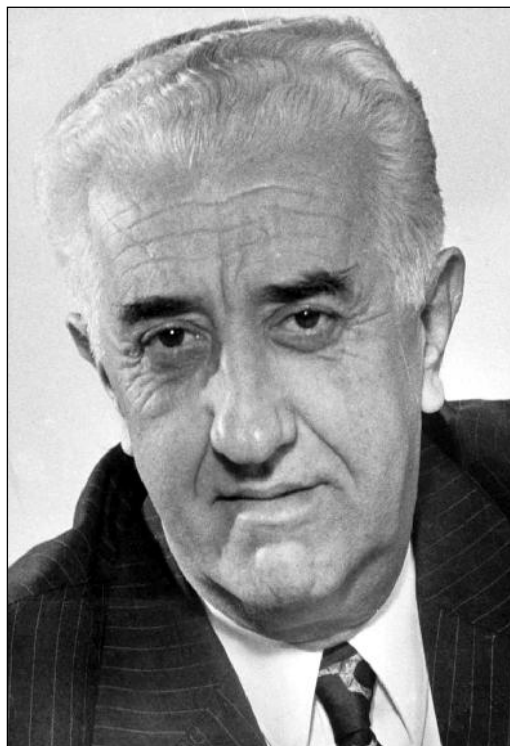
- Stani de, malo, Muhareme. Kad ih dovezete u Mostar, prvo ih vodite u banju, nek operu noge. Ne operu li, kad skinu opanke, utušiće ga...

Gledao sam ga na fotografiji: stavio unučiće na koljena, košulja kratkih

---

Drug Đema

---

*Džemal
Đema
Bijedić*

rukava, nasmijan. Umio je da se smije i pamtim ga tako, a uz jedan 14. februar, Dan oslobođenja Mostara, gledao sam i kako plače uz pjesmu »Mostarskih kiša« o tom danu, do kojeg mnogo njegove skojevske raje nije stiglo.

Gledao sam ga kako se vatri pod Bijelim brijegom, kako zdušno aplaudira momcima u crvenom što jure fudbalsku loptu.

Gledao sam ga na Petrovoj Gori, X smotra izviđača Jugoslavije, desetine hiljada momaka i djevojaka, od Vardara pa do Triglava, na poljani, sa zastavama i u uniformama, kao cvjetovi. Počasni predsjednik Smotre sjedi u prvom redu, s vođama međunarodnih delegacija, rukovodstvom Hrvatske i izviđačkim starješinama na drvenoj dasci položenoj na dva panja. Do njega je Mostarac, Radmilo Braca Andrić, predsjednik Saveza izviđača Jugoslavije, a s druge strane ruski heroj s tridesetak odlikovanja. Na pozornici sam, vodim program.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Malo-malo, diže palac, ohrabruje me. U jednom času ona daska pukne, svi se strovale na zemlju. Neugodna situacija, muk. Prokomentarišem u mikrofon:

- Pala nam je vlada, nadam se bez većih posljedica.

Sjedi na zemlji, prijeti prstom, a smije se. U planinskoj kući, na prijemu, zove me:

- Sve si kupio od onog čaršijskog banalizatora, Voljevice. To je samo njemu nalik. Slušaj, haj'mo na terasu da popričamo. Reci ovim mojim iz protokola da nam pošalju po šljivu, dobra im šljiva, i malo meze, a nek' kažu onim poljskim harcovima da ću ih poslije primiti.

Na terasi pita šta ima novo u Mostaru, kaže da »Kiše« moraju imati ljepše kostime, a tjera me da jedem :

- Suv si, brate, k'o grana. Moraš jesti. Gledaj u mene socijalizma! - tapše se po stomaku.

Gledao sam ga u vrh svečanog stola, u bašti Doma JNA, na ručku s društveno-političkom i ekonomskom Hercegovinom, a na dnu stola smo Ico i ja, kao neka kultura. Skida kravatu, otkopčava košulju, pripeklo. Prilazi mu Mate Baroti, konobar u svečanim gradskim prilikama, pita:

- Druže predsjedniče, izvolite, šta ćete popiti?

Ico ga preduhitri:

- Viski, što mu je i rahmetli babo pio!

Neugodan muk. Kad se on počne smijati, ostali prihvate.

- Furdo mostarska! - veli.

Nedjelja je, jutro je, ljeto je. Sjedimo na Rondou, prva jutarnja. Masa svijeta, dosta mlada, prolazi Rondo i okreće prema Balinovcu. Pita gdje će taj svijet tako rano.

- Na misu. - kažem

-Uvijek isto. Onih poratnih godina postave me za predsjednika Narodnog odbora Sreza. Najavi mi se grupa Mostaraca, Muslimana. Čuo sam već: hoće mejtef. Te se baš pripremam. Evo ih zorom, pet-šest njih, stariji ljudi, sve ih znam. Kako na vrata, ustanem, pozdravljam: »Dobro jutro, drugovi, izvolite!« Odzdravljaju, recitatorski, uglas: »Sabahajrulos, Đemaga!« Gdje me nadoše, ćaća ih njihov, nikad me niko nije zvao Đemaga. Rukujem se sa svima, ponudim da sjednu, pitam je li kafa po volji? Vele da su prvu već popili, ali »može jedna predsjednikova, na državni trošak.« E, sad ću i ja malo po njihovu,

Drug Đema

---

pa se pravim nevješ, pitam: kojim hairom, drugovi? Kažu. Pa ja počnem, o novim vremenima, o obnovi i socijalističkoj izgradnji, o prioritetu obdaništa, osnovnih i srednjih škola, a nakon finih dvadesetak minuta poentiram s bratstvom i jedinstvom. Šute. Mislim: evo ih, legli. Na to će najstariji: »Dina ti, Đemaga, jesi li ti išao u mejtef?« Opet me nađe. Zna da sam mu sa sinom išao, te šta ću, kažem: jesam. Dočeka me na prvu: »Pa, šta ti fali, eto bi dva dobra Vlaha od tebe mogli napraviti !« Propade mi priča. Eto vas tamo, i vas i mejtefa, velim...Ne možeš ti ništa narodu na silu nametnuti, a Mostarcima pogotovo!

Gledao sam ga kako se veseli s Mostarcima, privatno, u Crvenom salonu hotela »Neretva«. Par iz umjetnosti, par iz novinarstva, par iz njegovih školskih klupa; gradski svijet...Tabire se sjećanja, pričaju vicevi, gemišta...U neko doba pita:
- Zna li iko gdje je ona Romina, Karić, da ga zovemo i kompletiramo.

Telefonom s recepcije nađem Fadila u Čapljini, u »Mogorjelu«. Taman završili svirku, pakuju instrumente. Velim, tako i tako, Đema pita za tebe. Obradova se. Nakon pola sata čujemo harmoniku niz stepenice, a onda se pojavljuje Fadil i počinje: »*A moj Aljo, crne oči.*« On ustaje, podiže ruke, ide prema Fadilu, ljubi ga, pa pjeva sa njim, zagrljen... Ostalo se do pred zoru. Govorio je:

- Nema pjesme nad »*A moj Aljo, crne oči.*«

Gledao sam na tv-u 17. janura 1977. krhotine aviona na snijegom popršanim padinama planine Inac, kod Kreševa. Nije muški - plakao sam. Nisam zbog funkcije, ona je nadomjestiva. Plakao sam za finim čovjekom, Džemalom Bijedićem, koji je bio jedan i jedinstven. Za Razom, za svih osam nastradalih... Nad tugom onih koji su ih čekali, a neće im doći...

Sutradan me odrede da vodim program Radio Mostara. Svi jugoslavenški tv i radio centri, od republičkih do lokalnih, emituju klasiku, posmrtno marševe. Suva, deprimirajuća pogrebna muzika, bez pjevanja. Red muzike, red telegrama. Od Titovog iz Tripolija, do kamarata iz Rudnika mrkog uglja u Mostaru...Onda zamolim Đemu Šunju, tonca, da pripremi »*A moj Aljo, crne oči.*« U najavi kažem sjećanje na onu veselu noć u hotelu »Neretva«, pa krene pjesma. Prvi se uspio javiti jedan drug, zvanično. Da me pita jesam li poludio. A onda je zvao običan narod. Njihova tuga nije bila oskrnavljena.

Jeste Džemal Bijedić bio Vlast. Ali jeste, uz Mujagu Komadinu, najpoštovaniji i najobljubljeniji narodni tribun kojeg je Mostar rodio. Jer su uvijek, i prije svega, bili Mostarci...

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Zato i danas, ako u Mostaru pomenete ime Mujaga il Đema, prva, neizostavna asocijacija je: Gospodin gradonačelnik, Komadina i Drug predsjednik, Bijedić.

Ne dâ ih Mostar.

2002.

Posljednji bogumil

Ima jedna dekada i pride masovne pomame za bogumilima. Nekad su se sudbinom tih nesretnika, patarena, bogu milih a vlasti nemilih, bavili pametni, mudri i probrani. Što iz naučne žeđi, što iz merhameta. A onda su navalili političari. Nisu bez neke. Mora da je silan šićar iza toga.

Istorija, *magistra vitae*, tvrdi da su se pojavili u Bugarskoj, polovinom IX vijeka, kao jeres; otpadnici od pravoslavne crkve, na čelu s popom Jeremiasom - Jeremijom, zvanim Bogumil. Učili su, vele, narod, da ne treba plaćati porez, ići u vojsku, zidati crkve; kom' je do boga nek' se moli u dvorištu; da se ne treba klanjati ikonama, ni duhovnim, ni državnim, da se vjera ne nameće rođenjem, nego prihvata ili ne prihvata s punoljetstvom da su materijalna dobra prolazna... Pošto je to učenje, gledano i odavde, kombinacija nevjere, neposluha, maltene »komunjarsko«, vlast kao vlast, namah ih je počela tamaniti. Pa su bježali u Srbiju. Tu ih je car Dušan Stefan dočekaao domaćinski, zakonom:

»I ko se nade kao jeretik živeći među hrišćanima, da se ožeže po obrazu i da se izagna, a ko ga bude tajio, i taj da se ožeže.«

Ni UNHCR-a da se smiluje, ni SFOR-a da zaštiti. Do Desanke Maksimović, koja sa zakašnjenjem od finih 600 godina traži pomilovanje i bosanskog bana Kulina, koji 1199. prigrlji vjeru za ličnu i državnu, a Ninoslav Humski nije mimo njega. Pravoslavlje s Istoka i katoličanstvo sa Zapada preobraćali su bogu mile, po milosti božijoj, krstom, križem i mačem...

Živjeli su, vele, i zlopatili bogumili od Bugarske, preko Srbije, Bosne i Hercegovine, do Dalmacije. Stigli su daleko, a misao im je još dalje doprla. Do Italije, Južne Francuske, Bohemije i Flandrije, čak preko La Manša, do Engleske...

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Umirali su, čini se, samo u Hercegovini. Od Duvanjskog polja do Kifina sela kod Nevesinja i od Popova polja do Boračkog jezera, nekropola je do nekropole. A se leže, vijekovima, bogu mili kameni spavači, pod teškim stećcima, s rozetama i preplašenim jelenima... »A se leži Tvrtko Vukas, a si bileg seče unuk mu Ivanko i pisa«, kaže mramor, na Sikimuši, kod Ljubinja.

Najznameniju i najočuvaniju bogumilsku nekropolu Radimlju su klesali i pisali kovači i dijaci Semorad, Miogost i Grubač u XIV i XV vijeku, a ovjekovječio Mak u XX...

S početka šezdesetih godina toga vijeka upoznah Maka Dizdara, pjevača - pisara mrtvih i Lazara Drljaču, slikara - kovača, jedinog živog bogumila, koji se tada tako pisa. Maka upoznah kao student. Poslao me profesor Safet Burina da Maka i brata mu Hamida odvedem do ateljea maestra Mehe Sefića. Maestra nismo našli. Na vratima ateljea u Pothumu sačekala nas je poruka: »Ja sam otišao da se napijem.«

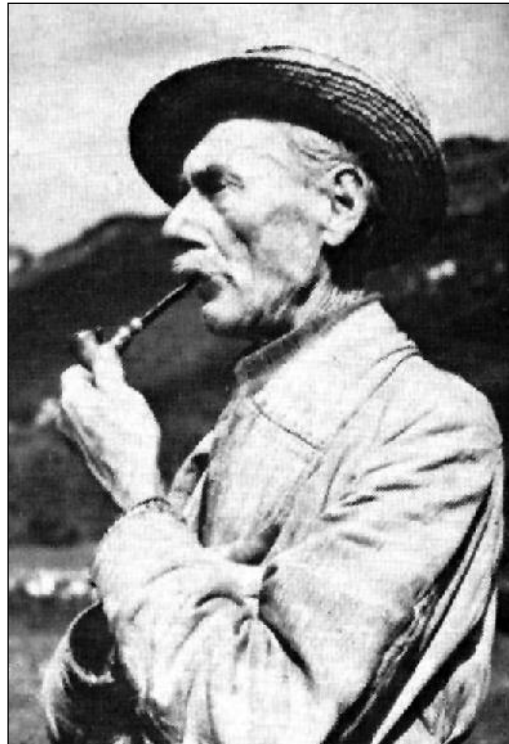
Hodih na Boračko jezero, da mi je vidjet slikara Lazara Drljaču, o kojem se u Mostaru često pričalo, u anegdutama. Ni njega nisam našao. Nije otišao da se napije, otišao je u ribu. Dok tražim ko će mi pokazati put do Neretve, nabasam na mlade i vesele Francuze, koji kampuju uz jezero. To jezero Boračko čabar je čista, modra neba, stropoštalog u dolinu, među gudure Prenja. Idem s Francuzima kao prevodilac u prve kuće. Kupe jaja i mlijeka, a poklone mi šešir, slamnat, provansalski. Zatim će mi dokon šumski radnik od Zavidovića pokazati put do mjesta gdje slikar peca. Dok hodimo svježom i tamnom šumom, pripovijeda kako ga je »gospodin Lazo slik'o«. Prišao mu na gradilištu i rekao: »Ja ću tebe slikati.«

Pa ga je slikao, danima. Nije ništa govorio, samo ga je slikao. A onda mu je tu sliku, »pljunuti ja«, poklonio. Odnio je kući, kod Zavidovića, uokvirio, pa stavio na zid. A nakon pola godine banu slikar na gradilište. Da mu vrati sliku. Da nešto na njoj nije dobro. Zapucao je, za vikend, u Zavidoviće i donio. »Gospodin Lazo« je dugo razgledao i sliku i njega. Onda mu je vratio zaključivši: »Ništa ovoj slici ne fali.«

Još mi priča vodič iz Bosne kako je »dobar, a prijek čojek, slikar.« Kako su ga za rata pretukli četnici, jer im je jurio snaše, dok su oni išli ginuti za kralja i otadžbinu.

- Priča se - šapće mi usred one puste šume -i druga je Tita zaharlais'o s vrata '43.

Posljednji bogumil

*Lazar
Drljača*

A kad ga ugledasmo, čovjek iz Bosne me ostavi. Sjednem na brežuljak iznad i posmatram ga nad zelenom i razgovorljivom vodom. Stoji tamo visok, tanak i suv, kao osušeno drvo. Okrene se, veli:

- Šta si se ti tu načečečio?

- Posmatram kako pecate, čika Lazo.

Ne okreće se, veli:

- Nisam ja za tebe čika Lazo. Ja sam za tebe gospodin Drljača.

- Mi smo komšije...- zaustim. Presječe me:

- Nismo mi nikakve komšije.

- Jesmo. Vi ste iz Krupe, a ja iz Petrovca. Pa potežem najjači argumenat:

- S porodicom Jovana Bijelića po majčinoj, Smiljanića liniji, mi smo kumovi.

Vadi prvu pastrmčicu, polako skida s udice, natiče na prut kroz škrge.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Zabada prut u obalu, da je riba u vodi. Dok stavlja nov mamac, govori:

- Nikakav je čovjek i nikakav slikar taj tvoj kum Jovan.

Šutimo, zvizdan je. U neko doba, ne mene, kao da rijeku pita:

- Hoćeš mi prodati taj šešir?

- Dobio sam na poklon, pokloniću vam.

- Ko si ti da meni poklanjaš?

Vadi još jednu pastrmku, a nikad nije pecao nakon druge; jednu će ispri-gati, drugu sušiti; stavlja na prut, prebacuje mlat preko ramena, pa kreće. Idem za njim ćutke, na rastojanju. Negdje pred kućom će:

- Daću ti ribu za šešir.

Trampili smo. Ribu sam poklonio Francuzima i otišao za Mostar...

U Mostaru, u Radničkom univerzitetu, imao je samostalnu izložbu. Motivi Prenja, poneki portret. Planinu kod nas tako silnu i tako silno, ni prije ni poslije, niko nije slikao. Kameni vrhovi Prenja na njegovim platnima, veličanstveni, tajnoviti i sveti, liče na stećke. Nisu slikani, isklesani su...

U Mostar, sem na tu izložbu, rijetko je silazio. Od ljudi je zazirao još od dolaska na Borke 1931. U tom pustom kraju, daleko od svijeta, živio je svoj vijek isposnički, samotnjački. U Konjicu je imao prijatelje Andeliće, u Mostaru doktora Hlubnu, predsjednika sreza Franca Novaka, učitelja u penziji Mirka Bruka i majstora - bakropisca, Sulu Čelebića. S Hlubnom je razgovarao, itali-janski, francuski i njemački, Franca je natjerao da slika motive Prenja, kod Sule uživao u srnama sa stećaka prepisanim u bakar, a Mirku Bruku je pisao dopis-nice:

»Dragi Mirko,

Kupi mi masline i radio aparat. Masline kupi opuzenske, nipošto barske, a radio «RR Niš», a ne «Rudi Čajavec», jer ne hvata Keln. Barske masline i banjalučki radio govneti ne valjaju.»

»Dragi Mirko,

Kad umrem, ostavite me na vrhu Prenja, da me orlovi cuckaju, ili me sahranite na nekropoli, na Borcima. Natovarite veliki stećak na mene, da kauri ne seru po meni. «

Sretnem ga kod majstora Sule '65. U dugoj pelerini, s dugom sijedom ko-som, bradom; štap pored njega. Više je ličio na Mojsija iz pustinje, nego slikara s Boraka. Ćutao je i razgledao neki bakar. Kao da me nije primijetio. Tek kad Sule upita jesam li za kafu il' limunadu, ne dižući pogled s bakra, preduhitri me:

Posljednji bogumil

- Limunadu, šta će mu taj otrov.
 Onda podiže glavu, veli:
 - A umrije Jovan?
 - Lani, - potvrdim.
 - Znam - veli. - Bio je dobar čovjek i dobar slikar, Jovan. Čestitog si kuma izgubio.

Jula, 13. 1970. umro je u bolnici, u Konjicu i Lazar Drljača, rođen 1882. u zaseoku Blatno kod Bosanske Krupe. Sarajevski đak, bečki student, pariški slikar, zatočenik na Sardiniji u Prvom svjetskom ratu, portretista italijanske kraljice Jelene, dok ga je posjećivala u bolnici i posljednji bogumil XX vijeka. Išao sam da ga ispratim. Pred Šantića kućom, u kojoj su ostali nedovršeni portreti Đordana Bruna, Kopernika il' Galileja, dvojice od njih, nisam više siguran kojih, ali njegovih miljenika opčinjenih, kao i on, univerzumom – okupio se neobičan svijet. Narodna vlast iz Konjica, Mostara, Krupe i Sarajeva, prva postava bh.likovnjaka, novinari, Sule, Franc, dr Hlubna, Mirko, Andelići, radnici sa šumskog radilišta i seljaci s Boraka u jedinim svećanim bijelim košuljama i suknenim hlačama, od kojih zapahnjuje miris loja i bosioka. Pridošlice stoje po grupicama, razgovaraju tiho, jedan seljak i onaj moj davni vodič udaraju krampama po dnu grobnice iz koje pršti kamen i sijevne iskra. Seljaci čuče ili stoje, a svi puše ćutke il' motaju škiju. Njihova lica s kožom od hrastove kore ništa ne govore, njihove šake, ogromne i pune ožiljaka, kazuju sve o tim potomcima Semorada, Miogosta i Grubača. Kasno je popodne, iznosi se kovčeg... Plitka i kratka raka, ne može stati. Visok je čovjek bio Lazar Drljača, a smrt ga produžila. Polože kovčeg pored rake, pa nastave dubiti živac - kamen, a nad Borcima se snoćava. Mrak ne pada sa zalaskom sunca. Modar je i leden, kao da jezero narasta i potapa sve okolo. Samo vrhovi Prenja, gordi kao stećci, još dugo blješte, osunčani. U tom mraku na zemlji i svijetlu na planini spušten je u kamen i vječnost slikar Lazar Drljača. U ime ULUBIH-a, podružnice za Hercegovinu, opraštao se dostojanstveno mlad kolega Jusa Nikšić. U čijem slikarstvu ima poetike, u čijem govoru ima slike. U jednom trenutku nadahnuto uzvikuje:

- O, i vi vuci planinski, sidite s vrhova Prenja, da se oprostite!

U mrzloj tišini kraj groba, jedan će seljak:

- Ne prizivlji, jebli te vuci, sve će nam ovce poklat!

Na spomeniku slikara i isposnika piše: »LAZAR DRLJAČA – BOGUMIL«.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Bogumili su u tami minulih vijekova bili prva bosanskohercegovačka dijaspora. Po sudbini, ova današnja, jedini je njihov istinski, punopravan nasljednik.

Što nije tema ove, nego jedne druge, opširnije, a jednako tužne priče.

2003.

Nije oko doratovo prkno

Malo – malo, Ameri usreće Britance. Nedavno su im utrapili jedan rat »u potrazi za oružjem za masovno uništenje«. Oružje još nije nadeno, a nafta jeste. Blair mora naći odgovor pred Parlamentom: zašto je zemlju uveo u rat s lažnim razlogom? U međuvremenu, kako ih je bog dao uvijek dobronamjerne i široke ruke, Blairovi prekoatlantski prijatelji nude novo dobro: GM food, tj. genetski modificiranu hranu, kod koje ima jedna mala zakačka. Sjeme se ne ubire sa žetvom. Za svako sijanje treba kupiti novo. Treba li reći ko mu je vlasnik? GM je glavna tema na BBC2. Stručnjaci vodećih USA giganata za proizvodnju GM hrane tvrde da je to zdrava i sita budućnost čovječanstva. Elita britanskih eksperata uzvraća da nisu 100% naučno uvjereni u pun stomak u zdravom tijelu, ali jesu u pomor malih farmera, koji se kod nas, prostački, zovu seljaci. Onda Ameri potežu argument GM »golden rise«, tj. genetski proizvedene »zlatne riže«, koja poboljšava vid. Britanske kolege se u potpunosti slažu, s napomenom: samo u slučaju da se jede 6 kilograma »zlatne riže« dnevno. Toliko, u prosjeku, pojede jedno gladno selo u Sečuanu. I njih, Ameri, namjeravaju usrećiti, jer imaju uvid u kineski jelovnik i broj konzumenata, koji je popriličan. Lišiće ih gacanja po rižinim poljima, a uštedjeće na cvikama...

Posmatram i slušam tu tv debatu, ravnodušno. A sjećam se, s dragošću i s neobičnom toplinom, doktora Dragutina Hlubne koji je prije Amera i »golden rise« zaslužan da su Mostar i Hercegovina bar 1% bolje vidjeli...

Sretnem, u zimu, tačno prije 30 godina, Bracu Komadinu. Braco je moj prijatelj, sin Salkin, a unuk Mujagin. Salko je bio stomatolog. Mujaga je bio jedan. Salko se bavio zubima, Mujaga gradom, a Braco je zabrinut. Vodi majku

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

na operaciju. Treba joj probiti novi suzni kanal. Nimalo ugodna stvar. Pitam ga gdje će s majkom?

- Kako gdje ću, pa kod Hlubne! Nemam ja rezervnu mater!
- Ali Hlubna je u godinama. Zar još operiše?
- Napunio je 80. A naravno da operiše!

Zovem Hlubnu u bolnicu. U sali je. Kad se čujemo, kažem mu kako bih volio porazgovarati za novine. Pita: »A zašto?« Objasnim. Misli da se tu nema šta posebno razgovarati, ali da razumije da je to moj posao. U bolnici nije zgodno. Tamo je zauzet. Ali, da se nademo kod kuće.

Pa smo razgovarali. Sjećao se kako je medicinu počeo studirati u Beču. Pa, onda, u Rimu jednu godinu. Onda je došao Prvi rat. Otišao je u Solun, dobrovoljno. Pa u Albaniju, kao pilot. Imao je i spomenicu koja se zvala *Albanska*. A iza rata odlučio se za Bern. U Bernu je diplomirao 1923. Pa je i doktorirao u Bernu. Tamo je upoznao Hedi. Pa su 1931. u Mostar došli zajedno. On je brinuo o ljudskim očima. Hedi je brinula o njemu. A godišnje su provodili u Bernu. Čitav mjesec. Voljeli su Bern.

- Sretne se tamo sa svojim starim kolegama, baš se fino odmorimo u Bernu - govorio je, smješkajući se neobično plavim, toplim očima.

Gospoda Hedi je govorila:

- Zna, kad dodemo u Bern, Dragi prvo jutro ode na kliniku. Tamo ga dočekaju prijatelji. Popiju kafu. Popričaju o novostima u struci. Onda mu obuku bijeli mantil, stave masku i daju skalpel. I tako on čitav mjesec odlazi svako jutro da vidi prijatelje i po cijeli dan operiše. Kad se vratimo u Mostar, veli: »O, baš smo se lijepo odmorili u Bernu!«

Sljedećeg dana, zorom, već je na biciklu. Bicikl je italijanski, marke »Štirija«, s punjenim gumama iz 1924. Mostar je išao na posao kolima i pješke. Rade kolima. Doktor Hlubna biciklom i stizao na Očno uvijek prvi, tačno u 6.

Zove jednom gospoda Hedi Radio Mostar, uspaničena.

- Ne znam šta da radim. Dragi je odlučio da umre. Leži u sobi, okrenuo se zidu, neće da jede, da razgovara.

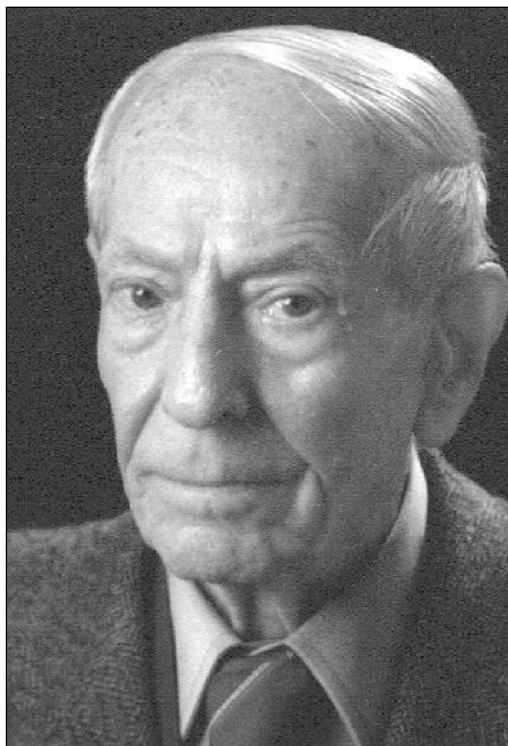
Odem. Gđa Hedi šapće da su mu ukrali bicikl. Onaj s punjenim gumama... Kolega i prezimenjak moj, Drago, sačini i na radiju objavimo vijest. Ujutro, sabah, zovu iz Stanice milicije: »Evo je neko noćas prislonio nekakvu harabatiju uz zid Stanice. Biće da je doktorov bicikl.«

Na toj harabatiji nastavio je odlaziti na posao. Do penzije. Penzionisan je kad su se stekle zakonske godine, kao šef Očnog odjeljenja Medicinskog cen-

---

Nije oko doratovo prkno

---

*Dr Dragutin
Hlubna*

tra »Dr. Safet Mujić«. Kolege su mu priredile apšid, s poklonima. Kolege su ga voljele. Bilo je dirljivo i trajalo je dugo u noć.

Sljedećeg jutra zatekli su ga u bijelom mantilu, na radnom mjestu. Pozdravili: »Dobro jutro, Šefe!« On je odzdravio. Pa su održali uobičajeni sastanak, uz kaficu. Pa je, uobičajeno, mada nepušač, svakoj kolegici pripalio cigaretu. Pa je svako krenuo nečijim očima...

I tako je, s 80, uradio novi suzni kanal majci mog prijatelja, Brace Komadine. Uspješno. Pitah ga, zašto je odbio primamljive ponude iz Švajcarske, Njemačke, Italije, Austrije... Govorio je:

- Mene je uvijek vukla rodna gruda. Ja sam sretan što sam radio u Mostaru, jer sam ovdje rođen. Sretan sam što sam radio ono što volim da radim. Moj posao je vrlo lijep posao, to je filigranski posao. Svaki rez mora biti tačan i odmjeran. U milimetrima.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Pisah o tom poslu i dr. Hlubni te 1973. Ponedjeljka, kad je tekst objavljen, idem na Rondo na ugovoreno kafendisanje sa Zukom. Čeka več. Suva je zima u Mostaru, on sjedi preko puta peći, u uglu. Crna kovrdžava kosa, crna, uredna brada, crna rolka, crne somotke, crni dubretarac, crne čarape i crne zepe. Zuko Dzumhur je bio lijep čovjek. Zuko je ličio na mladog Omara Šarifa. Zuko je ujutro pio kafu iz fildžana, limunadu i čitao novine. Prvo »Politiku«, u kojoj je primao platu za nedeljnu karikaturu, onda »Oslobodenje«. Sad je čitao »Slobodu«.

- Naruči kafu dok završim, upravo ti čitam ovo o Hlubni.

Ostaviću nas sada tako dok sjedimo u toploj kafani Rondoa. On čita, ja strepim šta će reći kad sklopi novine.

Doktora Hlubnu sam susretao godinama kasnije, s mikrofonom, pred tv kamerom, na redovnim godišnjim balovima mostarskih ljekara u »Bristolu«, potom u »Ruži«, koje je otvarao svečanim valcerom, na koncertima Simfonijskog, na pozorišnim premijerama, na poetskim večerima, likovnim izložbama, na sahranama, na svečanostima Grada... Bio je gradski čovjek, od širokih interesovanja i svakog reda – svugdje ga je bilo...

Gledam ga kroz staklo operacione sale, pod maskom, sa skalpelom. Nagnut je nad oči tek rođene bebe. Kad otškrinusmo vrata da ga kameraman TV SA Emir Koso snimi, čujemo kako ispod one maske pjevuši uspavanku. Poslije smo pili kafu u njegovoj ordinaciji. Dok je prinosio fildžan ustima, ruka mu je drhtala. Pitam mladog okulistu, dr. Đorđa Kulišića, kako može operisati a ruke mu se tresu. Đokica se smije, veli:

- Ne brini za Šefa. Čim uzme skalpel, ruka mu je mirnija nego moja. I da znaš: ne znamo šta bismo bez njega. To što naučimo ne treba pominjati, mogao je držati katedru na bilo kojem univerzitetu u svijetu, a nade nam se u svakoj prilici. Kolege bi ljeti vikendom na more, zimi na planine, a obavezna dežura. Ne brinemo: Šef će uvijek dežurati umjesto nas. Takvu ljudsku dobrotu ni u dječijim bajkama nećeš sresti.

Za jedne od dežura svratim. Zdrav je dan, nema pacijenata, sjedimo na klupi u dvorištu ispred Očnog. Sjeća se gimnazijskih dana, prijatelja... Fale mu prijatelji, žali se. Njegova generacija je pomrla i mada se mladi trude da se ne osjeća sâm, osamljen je.

- Bože, kako ovaj život brzo prode! - reče s uzdahom i sa smješkom.

Imao je, tada, 80 i ohohoho.

Sestra dođe, hitan slučaj, veli. Otišao je u operacionu salu.

Nije oko doratovo prkno

Operisao je, a bližio se 90-oj. Čim je prestao, iskopnio je veoma brzo i veoma tiho. Nije umro. Njegov vid se ugasio. Dr. Dragutin Hlubna je jednostavno sklopio oči i utonuo u tamu. Koju je poražavao jedan dug ljudski i dva radna vijeka...

Pred rat, svratih na Očno. Šef je bio dr. Ćustović, jedan dostojan nasljednik Hlubni i jedan Mostarac od formata. Vodio me na tavan, da mi pokaže Šefovu bistu. Bistu je uradio Numan, maestralno. Bio je to dr. Hlubna kakvog pamtim. Čak su se i njegove oči u tom bijelom hladnom kamenu činile živim, neobično toplim i neobično plavim. Govorio mi je tada dr. Ćustović kako će bistu svečano postaviti u dvorištu Očnog. Da je Šef vazda tu.

Onda je bio rat. Je li dr. Dragutin Hlubna sišao s tavana u dvorište, ne znam. A nepravda bi bila držati u mraku čovjeka zbog kojeg Mostar, Hercegovina, dio Dalmacije, puno nekog svijeta u Švajcarskoj, a s ratom i dalje, i danas bolje vidi.

Za kraj ovog kazivanja, evo ću se vratiti Zuki i sebi na Rondo, u onu suvu zimu '73. Zuko sklapa »Slobodu«, pa veli:

- Fina ti je, topla i ljudska priča o Hlubni. Taj je gospodin svaku ovu riječ zaslužio.

Porastao sam na onoj stolici. Zukina mi je iznad svih uredničkih. A on češka bradu, imao je taj običaj dok smišlja pravu, pa dodaje:

- Samo ti naslov ne valja.

Ubi me. Ja na naslov posebno ponosan. U tom »Dobro jutro, doktore Hlubna!« vidim izlazak iz mraka, radost raskošne svijetlosti koju je vraćao ljudima...Nesretan, pitam:

- A kako bi ti naslovio?

- Ja bih naslovio - govori polako i skroz ozbiljno - »Nije oko doratovo prkno.«

Tri sam desetljeća i za jednu beskrajnu, živu tugu daleko od prvog zapisa o dr. Dragutinu Hlubni. Sad mi ga zlatna riža prizva u sjećanja, pa mostarih s njim. I sa Zukom.

Nezaboravom na dr. Dragutina Hlubnu zabilježih sjećanje, a Zuki za hator promijenih naslov.

2003.

Mišo MARIC - Mostarenje

Franjo s obje strane

Na uglu Cernice i Korza bio je prvi mostarski »Zdravljak«. Burek, sirnica, jogurt, kokta, napolitanke... Valjda je bilo još ponešto, čega se više ne sjećam. Sad tu Zela drži kafić u kojem se okupljaju Mostarci. Sabiram se s generacijom. Jutro je, bura je, lijepo ćutimo. Vani projure pokoja kola i promakne pokoji prolaznik. Posmatram kako se bura poigrava s plastičnom kesom. Na duva kao balon, podigne, a onda tresne o zid Revije. Kesa splasne, sklizne na trotoar, umiri... Prebaci je na sred ulice... Pregaze je točkovi... Ona opet oživi, poskoči. Spetlja sa stranicom novina, pa se, zagrljeni, kao ljubavnici, zalijepe za prozor kafića.

- Boga vam, zna li ko šta bi s Franjom? - pitam.
- Kojim Franjom!?
- Franjom Federmanom? -
- Ko ti je, pa, Franjo Federman!?
- Franjo s kolicima i s metlom. -
- A Franjo, čistač! – neko će.

Odjednom se svi trznuše. Svi ga se sjećaju, svako ima ponešto reći i niko ne zna sudbinu Franje Federmana. Je li se izgubio pred rat ili mnogo godina prije? Sad se sjećaju da nikad nisu prošli od Musale do HIT-a, il' obrnuto, a da ga nisu susreli. Ponekad protabirili koju, ponudili cigaretom... »Bio je fin čovjek, Franjo.«- govore. Govore sve lijepo, kao što se govori o mrtvima. A kad je iščezao s Korza i iz Mostara niko se, zapravo, ne sjeća.

Davne jeseni, pitome i aljkave, prznila je opalim lišćem, pozvah ga na kafu, pred »Jagnjetom«. Parkirao je kolica s metlama uz Ribićev taxi, »Mer-

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

cedes«, skinuo oranž kapu s plavim šiljtom, odložio na stol. Zamolih ga da mi priča o sebi. Čudio se: »Zašto!?« Za novine, velim. Brani se da on nije za novina, a da je na radnom mjestu. Pitam, ima li pauzu za ručak? Veli, ima. Ne kad je gladan, već kad je besposlen. Pa je govorio:

- Ja sam rođen u Gospodince, Vojvodina, srez Žabalj, kod Novog Sada. Tamo, u Gospodince, srez Žabalj, nemam nikog, sve je davno pomrlo. Nemam tamo nikog, ni brata, ni sestre, niti me šta vuče u Gospodince. Svejedno mi jesam li ovde ili tamo, raditi moram svugde pošteno. Od svojih nikog ne pamtim, ni majku, ni oca, samo staru babu pamtim. Stara baba je umrla '44. u Gospodince. Kada je bio rat ja sam bio u logoru, u mestu Aleksa Šantić i bavio se poljoprivredom. Radio sam najviše kao kočijaš, jer sam dobro znao oko konja. Više sam bio s konjima, nego s ljudima. Onda sam radio na berbi kukuruza i tada sam se oženio od 14 godina. Žena mi je Vegar Stoja iz Čapljine, selo Tasovčići. I Vegar Stoja je takođe bila na berbi, a ona je osam godina starija. Ja sam dvadesetosmo, pa vi sračunajte. Imam petoro dece, a u mestu Aleksa Šantić se rodilo četvoro, sve ženske. Jedna se zove Anica, druga Kristina, treća Kata, a četvrta Anda. Sve su se poudale. Tri u Nemačkoj, a jedna ovde, za Uzeira Kapetanovića, koji radi na utovaru u »Čistoći«. Kristina mi se vratila iz Nemačke, razvela se i došla gola i bosaa. Ni uštedevine, ni ništa. Jadan ja šnjima, pa to ti je...

Pripali »Zetu«, povuče dva dima i nastavi :

- A ja sam prvo došao raditi u Čapljinu, kod Tasovčića. Onda čujem da u Mostaru ima posao s konjima. Ja sam vazda bio kočijaš i tamo preko, u Vojvodini, pa sam došao u Mostar, u »Špediciju«, kad je Remza Puzić bio direktor. Šest godina i pet meseci sam bio kočijaš, dok nisu prodali konje i ukinuli radno mesto kočijaša. Tih šest godina i pet meseci, to je bio život! A od kad nisam kočijaš, vazda sam u »Čistoći«. I sin mi Franjo radi u »Čistoći«. On je jedini rođen u Hercegovini. Kad sam njega dobio, nakon četiri kćeri, rekoah: dosta sada. Tako nisam imao više dece, samo petoro. Franjo je mogao u školu, ali mu nije išla. Nije mu išla, šta ja znam. Nije šćeo, nešto mora da je bilo u toj školi kad nije šćeo. Sad živi s nama. Imam stan, Put za Opine, jednosoban. Tu smo žena, ja, mala Kristina, ona što se vratila iz Nemačke. One druge dve male su tamo, one se neće valjda, vraćati. A i kuda bi? Posao mi je: čistač ulica. Korzo... Jel' se zove Korzo?... Od Musale, pa do HIT-a, sve je moj rejon. S obe strane Neretve i s obe strane ulice. Meni posao nije težak, ja sam naučio raditi, čitav život ništa ne radim, nego samo radim. Sad malo teže, jer sam oboleo. Ali, to ne pije vode i radi se svakako. Dok mi doktori nisu rekli, nisam znao da sam

---

Franjo s obje strane

---

*Franjo
Federman*

oboleo. U bolnici vele: oslabilo ti srce, imaš tlak. U dispanzeru vele: imaš sjenu. Išao sam u Sarajevo, na vojnu komisiju, da me oslobode rezerve. Oslobodili me. Vele: imaš sjene s obe strane. Šta je to tačno, taj tlak i sjene, ja ne znam. Slabo se razumem u bolesti, ja se najbolje razumem oko konja, samo su ih ukinuli u »Špediciji«, pa ih više nema. To mi je ostalo žao, jer je kočijaš jedan dobar posao, ako se čovek razume oko konja.

Zakašlja se, ugasi cigaretu, opušak spusti u kolica.

- Ove godine me dobro pošlo, da mi ne nadoše te bolesti. Bolje bi bilo da mi ih nisu našli, pa da i ne znam za njih. Ovako mi je teže kad znam. A kažem vam, dobro me pošlo. U preduzeću sam dobio sat za deset godina rada. Dobili su i drugi, ali dobio sam i ja. Evo ovaj. Radi k'o sat. A za Dan ustanka, 27. juli: opet nagrada. To vam je kad čoveka dobro pođe. Dobio sam od Socijalističkog saveza nagradu za najbolje održavanje čistoće u Mostaru, 250 hiljada. Veliko je to kada meni, iz

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Vojvodine, u Mostaru daju nagradu za najboji rad. Nisam dinara potrošio. Žena potrošila. Žene dobro znaju potrošiti. Milion da im dadneš, one bi potrošile. Čas posla i para više nema. Plata nije velika, svašta mi se nakupilo. Od Nove godine nisam platio čistoću. To mi nije žao dati, jer je mome preduzeću. I mome zetu Uzeiru, onom što radi na utovaru...Ako bude sreće, ovde ću i u penziju. Bogami, ne znam koliko mi je do penzije. Ima to negde zapisano. Moje je da održavam svoj rejon, Ulica Korzo, s obe strane, a drugi sve u knjige pišu... Svak svoj poso nek radi, tako je najbolje...Pošteno da vam kažem, meni je svejedno. Kadgod mi padne na pamet, a kadgod ne padne, ona preko, Vojvodina. Nisam nikad išao, neću nikad ni ići. Nemam nikog i nemam ništa tamo. Dve su mi kćeri u Nemačkoj, a sve ostalo mi je u ovom Mostaru, ko da sam se ovde i rodio. Nemam ni velikih želja, ali da vam kažem nešto otvoreno. Rekli su mi da sam bolestan čovek, toliko su mi rekli da se čudim kako sam uopšte živ. Pa me nervoza fata, deca neće da me slušaju, svako na svoju stranu, a malo mi je i žena bolesna. Mene je sramota iskat' u preduzeću, dali su mi stan i sat još. Na sat se ne mogu potužiti, na stan se ne mogu potužiti. Jednosoban, a ne treba mi veći. Samo, četvrti sprat. Dok se popnem, duša mi na nos izade. Da mi je bliže zemlji, pa da je i manji, stisnućemo se nekako... Ja sam poslom zadovoljan i svojim rejonom, samo građani malo više bacaju svega i svačega. Kad ih opomenem, uglavnom prestanu. Nekim ne smeš reći. A ti su, kao i ja, došli odnekud, iz preka. Ja njih, kao i vi mene, po govoru poznam. Njima ćutim. Kažem li šta, pošalju me, da prostiš, u neku stvar. Još kažu: Ja te plaćam da čistiš i ćutiš. Istinu govore, takvo mi je radno mesto. Al' ja to njima ne govorim samo zbog čistoće i zdravlja il što mi je teško očistiti, nego zbog ugleda grada. Ipak je ovo centar Mostara, Korzo. Ko god odkud krene, mojim rejonom prode...Izvinite me sada, dosta sam pričo, čeka me poso...

Puste li su godine otplovile Neretvom, nizvodno i nepovratno. Pusti li su ljudi otplovili s njima... Sad posmatram kako vjetar bezdušno vitla plastičnu kesu. Podigne u vis, tresne o zid Revije...Kao da i mene vitla, mrevari sa njom, odjekne pod rebrima. Takav, nikakav, srčem ohlađen espresso i sjećam se kako je govorio Franjo Federman. A ne sjećam se koje. Znam samo da je bila Godina Kad Ga Je Dobro Pošlo...Kad je jedan Franjo bio na Korzu, s obe strane. I jedan Mostar u Mostaru.

S obje strane.

2003.

Molitva za baku Penavušu

Početkom 80-ih upoznam slikara Zvonimira Perka. Bio je bolećiv od djetinjstva, a slikao je čudesno. Majka Zvonkina mi pričala kako je u njihove Dobrkoviće neko od gastarbajtera donio trubu, pa trubio u predvečerje, u daljini. A njen Zvonko rekao:

- Majko, neko svira crveno.

On je zvuke čuo u boji, na platnima slikao skulpture, uklesavao sonete. Profesor njegov, Alija Kučukalić, će zapisati da talentovanijeg učenika od Perke nikad nije imao. Ni Hercegovina posna krša likovnog hroničara, dodao sam tih godina, kad je silazio u Mostar s mapama crteža i pokojim uljem. Prodavao u bescijenje, il' poklanjao. Stidljiv i tih, o slikarstvu je govorio kao o jedinoj ljubavi. Bolest ga je vratila sa studija iz Sarajeva, živio je s majkom, ubogo. Slikao je kad bi mu braća, privremeno vani, poslali za materijal, pješačio 7 kilometara do Lištice, kad je imao za kafu.

- Najviše me mati i baba razumiju - govorio je.

Baba nije bila njegovaa. Bila je Sofija Naletilić-Penavić, kraće i znamenije: baka Penavuša. Odveo me da je upoznam, u ljeto. Uz put za Dobrkoviće, u Oklajima kod Lištice, pod bijelom kamenom kućom, garaža. Nasred, u hladovini, na tronošcu, diljala je punačka starica u crnini, duvanskom dimu i s naočarima ispod čijih debelih stakala motre uvećane, blage oči, a sa željeznih stalaža, il' udobno posjeo po podu, neobičan svijet. Ptice domaće i grabljive, vukovi i jaganjci, zmijske s krša i amazonske, lavovi, tigrovi i majmuni - sve je baka pripitomila pod budne oči Mojsijeve, koji na jednoj skulpturi »čuva punčeve ovce«. U ćošku brkat Mijat Tomić, do njega još jedan, isto brkat, Crnogorac, nekolicke Gospe Žalosne i desetak raspetih Isusa, ispod čijih čavala

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

kaplje krv, a s dna oka, kao kod El Grekovog Sv. Tome u toledanskoj katedrali, otkida suza. Svijet Biblije, Brema, Grimovovih bajki, La Fontenovih basni i »Vesele sveske«. Svijet bake Penavuše, čije iskustvo upućuje na blagost i ljubav. Uči pomirenju i praštanju. Uči čovječnosti, na primjeru zvjerinja. Bazao sam od Oficija, Luvra, Prada, Ermitraža i Tejta - do ne znam koje sve riznice evropske likovnosti i kiparstva, divio se priznatijoj umjetnosti, ali nigdje takvu milosnu i svetu dobrotu nisam našao. Te njene figure, u bojenom drvetu, nisu ličile na Mikelandelove, Rodenove, Murove... Ličile su na molitve. Od ljeta '81. godinama dragocjene sate proveдох u toj garaži. A kad god se sjetim bake, uvijek je to prvi susret. Poklonila mi je »Ticu ovčaricu«.

- Zvonko je lipo pripovido o tebi, a Zvonka treba pomoć, jako je dobar Zvonko.

Bila je već slavna, imala izložbe i kataloge, a Josip Depolo, najugledniji hrvatski kritičar, nakon prve samostalne u Zagrebu, zapisao:

»Čitavom svojom natprosječnom darovitošću i osjetljivošću Penavuša pripada najvišim kiparskim dostignućima novijeg razdoblja hrvatske, a time i jugoslavenske skulpture.«

Bilo joj tada 69 godina.

Za odlazaka u Oklaje, zaticao sam je u garaži: dilja i puši.

- Ovdje me ništa ne boli. Kad sam gori, u kući, zaboli me štogod.

Od onog što mi je pričala o sebi pamtim: rođena 6. siječnja 1913. u Mokrom. Djetinjstvo: zlehudo. Škole: nikakve. Pismenost: samouka, u desetoj. Škiju naučila motat' sa šest, pušiti u osmoj. Rodila šestoro, živo i zdravo troje. Sin Vitimir umro '77. Te godine unuku Draganu iz likovnog zadali domaću: drvena kokoš. Padala kiša, stra' je da se unuk ne pre'ladi, pa našla drvo i izdiljala. Ocjena: vrlodobar. Draganov razred navalio da im dilja. Tako joj se omililo. Broj samostalnih i kolektivnih izložbi: ne zna. Gdje je izlagala: ne zna. Na otvorenje: nije išla. Kritike: ne čita. Kad je pitah zna li da su joj u Zagrebu »dali sobu« - zaseban prostor u Muzeju umjetnosti - veli:

- Ja je nisam vidila, a govori se da jè.

Pričovjedat' o sebi nije voljela. O onom što izdilja, jeste. Skulpture je zvala imenom, »komad« ili »drvo« Kad ćutanje potraje, načeo bih priču od neke.

- Lijep ovaj nov lav, bako, isti kao prvi.

- Nije isti. Prvi grabi, a drugi se smije, zar ne vidiš?

Zagledam se, zbilja se nov lav smije. Pitam:

Molitva za baku Penavušu

*Sofija
Naletilić - Penavić*

- Što se, bako, lav smije?

- Što se smije!? Pa, vidi kako onaj prvi grabi, pa mu smišno.

Onda tiho dodaje:

- Ne volim vridat' ljude, al' ljudi danas puno lažu, pa se zato lav smije.

Nećemo dalje.

Nastavi diljat', pa se sama zasmije. Voljela se smijati, a smijala se rumeno, prelazno.

Izdiljala psa i zeca. Jedno tijelo, glave na suprotnim stranama.

- Šta je ovo, bako?

- Ovo se zove: »Ne mogu se stići«. Jer, ovako cuko nikad ne može stići zeku.

Pokloni mi sovu.

- Budi mudar k'o sova. - veli.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Milenoj za polazak u školu pokloni veliku kornjaču.

- Da ima na što sjest' kad obuva cipele. A kornjača je dugovječnost. Nek ti kćer dugo i sretno živi.

Dodem jednom, lakira »komad«. Mačka i miš, zagrljeni. Inače bi izdiljala, obojila temperom, ostavila da se osuši, pa lakirala.

- Ljube li se ovo miš i maca, bako?

- Ljube se, ja! Ovo sam nazvala »Bratstvo i Jedinstvo«. Sve što dođe na ovaj svit, moj sinko, treba da se voli.

Pitah, šta najviše voli izdiljat'?

- Od svega najviše volim Isusa, vidiš kol'ko je tamo raspéla, a još ih je više otišlo u svit. On je svakom oprostijo, tako i mi treba da oprostimo. Zato njega volim najviše. I Gospu Žalosnu isto volim. Napravila sam je da zamoli sina Isusa da se smiluje i da bude mir među ljudima.

Priznah joj da sam nevjernik. Čudila se. Pravdah se kako božiji predstavnici nisu čemu, kako svako moli svoga Boga, kako bih mogao vjerovati da je Jedan, a ispada da ih je više. Pomenuh slučaj kolektivnog rukovodstva na zemlji, pa ako je na nebu ista stvar, kako vjerovati? Nije me pokušala učiniti vjernikom.

- Bog je jedan i pravedan - zaključila je.

Vremenom smo se prijateljili. Ako ne odem, nazovem, ili sin njen, Niko, zove:

- Zove te baba (tako je zvali svi u kući) da u nedjelju s Azrom i malom dođeš na ručak. Ja bih sišao po vas.

Odlazili smo porodično nedjeljom, obavezno za Božić, Uskrs il' onako. Trpeza je bila mirisna i ukusna, a obitelj bakina hercegovački gostoljubiva, vesela i prisna. Hodočastio sam do bake i s prijateljima: Šibom, Zupcem, Perom Radovićem... Svakom je ponešto poklonila. Radoviću, zbog porijekla, izdiljala »Crnogorca«. Postavio sam bakinu i Perkinu izložbu u hotelu »Neum« uz dane JRT '87, a njenu samostalnu uz otvorenja Varaždinske banke u Lištici. Govorila su dva predsjednika gradova i direktor banke. I ja sam govorio. Prva je bila:

- Novinari i pjesnici u pravilu ne otvaraju banke, sem u krajnjoj nuždi.

Niko joj prepričao, dopalo joj se.

- Belaj si ti! - smijala se.

Svijet bake Penavuše prostirao se od Mokrog do Oklaja i od garaže do škrto obrasla kamenjara, po kojem je »usicala drvo« dok je mogla, i do crkve.

Molitva za baku Penavušu

A voljela je slušati o putovanjima, stranim zemljama, galerijama i muzejima. Najviše o »svetoj umjetnosti«. S istom pažnjom i poštovanjem pratila je površna sjećanja na baziliku Sv. Petra u Rimu, hram Vasilija Blagorodnoga u Moskvi i Zlatnu džamiju u Bagdadu, koja joj kazivah po povratku... Od tog što je »izdiljala« najdraže »komade« sklanjala je u kuću. *Raspeće, Gospa Žalosna, Golub mira, Sv. Franjo kako besjedi pticama*. Njima se najčešće vraćala, a nikad ponavljala. Pripovjedah joj kako sam, hodajući Italijom, instiktom vinske mušice za vinima toskanskim i umbrijskim, nimalo svetim povodom, zabasao u Asizi. Gdje je rođen i počiva Sante Francesco - Poverello. Znala je da se oženio udovicom Kristovom, Sirotinjom, besjedio pticama i ribama, bratimio s Mjesecom i zvijezdama, vuka zvao bratom. Tražila da joj u detalje opišem manastir i donju baziliku, sazidanu na njegovom grobu. Sjećao sam se trošnih freski Čimabueovih i učenika mu, Đota. Đotov *Sv. Francesco* je crn, plav i ljubičast. Činilo mi se, govorih baki, da na tim freskama Sv. Franjo sluša ptice, a ne one njega. I kako je na njenoj skulpturi obrnuto. I još joj govorih da mi se njene Gospe čine žalosnijim od Botičelievih, u Ufici, u Firenci. Ljutila se, bogohulim, kako me nije sramota lagat' staru babu. Nju nisam mogao lagati. Jedna moja baka je ubijena u zbijegu '42, druga umrla u Petrovcu '53, a da se njihovih milošti nisam nauživao, treću, majku Emira Balića, zvao sam majkom. Tako mi je od baka samo ona ostala, o čemu joj nikad nisam govorio. Možda i bih, ali su me preduhitrla zla vremena i zli ljudi.

Sami smo u garaži, s kraja 80-ih, a ona šapće:

- Sinko, biće rata!

Tješim da neće. Il' ćemo se sami, il' će nas neko dozvati pameti.

- Puno su se političari, fratri, popovi i hodže zajedno uspometali po televiziji, slušaj ti staru babu: biće rata.

Jesen počela, bakrena i zlatna, '91. Dodem, završava bojenje »komada«. Brko neki, liči na jednog od ranijih »Crnogoraca«, podupire drvo sa zubatom pticom na vrhu. Ispod ptice piše: »Ne idi dalje«.

Mjesec kasnije bombardovan je Dubrovnik. Još sam par puta navratio u Oklaje. Baka je diljala Gospe. Nije se više smijala. Njene velike, blage oči ispod teških dioptrija bile su pune tuge, kao prazne kolijevke. Izgledala je umorno, a *Gospe* žalosnije nego ikad prije. Shvatih da ne dilja *Gospe Žalosne*. Diljala je autoportrete.

Mostar je bombardovan početkom aprila '92. noću. U podrumu smo,

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

zvoni telefon. Javlja se Niko:

- Mišo, baba ti poručuje da odmah spakuješ Azru i Milenu, eto me po vas.

Dirnut sam, zahvalim se, a velim kako sam obavezan gradu i televiziji, ne mogu. Sutradan je neki leteći ludak istresao bombu na Oklaje. Zvah, bili su dobro. A objavih na tv da je poginulo troje. Među njima djevojka prezimenom Galić, studentkinja.

Baka je prvi put u životu otišla u svijet. Koji se zvao izbjeglištvo. Ni mene nije zaobišlo. Po iskrcavanju na Ostrvo, pokušah par puta zvati, linije nisu radile.

Po humanitarcu, Davidu Furneaux, punica mi spremila bakinu »Sovu«. Nju jedino spasila od desetak bakinih skulptura i stotinjak ulja, crteža, grafika... Skupljao kćeri.

U Exeteru, prije par godina, upoznam Nebojšu Batu Tomaševića, jednog od najvažnijih znalaca naivne umjetnosti u svijetu. Kad prvi put dođe u posjetu, s vrata veli:

- Otkud ti Penavuša!?

Bio je predsjednik žirija u Bartislavi '94. koji je Sofiji Naletilić - Penavić dodijelio Grand Prix - najveće priznanje na smotri svjetskog naivnog slikarstva i skulpture. Baka Penavuša, po običaju, nije bila prisutna.

Ubrzo nakon povratka iz izbjeglištva prestala je silaziti u garažu gdje je ništa nije boljelo. Kad je prestala silaziti i diljat', prestala je živjeti. Otišla je svome Isusu, Gospi Žalosnoj i Sv. Franji 22. lipnja '94. Tamo, ako sam kao ateista u krivu, a volio bih da jesam, razgovara s pticama. Od te '94. svratim u exetersku katedralu, zapalim joj svijeću.

A ovo zapisah kao molitvu za pokoj duši Svete Bake Penavuše.

2004.

Kako je zborio Šiba

Jula '89, na povratku iz Trebinja, svratim u Ston na kamenice. Pred *Kapetanovom kućom* zateknem Borisa Dvornika, Miljenka Smoje i Tita Kirigina, dugogodišnjeg predsjednika »Hajduka«. Pred njima brdo praznih kamenica, gemištaju. Boris me s nogu pita:

- Di mi je pape, kako je?

Kažem da je u Semizovcu, u Ešrefinoj vikendici, rashlađuje se kraj vode. Smoje muči, kad objедуje il' pije taj ne progovara, a Kirigin se interesuje:

- Koga to Boris zove pape?

- Šibu Krvavca.

- As ti Gospe, on ni rodenog ćaću ne zove pape! - čudi se Kirigin.

- Više mi je od ćaće - veli Boris.

Smazali smo još par duzina kamenica, zalili, oni za Split, ja u Mostar. Uveče, Šiba zove iz Trebinja. Mimišli se, u »Leotaru« je, tek se raspakovao.

- Mariću, klinče lipovi, zovi Ešrefu, zaboravio sam košulje.

Organizujem, proslijedim. Nosio je samo svijetle košulje, zimi dvaput, a ljeti i po nekoliko puta tuširao se i mijenjao ih. Bio je neobičan čistunac i pedantan čovjek, Šiba...

Vraćamo se iz mog Petrovca, porodično, rućaćemo. Zaustavimo se u Jezeru. Razgleda restoran, veli:

- Nećemo ovdje, ćenifa blizu kuhinje,

Iza Jajca:

- Ne valja scenografija.

U Donjem Vakufu:

Mišo MARIĆ - Mostarenje

- Kockasti stolnjaci.

Večerali smo u Mostaru, u Drapšinovoj 15, a poslije okrenuli po domaćoj »žilavki«. Nakon svake druge čaše obavezno je govorio:

- Azra, sunce moje, osvježi mi ovu čašu.

Svijet Hajrudina Krvavca, od košulje, preko čaše, do filmskog scenarija, morao je biti blistavo čist i sve na svom mjestu. Prvi dokumenarac smo uradili zajedno '78, a svake godine do rata još poneki. On bi s Draganom Reisnerom i ekipom snimio, montirao, prebacio na beta-kasetu i onda bi vrtjeli, pa slagali tekst. Zakači se za jednu riječ.

- Ima bolja, klinče lipovi, al' se ne mogu sjetiti.

Sat vremena se ne možemo sjetiti. Leđa mi pucaju pred onom »Betom«, ne ide, pobudalim.

- Nema - kažem, prekinemo...

Nakon dva dana zove, ponoć:

- Znaš, na vrh mi je jezika ona riječ.

Nije odustajao dok ne nademo.

A pričao mi Refik Beširević kako je, kao mlad organizator, došao u ekipu »Valtera« :

- Jedno veče pravimo dispoziciju za sutra, Šiba nervozno lupka prstom po stolu i veli: »Refiče, Refiče, ubijte ga s leđa.« Zateče me, nemam pojma koga treba ubijati. - »Aco Mičića, koknite ga s leđa i ćao daci«!

Aco je dva dana kasnio na snimanje, Šiletu je to bilo nezamislivo, izbezmio se i mada je Aco imao dužu ulogu sutradan smo ga u prvom kadru koknuli s leđa i tako je izašao iz filma.

Šibu sam upoznao s kraja 60-ih. Pred mostarsku premijeru »Valtera« '72. bilo je riječi da će režirati »Mostarski bataljon« po Skenderovom scenariju. Jutro nakon premijere, sačekam ga na recepciji »Bristola«. Mostarci su »Valtera« prihvatili nezapamćeno dugim aplauzom, ali njega interesuje reakcija boraca. Kažem da su već u restoranu, sabiraju se Meha Trbonja, Vasa Maslo, Tofa Sefić; desetak njih. Kako se pojavimo, zovu za sto. Svi su bili na premijeri, ali pričaju o utakmici popodne. Ko igra, ko neće a trebao bi, glavni sudija je lopov, ni pomoćni nisu bolji, koliko će »Rodeni« zavaliti gostima... Tek nakon pola sata, kao uzgred, neko će:

- Odličan ti je ovaj Valter, Krvavac. Al', jebi ga, mi smo u Mostaru imali

Kako je zborio Šiba

*Hajrudin
Šiba
Krvavac*

četeres Valtera.

- Mariću, nikad neću režirati film o Mostaru. - veli čim smo izašli.

Film o Mostarskom bataljonu nije snimljen, '92. smo imali rat bez partizana. Kokali su nas s brda, a ni oni iznutra nisu tetošili. 11. jula, bolnije od granate, strefila me vijest s Radio Sarajeva: umro Šiba. Uz pomoć radio-amatera probio sam se u program da Ešrefi, rodbini i Sarajlijama izrazim saučešće. Od tada do danas Hajrudin Šiba Krvavac je moj najveći neprebol u ratu. Stotinu puta sam se nakanjivao da zapišem bar poneka sjećanja na njega. Nisam. O majci svojoj, Desi, kojoj je rat pokupio dva muža i ostavio dva sina i o Šibi Krvavcu nisam se usudio pisati. Uvijek isti strah: neće ličiti na ono kako ih osjećam, kakvi su bili. Godinu po Mileninom rođenju, '82. kupio sam kameru «osmicu» da sačuvam kako nam raste. Tu kameru i petnaestak filmova spasio

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

mi je prijatelj s Lištice, Milan Ivanković. Na svakom filmu kćer je veća, »Mostarske kiše« raspjevanije, a Šiba umorniji i tužniji. Snimano u Drapšinovoj prizemno, u Mostaru, na VIII spratu u Vojvode Putnika u Sarajevu, u Semizovcu, na Oštrelju, u Tučepima... Ide juli, juče sam vrtio trake, skinuo ponešto. Jutros sam obukao jedinu bijelu košulju, istuširao se, obrijao i sjeo za PC. Leda mi zaštekala, već je sedmica, kljukam se tabletama, ali moram vam prenijeti bar dio onog šta je i kako je zborio Šiba.

O djetinjstvu :

- Sjećaš li se one slastičarne na Pilama u Dubrovniku? Mali prhki kolači, čajni. Baš su bili dobri kolači. Ti su se kolači u svoje vrijeme mogli kupiti u Sarajevu, u »Dušeku«. A mi djeca nemamo para, pa kupimo za dinar kore, znaš ono što se odbacuje? Te su kore najljepši kolači moje mladosti. A sad, kad je pun sto, ja ne smijem. Šećer. Jeb'o sve kolače kad imaš šećer!

O nadimku:

- Bio sam mršav k'o prut i zato su me nazvali Šiba.

O ratnoj mladosti:

- Ja sam četiri puta izlazio iz okupiranog Sarajeva u partizane, po specijalnom zadatku. Slao me i Valter Perić. Onda sam otišao u zatvor i jeb'o im majku fašitičku. To zna cijelo Sarajevo. Bili smo zanesenjaci. Najviše izginulo. Da se sad podignu, rekli bi: ponovo nas zakopajte da ne gledamo u što se izvr-gava ona ideja u koju smo vjerovali i za koju smo ginuli.

O Golom otoku:

- Kako ne znaš zašto me naš prijatelj Ismet Kreso zove dvomotorac!? Dvmotorci su *ibeovci*. Mene je rezolucija zatekla u Beogradu, bio sam student prve generacije Više diplomatsko-novinarske škole. Okupe nas u amfiteatru, dođe Đido. Optuže mi cimera da je za Staljina. Svi ćute, ja ga branim; sto odsto sam ubijeden: nije kriv. Sutra pokupe i njega i mene i na Goli otok. Držali nas tamo šest mjeseci, puste. Vratimo se u Beograd, on se isto veče ispari. Nakon tri dana javlja se na Radio

Kako je zborio Šiba

Budimpešti: pljuje po Jugoslaviji i Titu. I mene popljuje...

O filmskom početku:

- Kad sam se vratio iz Beograda, tumaram po Sarajevu. Jednog dana sretno me Finci, bio je ministar za kulturu, pita: »Bi li ti, Krvavac, radio na filmu?« »O filmu znam ono što sam vidio na platnu, ne bih.« - rekoh mu. »Mlad si, naučićeš!« - veli i tako sam počeo na filmu.

O Titu:

- Stari je naš volio cugnuti. Svi pravi džekovi su volili cugnuti.

O kućnoj pomoćnici:

- Ja ti kažem, nije oprala ove bidone, ostao je deterdžent, sve će se vino pokvariti. Ostarila je, ništa više ne radi, snaha nekad pospremi. Ali ona još uvijek ima ključeve, ostavim joj pare svakih petnaest dana... Kako ću je otpustiti kad sam je od rahmetli matere, Mejre, naslijedio?

O muzici:

- Najviše volim šargiju. Šargija ima dvije žice. Jedna se zove zujalica, druga basiralice, je si li to znao, Mariću, klinče lipovi? Na toj zujalici i basiralicici sve svoje sanje, sve svoje ljubavi, sve svoje skrivene želje za ženom, sve svoje tuge ispjevali su bosanski čobani ljepše nego svi ovi sadašnji koji komponuju gledajući kroz dinar. Prijatelj si im, nemoj im ovo slučajno reći, oni su glavna ideologija zemlje i moćniji su od CeKa... A i violinu volim. Samo su štrajh violine i jecaj šargije muzika.

O poeziji:

- Krležu sam volio: »Vidio sam daljine maglene i kalne...« I Puškina sam volio i još sam volio pjesnika koji nikad nije napisao pjesmu, Turgenjeva. I Vitmana sam volio. I Izeta Sarajlića: »Bilo ih je 28... Bilo ih je više nego što je ikad u jednoj pjesmi bilo ljubavi...« Ja znam kad je ta pjesma nastala. Tada smo

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

se Kiko i ja družili svaki dan i sad smo prijatelji... I Skendera, velikog Skendera od primula do soneta. I tvoje petrovačko rodoljublje volim, jer ne nosi dividende u dolarima i šoka Zupca, koji je isto moj brat i pravi džek. I tebe, Ešrefa, volim. Ti nisi pjesnikinja, ti si meni ono što je Danteu bila Beatrice Portinari...

O kameri:

- Zumaš, Mariću, jel' de ? Dočepao se Krajišnik kamere, boli ga plajvaz. Vidim ti po tom sočivu kako se otvara i zatvara taj zum. Gledaj kako pulsira ta kamera! Svaka je kamera, ustvari, srce koje pulsira. A moje srce pulsira stotinu otkucaja u minutu. Kad ti bolničari izmjere takav puls, onda te stave na drvenu klupu i vele: lezi i miruj, bog te jeb'o!

O infarktu:

- Letim za Moskvu na premijeru »Valtera«. Slijećemo na Šeremjetevo, osjetim bol u grudima. Sjetim se kako kod Andrića umire Alihodža, sve u bobu isto. Pomislim: zdravo diko!

O najdražoj sceni i Kini:

-Najdraža scena mi je ona u sajdžinici iz »Valtera«, s Radom Markovićem. Sve sam satove po Sarajevu pokupio...Onda volim onu iz »Mosta« s Borisom i pjesmom »Bela, ćao.« Kad smo sletili u Peking na reviju mojih filmova, na aerodromu nas je dočekaio hor od nekoliko hiljada Kineza s »Bela, ćao.« Vele: sviđa nam se ova jugoslavenska partizanska pjesma. A kad nas je ministar kulture pozvao na prijem, insistirali smo da bude prisutan i glumac koji je sinhronizovao Valtera. Ležao je u zatvoru od kulturne revolucije, ali su ga doveli.

O Partiji:

- Neću više niukakvu partiju. U koju god pođem otišla je u materinu.

Kako je zborio Šiba

O dvije ovce:

- Gasi tu igračku, čeka nas Džavid (Husić) u Klubu, a moramo još svratiti do mesara da platim ovce...Ma, za kurban, klinče lipovi. Ide kurbaniski bajram, nek' istranžira dvije, pa pošalje... Rahmetli Derviš, stari moj, slao nekoj sirotinji; i nisu više sirotinja, ali ja nastavio...

O kući u Trebinju:

- Napravio sam tu kuću kraj vode; bože moj, što je lijepa Trebišnjica! Prvo veče zanoćim, ne da mi se zaspati. Razmišljam: stalno ćeš, Šiba, morati u isti krevet. Obučem se, pa u »Leotar«. Uzmem sobu, a ujutro sam otišao u Opštinu i prodao im kuću. Nisam se cjenjkao. Koliko rekli, prihvatio. Plaćali su u mjesečnim ratama. Nekad je to nešto vrijedilo, a kako je sad ova inflacija dobijem za kutiju cigara i šibicu. A davno sam prestao pušiti.

O domaćim izdajnicima (sav zajapuren, otresa rukama od sebe):

- Nemoj mi, nemoj mi pominjati taj ološ! Ustaše i četnici nisu klasni neprijatelji, to su šuftovi... Što ih nema u mojim filmovima? Zar tu najveću bruku u našoj istoriji da pokazujem svijetu? Fuj!

O buržoaziji:

- Uništili smo jednu buržoaziju, a sad se stvara nova, govnerska!

U pola pjesme »Zapjevala sojka ptica«:

- Bebo, Azra, Ešrefa, prestanite pjevati, treba plakati. Tri sata plaća svaki dan. Prvu investiciju koju bih napravio u Jugoslaviji bilo bi 8 zidova plaća, da budu najunosnije investicije za sljedećih 50 godina. Druga investicija bi bila: sve poškopiti. Da ništa ne rade, nego samo da rade. Treća: uzeo bih zajam od 20 milijardi dolara i napravio konkurs da svako pravi svoj film. To bi bilo bolje, nego za ove lopove koji su potrošili sve. Bar bismo imali filmsku industriju, ovako imamo klinac.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

O penziji:

- Čim se dočepaju vlasti, ovi Alijini će mi uzeti penziju, jer sam pravio film o skidanju zara i feredže. Ovo što mi je dala socijalistička vlast pojela inflacija, pa kad mi ovi uzmu neću imati za čim žaliti.

O smrti:

- Sva mi je uštedevina 14.000 dolara na trebinjskoj banci. Kad pandrknem, nek' uzmu koliko treba za skroman pogreb. Ne želim nikakvih oficijelnih govora, neka me sahrane po muslimanskom običaju. I kada oni zadnji čučnu i kažu: »Hoćemo li mu halaliti – halalolsum«, pa svi odu, a ostanu hodže da se mole, da tada grune »Internacionala«. Ponovo da se svi vrate i oprostite se sa mnom po komunističkom običaju. A pod zelenim pokrovom u tabutu biće lutka koju će položiti u mezar. Kad se ta komedija završi, da moji snimatelji i prijatelji uzmu moj stvarni prah, pospu po Hutovu blatu i zdravo diko!

Telefonom:

- Sad sam provjerio, još sutra ide autobus iz Mostara, pakuj Azru i Milenu i šalji ovamo. Ako ti moraš ostati, ostani i čuvaj tu glavu, sve je poludilo. Ja neću iz Sarajeva. Zvao me Bato (Živojinović) iz Beograda, Murat (Kusturica) iz Herceg Novog, da mogu lakše do Kamenice i Radovanovića, ovo me srce zajebava. Odlučio sam: neću nigdje! Nisam dezertirao pred fašistima u onom, neću ni u ovom ratu. Ešrefa je namirila torbu lijekova, šta bude s ostalima, biće i sa mnom.

U predsmrtnom intervjuu na Radio Sarajevu:

- Nedavno sam govorio sa prijateljima ovdje, da priželjkujem da se, kao iz magnovenja, javi neki pokret obnove Sarajeva i Bosne i Hercegovine, jer njegovi ljudi su uvijek znali da naprave čuda. I ne sumnjam ni jednog trenutka da se čuda napraviti neće i da će se sve rane Sarajeva na najljepši način zaliječiti i da će Sarajevo, po onom svom starom istorijskom običaju, uvijek izaći novije i ljepše.

Kako je zborio Šiba

Novo i ljepše Sarajevo nije dočekaao. Dok su mu ugrađivali pejsmejker 11. jula '92. srce nije izdržalo. Već dugo se utrkivao sa životom, znao je da je privremen, a nikad nije prestao biti sarajevski *skojevac*. Antifašizam je za njega bio religija. Obračun s fašizmom nastavio je u filmovima. Šesti igrani, »Konvoj za El Šat« nije snimio, a vjerovao je da će biti najbolji. O kolegama, i ljudima inače, sem fašista, nacionalista i kriminalaca, za preko 30 godina nisam čuo da je izgovorio ružnu riječ.

Dva sam čovjeka sreo u životu koji su od mana napravili vrline: Miku Antića i Šibu. Mika je tako lijepo, zarazno mucao, Šiba psovao. Njegove psovke su bile nevine. Posljednjih godina ostalo mu je još samo to čulo nevinosti, potreba da voli ljude i mučnina pred dolazećom nečovječnošću.

Das ist Šiba.

2004.

Mišo MARIC - Mostarenje

Maestro

Van Gogh je išao u Arles, Dürer u Veneciju, u potragu za suncem. Mostarski slikari nisu trebali nigdje ići, njima je sunce dolazilo na noge. Podružnica ULUBiH okupljala je petnaestak akademskih slikara, a samo je Meha Sefić bio - Maestro. U gimnazijskim klupama naslutio ga je profesor Antun Motika, zaljubljenik u behar i bašte, a u Beogradu odnjegovao Petar Dobrović, vjernik u renesansu, Cesanne-a i masoneriju...

- Kad je Motika preporučio mom starom, Aliji, da upišem Likovnu akademiju, stari me sjeo pred sebe i kaže: «Ni govora, Meho! Tamo se školuju boemi i p'janci!»

Nije ga poslušao. U Beogradu do '41, a u zagrebačkom «Ritzu» i baru «Gril» od '41. uspješno je ušao u tajne slikarstva i bábinih slućenih strahova...

Po dolasku u Mostar, s početka 60-ih, svraćah kod majke da mi dâ novac za Tepe. Moja je Desa bila pomoćnik direktora PBS – filijala Mostar, preko puta Narodnog pozorišta. Jednog jutra zateknem u kancelariji, za tadašnje mostarske prilike neobično otmjenog gosta. Šešir na stolu, prekrstio nogu preko noge, puši na dugu, pozlaćenu muštiklu, fildžan kafe polako prinosi ustima i otpija polako, s ćeifom. Svaki pokret odmjeren, elegantan. Kao da je sišao s Moneovog, Maneovog ili Renoarovog platna mondenskog Pariza iz druge polovine XVIII vijeka. Kao da je u »Moulene Rouge«, a ne u kancelariji filijale PBS-a.

Majka nas upozna. Pita šta radim, kažem kako sam za majkom i bratom došao iz Beograda nakon prve godine prava. Zainteresova se: studirao je u Beogradu. Prekinu nas službenica. Nosi novac, broji i spušta na stol. Najkрупnije novčanice – visina majčine mjesečne plate. Ne obraća pažnju na

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

službenicu, razgovara sa mnom, onda nonšalantno pokupi; hvala lijepa, neće kontrolisati, smota i gurnu u stražnji džep od pantalona. Zahvaljuje majci i službenici što nije morao u red pred šalterom. Ne voli, veli, da mu Mostar puše za vrat i zaviruje preko ramena koliko naplaćuje, a mene zove da svratim u »Pozorišnu kafanu«, na nastavak razgovora o Beogradu i na limunadu. Rukuje se s majkom i službenicom s blagim naklonom glave, još se jednom, dublje, nakloni na vratima. Kad je izašao, majka mi veli da je to čuveni mostarski slikar, Meha Sefić. I još mi veli da ni za živu glavu ne svraćam u »Pozorišnu«.

- Tamo se, sine, okupljaju mostarski boemi i pijanice.

Nisam je poslušao. I nisam se pokajao. Maestro me častio »Courvasie-om«, ja njega pričom o Skadarliji, gdje sam jednom išao s ujakom. Interesovao se kako je uveče na Terazijama i Kališu? Znam li ko pjeva kod »Tri šešira«, ko sjedi u »Maderi« i »Mažestiku«? Pojma nisam imao, pričah mu o igrankama u »Braći Stamenković«, na Kalemegdanu i na Karaburmi, gdje je subotom pjevao prvi roker Beograda, Mile Lojpur.

- Drekvaci - veli. - Nema pjesme nad šansonom, romansom i šlagerom... Samo je Nada Knežević dama, Dušan Jakšić gospodin, a Cicvarić muzika... Hoćemo li još po jedan?

Ne mogu odbiti čast, a i volim popiti, pa smo još po nekoliko. Onda su počeli dolaziti glumci s probe. (Mostarsko Narodno je imalo probran ansambl. »Idem u Lov« po Fejdou prva je pozorišna predstava u Jugoslaviji koja je stigla na male ekrane). Kako ko od glumaca na vrata, tako uoči Maestra. Miloš Tripković, Uroš Kravljača, Dragan Šaković, Pero Lasta, Selimir Simić, Bogdan Dević, Ante Vican, Vaso Zorkić, Jozo Lepetić... Prilaze stolu da ga pozdrave. Nudi ih stolicom i pićem. Kaju Grganović, Danu Kurbaliju, Sašu Selenić, Sonju Povšić, Franku Bačić, Mekremu Vukotić – glumice - pozdravlja podižući se sa stolice, rukoljubom. Mekremin rukoljub je poduži. Mekrema je bila najraskošnije žensko jugoslavenskog glumišta. Gina Lolobrigida. Pred njenim vratima u Šantićevoj, na stepeništu, pričao je Vican, kojem se moglo i nije moralo vjerovati, Jozo se vraća nakon što je uručio buket, a sreće Skendera koji donosi ruže... Maestro je sanjao da portretiše Mekremu. Ne znam je li, ali je tada poslao konobara da njoj i ženskom dijelu ansambla ponudi piće... I konobara je častio – čitava je »Pozorišna« pila na njegov račun.

Tako sam upoznao i počeo se družiti s Maestrom. Isposlovao mi je članske karte za »Pozorišnu« i »Klub javnih i prosvjetnih radnika« – jedina dva ugostiteljska objekta u Mostaru gdje je pristup bio selektivan, a članska vrijed-

---

Maestro

---

*Meha
Šefić*

nija od lične. »Pozorišna« i »Klub« su bili rezidencijalni objekti za okupljanje domaće i jugoslovenske umjetničke i boemske elite. Skender je bio dramaturg od '57, a kad je i Zuko došao za gostujućeg scenografa, nakon večernjih proba i predstava, u »Pozorišnoj« se osvitlalo. Upravnik kafane s dušom pjesnika Milan Kandić-Šo zaključavao je vrata, priključivao društvu. Milovan Alač uzimao gitaru i basom monaha iz Zagorska počinjao na ruskom »Čapajevu mrtvo tijelo Volga je odnijela«. Kad je Milovan otišao u Split, zamijenio ga je mlad i talentovan Safa Mehić. Gdje god je bio orkestar, Maestra su molili da zapjeva. Rijetko, za društvo koje mu je bilo po volji, prihvatao se mikrofona. A kad prihvatiti, obavezno je bila »Sesibon«.

U »Bristolu« mu prilazi Edo Pandur, jedan od rasnih izdanaka muzičkog Mostara, koji svira u Simfonijskom, komponuje, aranžira, pjeva i simpatično

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

zamuckuje. Moli:

- Mm-maestro, ho-ćemo li ba-baciti je-jednu u du-duetu?

- Haj' ti, mali Pandur, počni, stići ću te na drugoj kitici.

Maestrov humor je često bio »crnomanjast«. A vrijeđao se lako i pamtio kratko. Hvatam muštuluk Ici da je Maestro dobio nacionalnu penziju.

- Koja mu je budala dala nacionalnu, dana radnog staža u životu nema!?

- A ratni?

- Kakav ratni? Sklonio guzicu u Đačku četu u Zagrebu, pjevao u »Ritzu« visokim oficirima Wermahta na uvo.

- A diverzije?

- Kakve jebene diverzije!? Ta nije Ilija Gromovnik!

- Falš im pjevao.

Deset minuta kasnije zateknemo ga u »Bristolu«. Ico mu prepriča.

- Mali Mariću, ne znam ko te doveo u Mostar, al' ja ću te udariti nogom u guzicu i vratiti pod Grmeć!

Jedno vrijeme me ignorisao. Kad nismo bili u dobrim odnosima bio sam »Mali Marić«. Kad je bio dobre volje, bio sam »Maestro«.

Zvoni uveče, kasno:

- Jesi li čuo da je Ivo Andrić dobio Nobelovu nagradu?

- Dabome da sam čuo.

- Znaš li ko će ga prvi portretisati nakon uručenja?

- Znam.

- Ko?

- A ko bi to drugi mogao, osim tebe?

- Uvijek sam, Maestro, govorio raji kako si plaho nadaren i pametan.

Nakon sljedećeg intervjua u »Slobodi«, iz kojeg sam u naslov izvukao »Slikar iliti vinska mušica«, kako se sâm u razgovoru nazvao, pokloni mi »Montblan« olovku.

Maestro je dragocjen likovni hroničar Mostara, u kojem je proslikao i proliskao vijek. Maestrov Mostar se prostirao od Podhuma do Rondona i od Rondona do Starog mosta. Jednom je bio u staroj, dvaput na Bijelom brijegu, u novoj bolnici. Dvaput se vraćao kući, treći put na gradsko groblje, Sutinu.

Početkom 70-ih krenem u redakciju. Počelo ljeto. Na stepeništu pred starom bolnicom, sretnem doktora Draču, izašao da zapali. Razmijenimo dobro-

Maestro

---

jutro, a on veli:

- Mariću, noćas smo ti primili prijatelja, nije dobro.

- Koga?

- Maestra.

- Šta mu je?

- Prokrvario, gore je na intenzivnoj, čekamo nalaze da vidimo hoćemo li ga otvoriti. Ne bi me čudilo da mu je jetra eksplodirala.

S recepcije zovem redakciju da javim Ici, vele izašao na Rondo. Zovem Rondo, popio par loza, otišao niz Lenjinovo. Zovem Čulu, niko se ne javlja. Pretrčim do Čule, sjedi s Đapom i Cucom, već pripalili. Kažem za Maestra, potrpamo se u Đapin »Spaček«, u bolnicu. Drače kaže da možemo samo po minut, jedan po jedan, s praga baciti pogled.

Prvi ću. Drače polako otvori vrata. Maestro leži go do pasa, sklopljene oči, podignut na uzglavlje i prikopčan na infuzije. Pod prigušenim, bledunjavim svjetlom i s mirisom medikamenata - slika smrti. Ožalošćen sam i prepadnut, ćutim. On otvori oči i prošapta:

- Mjau!

Ico se progura pored mene, zakorači u sobu. Maestro još jednom mjauknu.

- Go-to-vo je, go-to-vo! - skandira Ico, kao da je na tribinama pod Bijelim brijegom. Maestro šapće:

- Gdje su prtokale hasti? (Protokale – mandarine, naranče - prim. aut.).

- Nema prtokala, donio sam ti konjaka! - kaže Ico.

Drače zatvori vrata, posjeta je završena. Prati nas do izlaza i kori Icu.

- Nije mu ništa, presaugovao - dijagnosticira Voljevica.

Drugi put je ležao u Novoj bolnici. Posjete je mogao odobriti samo doktor Mahić. Kad god je odobrio, išao sam da ga posjetim. Ili sâm ili s Icom. Idem jednog popodneva, posjetiću njega i Skendera Kulenovića, koji je u predinfarktnom stanju. Skendera zateknem kako sjedi u hodniku. Pitam: kako je?

- Odlično. Osjećam se kao u »Pozorišnoj kafani«. Mašo Topić i Šice leže u susjednoj sobi, svratim do Mehe da zapalimo, svaki dan mi daju par čašica konjaka. Dobar je za krvne sudove, zato se ovaj »Zvečevo« i zove medicinal.

(Mašo Topić je glumac, Avdo Ombašić - Šice upravnik »Pozorišne kafane«, a obojici čašica bila neobično draga).

Maestro je ležao na spratu, u južnom krilu, samačka soba na dnu hodnika, desno. Prvih nekoliko dana zaticah ga u krevetu: bolesnička pidžama, plas-

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

tične papuče. Poslije je bio u kućnom haljetku, s monogramom, i kožnim papučama, kućnim. Prvo bi mi ispričao ko ga je sve posjetio. Profesor Papo mu, veli, dolazio. Zuko Džumhur... Na stoliću buket ruža, korpa s voćem, sok od nara, a pored složene novine i telegrami sa željama za brz oporavak - od Džeme Bijedića, Branka Ćopića, Meše Selimovića, Cvijetina Mijatovića, Enke Mehmedbašića, Vlade Dijaka, Affana Ramića, Udruženja likovnih umjetnika BiH, redakcije »Oslobodjenja«, »Večernjih novina«... Pokazuje mi telegrame i priča kako je svakoj bolničarki uručio buket cvijeća.

- Ostanem li mjesec, tražiću od Pirije postotak. Više je HEPOK cvijeća prodao otkad sam ja ovdje, nego za Osmi mart.

Žali se kako mu je Hamić (doktor Mahić po mostarski) udario režim.

- Ne smijem mokrom glavom mrdnuti. Ne smijem na hodnik, ne smijem zapaliti, uvalio me u samicu, k'o da sam u zatvoru, u Ćelovini, nemam s kim prdoklačiti. »Šta ti fali, slikar, soba ti okrenuta jugu, more ti zapljuskuje pod prozore, uspavljuje te šum talasa«, zajebava me. Juće ude, zaćepi nos. »Šta ovo smrdi na duvan, slikar? Ovo je bolnica, a nije restoran »Neretve« iza ponoći. To ti pušiš?« Pravam se da ne pušim. Otvori prozor, opet zaćepi nos. »A odakle ovi opušci ispod?«, pita. »Trebaće zovnuti »Parkove« da se počisti, a tebi ćemo ispostaviti račun.« E, tu sam ga čekao. »Ne trebaju »Parkovi«, doktore, plima će večeras, sve će more odnijeti!«, velim mu. »Nalet te bilo!«, kaže, pa preko vrata.

Maestro je promijenio je tri stana - ateljea, više dama, »Neretvu« za »Bristol«, »Ružu« za »Širaza«. Nije mijenjao prijatelje, bijelu boju, motive grada i mačaka, ljubav prema poeziji, bijelim odijelima, šeširima, svilenim kravatama i šalovima, italijanskim mokasinkama, »Duppon« i »Cartie« zlatnim upaljačima, »Courvoasieu« i Privrednoj banci Sarajevo – filijala Mostar.

Mostarci su uvažavali slikare. Posjećivali izložbe, naručivali slike, darivali ljekarima, sretnicima koji idu u novi stan, brak il' penziju. Mostarci su voljeli čoškove grada, bašte, a nadasve Stari most useliti u dnevne boravke i spavaće sobe. »Ima Mehu i Karleta«, govorilo se s puno poštovanja i nešto zavisti. Umjetnička vrijednost eksponata i autora isticala se rečenicom: »On živi da bi slikao.« Budalaština! Mostarski slikari su slikali da bi živjeli. Radili po školama, kojekuda, a slikali u dokone sate. Samo su Maestrovu sati, odreda, bili dokoni. Raspoređivao ih je između štafelaja i kafanskog stola. »Slikam kad imam inspiraciju«, govorio je. »Slikaš kad nemaš love«, zagrizao je Ico. Maestrovu likovno interesovanje kretalo se od Starog mosta do kula Počitelja,

Maestro

---

od portreta ljudi koje je poštivao, do maca. Njegovi pejzaži su ode gradu i suncu. S njih grije bjelina i svijetli rafinirana, sentimentalna jednostavnost... Portretisao je austrijskog glumca Hansa Mozera, italijansku glumicu Silvu Košćinu, portretisao (i ljubio) beogradsku glumicu Irenu, Avdu Humu, Blažu Jovanovića, Lazu Drljaču, Džemala Bijedića, Ivu Andrića, Tita... I mene je portretisao. Zuko i on u tehnički crtež na početnoj strani prve zbirke, Maestro samostalno u tehnici »Polaroid«. Bio je zadovoljan: »Niko ti vjerniji potrtet nije uradio!«, uvjeravao me. Najrade je portretisao mace. Stotine crteža u stanu. Na noćnom stoliću, na frižideru, po podu – gdje god se okrene - maca. Njegove mace nisu kućne mezimice i mišolovke. Njegove mace su iz Davičove pjesme što u ženskom struku predu i drijemaju. One su note, dale bi se odsvirati. Maestrovu slikarstvo pjeva. Ono je vjera da je svrha života užitek i slast. Maestrove izložbe su otvarali Hamza Humo i Meša Selimović, bilježili ih najugledniji likovni kritičari Jugoslavije. Kritike su bile pozitivne, a kad mu ih pominjah, kao u povjerenju je govorio:

- Maestro, slikarstvo je veliki blef.

Najavi mi se bučni beogradski poeta, Brana Petrović. Niska rasta, krupne glave, govori basom Šaljapina, a salijeva žedu ruskih muzika na svadbi. Onaj što pjeva: »Ja sam u Banatu svoju ludu glavu našao u blatu.« Piše tada duplecicu u »Expres politici« o značajnim Yu ličnostima.

- Burazere, eto me dole. Možeš li mi ugovoriti intervju s tim čudom od čoveka, s tom živom legendom Mostara, Mehom Sefićem?

Ugovorim. Branu sretnem ujutro, u »Neretvi«. Agregatno stanje normalno; čitavu noć je prepio u vozu i uspješno nastavio. Razmijenimo koju zbrdazdola, ulazi Maestro. Sav je u bijelom kao katolička djevojčica na krizmanju. Bijeli šešir, odijelo, šal, bijele cipele. Vidim: i Maestro je sinoćnji, a sigurno je u »Bristolu«, usput, »odigrao simultanku«. Predstavljam ih. Brana ustaje, širi ruke, ljubi Maestra triput i veli:

- Je li moguće, legendo, da ste to Vi, lično!?

- Mjau! Čast mi je da vas upoznam, čitao sam vaše pjesme i reportaže, genijalno! - uzvraća Maestro.

Zasjedne se. Brana je pri »Rubin« vinjaku, Maestro pri »Curvoasieu«. Intervju se ne pominje, jedan drugom dijele komplimente, pričaju viceve. Odem u redakciju, vratim iza ručka. Za istim su stolom, sa istim pićem. Maestro se raskomotio. Skinuo sako i šal, raskopčao košulju. Raspituje se o Ireni, koja se

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

iz Mostara vratila u Beograd. Brana pojma nema ko je Irena... Opet ih ostavim i vratim naveče. Bogini su. Nakon fajronta odlučni su da Brana pogleda slike i prave intervju. Pljusak je, taxiem ćemo do stana iza Suda, u Cernici. S vrata u papuče, takav adet. Maestro se presvuče: kućni haljetak sa zlatnim monogramom »M.S.« na džepu. Ponavljaju piće i komplimente. Kad dokrajče startno, pređu na »bife za pičke«. Tako Maestro zove polupune flaše »Vermuta«, »Aer konjaka«, »Mentola« i »Kruškovca«. Prazne ih. Ta kombinacija je preteča goriva za *Space-shuttle*... Uveliko prošla ponoć, vilena kiša lupa u okna, Maestro će Brani svečano pokazati slike koje sprema za beogradsku izložbu. U dilemi je ko će otvoriti: Rodoljub Čolaković, Cvijetin Mijatović ili Branko Ćopić. Udemo u atelje. Par »Starih mostova« na zidu, jedan na štafelaju, tek načet, nekoliko bijelih motiva Mostara i Počitelja prislonjeno uz zidove. Brana tetura, razgleda, pa me veoma ozbiljno pita:

- Burazere, ko je poslikao sve ove jogurte?

Maestro pobijeli:

- Mali Mariću, pička ti materina, koga si mi ovo doveo? Izvolite napustiti stan!

Pravdam Branu: pijan je, izružim ga. Izvine se pokorno. Maestro gentlenski prihvati izvinjenje. Vratimo se u dnevni boravak. Likeri su kraju, oni opet pri komplimentima. Onda kunjaju. U neko doba Brana se prene:

- Burazere, ja ipak mislim da su sve ono jogurti.

I Meha se prene, čuo. Izbaci nas iz stana. Dva je poponoća, kiša još pljušti, jedva dovučem Branu do »Neretve«...

Ujutro ću tamo, da provjerim je li živ. Za jučerašnjim je stolom, pri »Rubinu«, popravlja se. Taman naručim kafu - eto Maestra. Isto izdanje, u bijelom. Prilazi sa smiješkom. Ne reaguju jedan na drugog. Skontam, pa izbi-flam jučerašnje predstavljanje. Brana ustaje, širi ruke, ljubi Maestra triput i veli:

- Je li moguće, legendo, da ste to Vi, lično!?

- Mjau! Čast mi je da vas upoznam. Čitao sam vaše pjesme i reportaže, genijalno! - uzvraća Maestro.

Ostavim ih. Nakon tri dana Brana zove da provjerim je li platio račune. Nakon sedam zove Meha da uzmem »Expres politiku«. Ima genijalna reportaža o njemu na dvije strane, veli. Bio je u pravu. Maestra portreta niko nije tako vjerno i s poštovanjem portretisao, kao Brana.

Maestro je bio krhke konstrukcije. Šetao je, milio gradom kao bonik, prozračan i elegantan. Prijatelje je pozdravljao s »Mjau«, sugradane ljubazno,

Maestro

---

sa smiješkom, a Mostarke dodirujući obod šešira s blagim reveransom. Imao je bečke manire, a umio je biti ters, po mostarski. Volio je reći da je najbolji pjevač među slikarima i najbolji slikar među pjevačima. Da je snimio prvi fonetski zapis na Radio Zagrebu '45. Bio je jednako ponosan kad se pojavio u enciklopediji Yu slikarstva i intervjuu Ive Robića. Ivo je bio prvi YU pjevač koji je na Zapadu prodao milion singlica »Morgen«, a potom izjavio da ga je pjevati učio - Meha Sefić. Kad mu je Dubravka Zubović uz pratnju Simfonijskog izvela kompoziciju »*Mostar se smiješi*« bio je već bolan, ali razdragan kao da je priredio samostalku. Bolovao je dugo, rijetko se pojavljivao. »Samo s onom mahalušom, Emirom Balićem, izadem u šetnju, oko lifta!«, govorio je.

S Emirom, kojeg je volio, trgovao i družio se, dopratih ga na otvorenje Zukine izložbe slika i crteža, krajem aprila '87. Bio je slabašan, nije mogao da stoji, sjedili smo sa strane. Kako je ko ulazio u Galeriju, prilazio je da ga pozdravi. Pozdravi su ličili na oproštaje. Nakon što je Affan Ramić izgovorio svečano slovo otvorenja, Zuko se obratio prepunoj Galeriji:

- Nije adet da autori govore na otvorenju izložbi, ali ja želim da posebno pozdravim Maestra Mehu Sefića, koji me je uzeo za ruku, odveo kod Petra Dobrovića i upisao na Likovnu akademiju u Beogradu.

U Zukinom glasu je titrala neobična toplina, publika je bila dirnuta, a u toj tišini, dugoj kao minuta ćutanja, oglasi se Maestro:

- Što sam se zajeb'o!

To je bilo posljednje Maestrovu pojavljivanje u javnosti. Dvaput sam ga te zime posjetio s Azrom, čuli bismo se telefonom, radio sam na pripremi serije i filma o Šantiću, malo me bilo u Mostaru. Početkom maja dolaze mi Emir i Alica Jakirović, koji uokviruje i slika. Nose upakovano, poslao mi Maestro. Raspakujem. S crteža na kartonu posmatraju ugasle oči, sve ostalo brada. Pitam Emira koga je to Maestro portretisao, Emir odgovara:

- Nije portret, poslao ti je autoportet i poručio da je još živ.

Još mi ispriča Emir da je donedavno mogao na noge i kako je prijatelja, doktora Mahića, dočekao na vratima:

- Ne púši, doktore, u mene.

- Nisam prehladen, nemam virus.

- Nije zato, no da ne pa'nem.

Pojede me stid, zaboli. Isto veče idem da ga posjetim. Sestra, Fija, otvori vrata. On je na francuskom krevetu, pod baldahinom, fizioterapeut, Zovko, ga razgibava.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

- Ako vam dokundiše, Maestro, samo vi recite - govori, a on šapće:
- Meni je dokundisalo ima već pet godina!, a kad me primijeti, pozdravlja:
- Mjau, Maestro!

Znao je da je putnik, al nije bio preplašen. Sjećao se »Bristola«, »Neretve« i prijatelja. Ljubavi nije pominjao. Krivo su ga tumačili, žalio se, njegova bijela boja nije anemičnost, nego svjetlost Mostara, koju je nastojao ovjekovječiti. Onda je tražio da mu iz dvotomne hemeroteke, što je ukoričio i poklonio mu Petrovčanin, Fikret - Fićo Ibrahimpašić, čitam zapise i intervjuje koje sačinih s njim.

- U pravu si, Maestro, ja sam u duši pjesnik i bio sam tužan čovjek - govorio je o sebi u prošlom vremenu.

Prošla davno ponoć, Fija hekla, opominje da je vrijeme za počinak. Sklapam hemeroteke, a on veli:

- Ti ćeš mi i onaj zadnji sknaditi.

Okrećem na šalu: vidaćemo se još na šalteru PBS-a, kad svrne po lovu. Kao plačnim glasom insistira:

- Molim te, sknadi ga ti, uvijek si lijepo pisao o meni. Nemoj da mi ga sknade Lala (Mastilović) i Venio (Džidić), pa da me na kraju zajebu.

Maestro je umro 2. juna '88. dan nakon 69. rođendana. Dođe Dado Miladin, direktor Galerije i predsjednik Podružnice ULUBiH, zapjenio. Odvede me na Rondo. Tamo na svakom platanu bijela osmrtnica s velikom crvenom petokrakom na vrhu, kao da je umro narodni heroj Meha Trbonja, a ne najveći likovni lirik Mostara, Meha Sefić. A Lala i Venio mu sknadili. Bili su fini ljudi, a zvanični gradski ceremonijal-majstori u raznim, pa i posmrtnim prilikama. U ime SO, društveno-političkih organizacija i građana pišu ga: »sestrić lijepe Emine« (nije sestrić, nego bratić, ako je uopšte važno kome je odlazeći sestrić ili bratić), te: »1941. iz Beograda prelazi u Zagreb, gdje uz mikrofon zabavlja ljubitelje šansoni i romansi« i sve u tom smislu. Odem s Dadom u Galeriju i tamo u ime likovne Podružnice ispisah oproštaj s jedinim Maestrom u istoriji mostarske likovnosti, koji je od lijepih razloga što sam zauvijek ostao zarobljenikom grada.

Maestro je imao jedan život i dvije smrti. Ljeta '92. pogoden je gelerom, na autoportretu, na zidu moje sobe. Ovo sjećanje je skroman doprinos željama nerazmostarenih Mostaraca da ga sačuvaju treće i najstrašnije od svih smrti – zaborava.

2005.

Lice s marke i razglednice

S putnim nalogom sultana Sulejmana Veličanstvenog, a s poetskom vizijom o okamenjenoj dúgi nad vodom, mimar Hajrudin je došao u Mostar 1557. Izvještaj o devetogodišnjem boravku ostavio je na lijevoj nozi mosta. Njegovo je da zide, a ne da zapisuje, pa je bio službeno kratak: »Gradnja mosta je dovršena 947.« (Datum je, shodno vaktu, pisan po Hidžri, a odgovara A.D. 1566).

Hajrudin je otišao da se nikad ne vrati. Onda je u ćelopek-ljeto 1664. došao Evlija. Volio je da se zove Evlija Muhamed Zilli, sin Dervišev, sejjahi alem – svjetski putnik. Njegovo nije bilo da zide, nego zapisuje, pa je bio opširniji:

»Eto nek' se zna da sam ja, bijedni i jadni rob božiji, Evlija, do sada vidio i prošao šesnaest carevina, ali tako visokog mosta nisam vidio. On je prebačen s jedne na drugu stijenu, koje se dižu do neba... Ovaj most je sagrađen potpuno kao luk dúge. Ima li mu slična u svijetu, bože moj!?!«

Kasniji putopisci su mu odgovorili da sličnog u svijetu nema, a još je svašta lijepog i pažnje vrijednog prvi od njih, Evlija, pribilježio u putni tefter. Kako grad ima vrlo mnogo učenjaka, šejhova, imama, pisaca, pjesnika i golotrbe djece. Nije smatrao potrebnim objašnjavati šta rade učenjaci, šejhovi, imami, pisci i pjesnici; zna im se opis posla, ali je utefterio kako preplanula, golotrba djeca skaču s pećina u Neretvu tranguze, a s lûka mosta na glavu i na noge. Vremenom su skokovi dobili opisna imena: riblji, ćupica, štanga, prevoj i lasta, a putopis Evlije Čelebije valjanost dokumenta da je Mostar prvi Disneyland na svijetu. Kad je uz Radobolju i Neretvu, pećine uz potonju, a raspjevane bašče uz obje, uz poljančad za klisa i obronke Veleža i Huma za faše, bakatine i štiglice grad dobio i skakaonicu - zaokružen je pra-projekat zabavnog

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

parka za mladariju iz veselih mahala i sokaka. Ispucalim, bosonogim tabanima mostarske sirotinjske djece više je radosti činila izglačana tenelija mosta, no njegovani travnjaci i meki tepisi nasljednicima evropskih kraljevskih kruna u cipelama sa zlatnim kopčama. Ti dječaci, i poneka djevojčica, što su se kroz stoljeća otiskivali s lûka, i umjetnici koji su ga pjevali i slikali, dozidali su most. Udahnuli mu dušu i učinili ga čovjekolikim. Bez njih bi bio samo lijepa kamena prečica s jedne obale na drugu. Da se ne tabana naokolo i prede suvih gaća...

Pod Veležom i Humom život je išao svojim tokom. Neretva je, po navici, hitala moru, mladost Neretvi, vijekovi beskraj, a most, podmlađivan ljubavlju mostarske djece - besmrtnosti. Nije uvijek kako ljubav želi, nego mržnja presudi. Oni što nisu imali petlje da zakorače na brvno nad zavičajnim potokom, zamanta im se od visine, zla novembra 1993. sorgali su starca na dno Neretve. Mostarcima se kraj mosta činio kraj svijeta. Svijetu se kraj mosta činio kraj Mostara.

Onda sam na televiziji čuo Emira Balića kako lamentira nad utopljenikovim mezarom. Govorio je pobožno kao da moli i glasno kao da doziva. Rijeci su mu se slagale između ranjenih kula Tare i Halebije, svijetle kao nada i meke kao tenelija. Dok je zborio nad posmrtnom prazninom gdje je bio, činilo se da se Stari odaziva. U Emiru most nije bio srušen. Ima nade za taj most, zaključio sam. Ima nade dok ima Emira i mostarskih dječaka s talentom i željom da budu ptica.

Kako god je u izboru mimara Hajrudina Mostar zaslužio takav most, tako je most zaslužio svoje Emire. Nisu djeca iz niskih mahalskih kuća, s krovovima od kamenih ploča, prkosnih pred burama, i iz dvorišta popločanih oblucima s Neretve, po kojima nanule sevdîšu kao daire, birala most. Most je birao njih. Emir Balić, sin Abdulaha i Safije iz Donje Mahale, mudročću mosta i milošću providenja, jedan je od odabranih. Da je na ikog od Balića most bacio oko, stigao bi na razglednicu i poštansku marku. Kriteriji mosta bili su jednostavni: hrabrost i san. Hrabrost je vrlina poštenih, san je vrlina povlaštenih i zanesenih.

Ima jedna peticija građana Mostara Visokom Ministarstvu Austro-Ugarske monarhije u Sarajevu od 12. marta 1906. Zalažu se »za slobodu štampe, zboru i dogovora«. Među uglednim potpisnicima su poglavari sve tri konfesije i trgovac Abdulah Balić, koji je djecu odgajao da rastu u poštene ljude. Da se ne šunjaju kroz život. Koštalo ih života. Kad je '41. ala fašizma zarila očnjake u meku utrobu grada, Balići su se svrstali na ljudsku stranu. Ta se strana zvala

Lice s marke i razglednice

Emir
Balić

KPJ i SKOJ. Skojevke Mirzija i Silva su ilegalisale rat u Mostaru, koji je '43, nakon Sutjeske, u okupirana njedra skrio svoj ranjen Bataljon. Te godine brat Husnija je, preko zatvora Gestapoa, deportovan u Srbiju. S prisilnog rada iz Trepče pobjegao partizanima. Vijest da je živ stigla je u Donju Mahalu '46. Vijest o Mustafi i Mirzi stigla je iz Jasenovca ranije. Iz Jasenovca nisu stizale vijesti o živima. Iskusili su Luburićevu kasapnicu Belediju u Sarajevu; zatučeni tupim predmetom u Staroj Gradišci. Otplavila ih Sava moru koje se po Balićima opravdano zove Crno. Ni da ih ponese Neretva što im je milo žuborila pod rod-nim pendžerima, nije im se posrećilo. U bašti za bijelim zidom mati Safija je zalijevala cvijeće Neretvom i neprebolom, a najmlađi sin, Emir, dorastao do ograde mosta. Poletio je prvi put sa 16. Za 3-4 sekunde do vode, položio je veliku maturu, upisao u odrasle.

Mimar Hajrudin je mostom posestrimio obale. Emir Balić je oko mosta okupljao i bratimio ljude. Dogodilo se tako da je Mostar dvaput imao Stari most i jednom Emira. S prvog mosta Emir je bio lasta preko 1.000 puta, 13 pobjed-ničkih. Pobjednika odlučuje let što sličniji ptici i što tiši otpor vode pri doskoku. Ljutnju rijeke što je uznemiruju, Mostarci zovu: štrap. Pred Emirom se otvarala u zagrljaj. On i nije letio dolje. Neretva je bila njegovo nebo. Letio je ka zvijez-dama. Nije letio ni da pobijedi. Takmičio se sa sobom. Let je bio radostan

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

praznik izazova. Potvrda da Ikar nije uludo sanjao. Otud, valjda, u njegovoj slavi nije bilo triumfa, ni oholosti. Kad u tijesnu vitrinu trofeja odloži pehar, vraćao se među raju kao čovjek koji je obavio zadati posao. Pa odlazio u kino »Partizan« i »Zvijezdu« da kida karte na ulazu. Ako bi koja karta ostala neprodana kokuzi su ulazili džabice, a on išao za projektor. »Puštao« je filmove »Mama Huanita«, »Valter brani Sarajevo«, a kao žurnal »Dječak i Most«. Raja u dvorani je avazile plakala s meksičkom mamom Huanitom za sinom – revolucionarom, kojeg je strijeljao okupator, navijala za Valtera, a prepoznavala dječake uz most.

Emiru su sve tri filmske priče bile bliže od potkošulje. Njegova je Safija plakala za Valterovom braćom po ideji, koji su ga ninali u béši, a u storiji o dječaku i mostu objektiv prvonagrađene kamere na Svjetskom festivalu dokumentarnog filma u Londonu '70. pamtio i njega. Sem Emira Balića ne znam niti jednog jedinog kinooperatera koji je »puštao« svjetski priznat film o sebi. Ni poslije te projekcije nije bilo triumfa i oholosti. Čovjek je radio svoj posao.

304 godine poslije Evlije sudbina je ovog zapisivača, puno manjeg, bijednijeg i jadnijeg roba božijeg, počastila Mostarom, a grad suncem, mirisom, prijateljima, školom, novinarskim poslom, piscinom masinom »Biser« i magnetofonom »Uher«. Most je već bio zašao u godine, grad u širinu i visinu. Šejhova i imama je bilo manje no u Evlijin vakat, a učenjaka, pisaca, pjesnika, slikara, muzičara, dobrih ljudi i golotrbe, preplanule djece više no ikad prije. Svako se bavio svojim poslom il' ljubavlju, a djeca svojom radošću. Veće od leta s pećina i s mosta nije bilo. Djeca Evlijinog Mostara su htjela biti ptice. Djeca mog Mostara su htjela biti Emir Balić, kojeg, sretan, pišem prijateljem. Pratio sam ga olovkom, mikrofonom i tv kamerom. Družili smo se na mostu i oko mosta; po starom i novom gradu. Na Rondou, terasama »Neretve«, »Bristola«, »Ruže«, »Labirinta« i poslastičarni Muje Kahrmanovića, kojeg su zvali Trovač, sabirali i liskali s Icom, Mehom, Zukom, Skenderom, braćom Goranom i Acom Fink, Dedom Pašićem, Dadom Miladinom, Antićem, Zupcem, Montenom, Davorom, Vajtom... i kako nas je k'o iz bijela svijeta obradovao. Išli smo kod zdravog i bonog Maestra, da mu pohvalimo slike, kod doktora Tolja po ploče s filmskom muzikom, koje mu je donosio s dalekih putovanja. Uveče smo se susretali na vratima kina, ujutro je dolazio da isprati kćer Snježanu na gostovanja »Mostarskih kiša«. Snježa je bila baršunast alt, a nosila je na put udžbenike, da ne dangubi, i najukusnije peksimete na svijetu, koje joj je nena pekla, da ne ogladni. Proljeća '92, dok su VBR-ovi skidali krovove, a grad drhtao u podrumi-

Lice s marke i razglednice

---

ma i skloništima, evo ga nosi šest peksmieta. »Stara ti poslala«, veli. Za tih šest peksimeta šesnaest puta je mogao zijaniti glavu od Mahale do Rondo. Onda nas je rat prvi put na duže razdružio. Preplašen zimom bezljuda sklonio sam se na jug, on je neselica, ostao je. U ljeto smo se sreli u pjesmi. Pitao me Dino Merlin: »Gdje mi je Emir, taj stari nemir?« Odgovorih stihom, kako, zahvaljujući Emiru i Vahi, nisam sâm na svijetu.

Sljedećeg proljeća, dok je išla ista brižna pjesma s radija, stražar logoraša na Heliodromu, jedan od onih kojim se zamanta od visine na brvnu zavičajnog potoka, odgovorio je Dini prozom: »Evo ga, tovari vreće pijeska, pička ti materina!«

Sjećanja na Heliodrom i živi zid pripovijeda kao anegdote, s humorom. Zlo otruje ljude, učini čovjekomrscima. Njega nije. Njihovo je bilo da ga plaše, njegovo da nema straha... Zla budu i prođu. Za prvog poratnog dolaska u Mostar ponovo smo sijelili u bašti Balića kuće. Zid je bio izrešetan gelerima, a pust cvijet opijao mirisom kao lijepo sjećanje. Supruga Emirova, Dženana, pita hoće li pristaviti kafu, da se saberemo kao nekad. Majka Emirova, s bremenom od 90 godina i tri rata, koja su je orezilila da ne može bolnije, veli:

- Ne možeš ti Miši praviti kahvu, ja ću.

Kahva je bila vanj tak'a i rasplakala me mati vanj tako.

Za drugog dolaska u Mostar na koščeli uz Roznamedžijinu džamiju vidim osmrtnicu s petkorakom. Husnija otišao za strojem. Uz oproštaj, poželio da ga isprate pod zvijezdom pod kojom je živio.

Za trećeg dolaska u Mostar Dženana je pristavila kafu. I majka Safija otišla za svojim. Nedavno zovnuh Emira telefonom. Odziva se s harema. Sređuje mezare Balića uz ramazan. Podigao im bijele nišane. S mostoljupcima Mostara i svijeta podigao je i Starom mostu. I most je njegov najbliži rod...

Sjećanja me, počesto, mame Mostaru. Pri svakoj pomisli na grad neizostavno mi se javlja Emir Balić. Vlasnik kolekcije najviših domaćih i svjetskih priznanja za doprinos sportu i čovječnosti. Od »Plakete« i »14.februarske nagrade« Skupštine opštine Mostar, do »Zlatnih krugova na postolju« Medjunarodnog Olimpijskog komiteta... Vlasnik neobične dobrote i vedrine... Vlasnik talenta da bude ptica... I vrline koja ga krasi iznad svega:

Ni u skoku, ni u životu Emir Balić nije za sobom ostavio ružan štrap.

2005.

Mišo MARIC - Mostarenje

Fakir s jednom cokulom

Hodim Sarajevom. Vodič mi je Augustin Tin Ujević u zbirci »Most na Miljacki«. Kad sam već s Tinom, bolje da on predstavi prijatelja. Kako ga je upoznao sa Sarajlijama na otvorenju samostalne izložbe 1931. Skinuo šešir i mantil, iz štovanja, i počeo ovako:

»Čast mi je predstaviti gospodina Mirka Kujačića specimen člana boemskog naraštaja i slikarskog podmlatka. On je u Parizu, na Monparnasu, pored kavanskog života, studirao i slikarstvo, a lutao je sa sanjarskom i pomalo pustolovnom dušom čak i do druge hemisfere. Prijatelj divljih elemenata, mora i hridina, do danas je ostao, u suštini, gotovo i neprijatelj civilizacije, pa ipak je svojim kistom ilustrovao takve duhovne krize i rascjepe, koji graniče sa razularenošću vizija Van Goga, ili da uzmem bliži termin, s bolećivom osjećajnošću Ignjata Joba... Samo što ga nikad nije napuštala želja za promjenom, pustolovinama, a isto tako ni za čašom vina, ugodnim razgovorom, lakom pjesmom i obrokom ribe koju je obično sam lovio. U skromnosti svojega života znao je da se snalazi najjednostavnije, skoro ko kakav indijski fakir...«

Posjećivah Mirka, godinama, u Mostaru. Stanovao je na Mazoljicama, u montažnoj kući. Ispod kuće - tunel. Kad naidu vozovi kuća je teturala.

»Poslije otvorenja izložbe u Sarajevu«, sjećao se, »išli smo sa Sarajlijama piti vino.«

Ocu Mirkovom, Jovanu, ovo s vinom ne bi se dopalo. Jovan je od prvih crnogorskih ljekara. Studirao je u Moskvi. Dopisivao se i posjećivao Tolstoja. Vodio dnevnik. Mirko je dnevnik, s Tolstojevim pismima, čuvao u trezoru. Ostalo bogatstvo držao je u vitrinama za knjige, okačeno na zidovima. Listali smo dnevnik. Bio je literaran i zdravstven. Doktor Jovan je osnovao prvo

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Drustvo trezvenjaka na južnoslavenskim prostorima. Sina Mirka i sinovog prijatelja Tina, ni Gospod bog ne bi utjerao u članstvo...

Kad je Mostar odlučio da podigne spomenik Aleksu Šantiću, bilo je pitanje gdje postaviti bronzanog pjesnika. U »Slobodi« otvorih rubriku na temu lokacije. Molih ugledne Mostarce za mišljenje. Na Novom Beogradu posjetih Ranka Lozu, prvog spoljnopolitičkog komentatora TV Beograd. Ragovarasmo o Aleksinom povratku, o Mostaru... Pričao je s ljubavlju i sjetom. Po povratku u Mostar, svratim do Mirka. Ljeto je, noge tonu u asfalt kao da se po puteru hodi. Nudi me Mirko čašom vina. Ima domaću »Blatinu«, »Vranac« i »Žilavku«.

- »Žilavka« je kao nektar, iz podruma Stanka Vasilja. - veli. - Na ovoj žezi meni je prejaka; bevanda il' gemišť ugase žeđ i osvježe.

Sjetim se jedne od Rankovih priča.

- Neću gemišť – velim - cijelu ću »Žilavku«.

Pa mu ispričam šta mi je Ranko pripovjedio.

Otac Rankov, Bogoljub, držao je u Mostaru čuvenu kafanu s podrumom, pripita imena, »Kod Loze«. Imao je svoje vinograde, moštio »Žilavku«. Nikad dobar čovjek u Hercegovini nije izmoštio loše, nit' loš čovjek dobro vino. Vina su, u Hercegovini, obraz domaćina. Otac Rankov je bio dobar čovjek i dobar domaćin. K tome načitan, uglađen gradski čovjek, dobrotvor »Gusala«, prijatelj Aleksin, pa pjesnik ugledne goste dovodi kod njega. Dode sa Stevanom Sremcem. Bogoljub zna ko je Sremac, čitao ga, obradovan je. Dočeka ih ljubazno i, iz poštovanja, lično će ih poslužiti. Aleksa je bolan, neće alkohol. Sremac kaže:

- Ja bih jedan špricer!

- Šta rekoste, gospodine Sremac? - kao nije ga dobro čuo Bogoljub.

- Špricer! - ponovi Sremac.

Gazda se vraća sa šerbetom za Aleksu, a pred Sremca stavlja politru »Žilavke« i sifon sode. Naspje ledeno vino u čašu, sifon stavlja pored:

- Izvolite, gospodine Sremac, vi se serite u ovo vino, ja nemam duše.

Kad ispričam Mirku, smije se.

- Ovo moraš negdje zapisati! - govori.

Nad ovom mostarskom pričicom preko tri desetljeća se roje vinske mušice, nisam je dosad pribilježio... A o spomeniku mi Mirko govorio:

- Aleksu treba postaviti tamo gdje će biti najbliži sebi i Mostarcima... Onaj prostor kod Čorovića kuće, u kojoj je umro, treba urediti i tu bi se najljepše osjećao.

Fakir s jednom cokulom

---

*Mirko
Kujačić*

Mirko se rodio 1901. u Kolašinu. Zavičaj je pominjao kao Nudol, a biografiju počinjao od gimnazije u Beogradu. Pohadao je Glumačku školu, apsolvirao filozofiju, otišao na tehniku, pa u atelje Tome Rosandića, da studira vajarstvo. Nidje se skrasiti. Čeralo ga nešto.

- Sjećam se da sam 11. januara '25. bio u cinema »Pigalle«. Po tome zaključujem da sam u Pariz došao krajem '24. Pariz je bio centar svijeta. Te godine je glavna tema bio prvi od tri Bretonova surrealistička manifesta. Puno je Jugoslovena bilo u Parizu. Ko god je htio nešto napraviti u umjetnosti, dolazio je u Pariz. Bosanci i Hercegovci, Hrvati, Crnogorci, Srbi... Pričali su mi kako je par godina ranije, na Jesenjem salonu, a to je bila najznačajnija likovna smotra na svijetu, izlagao skulptor Dešković. Izlagao je Kraljevića Marka na Šarcu. Nije dobro prošao. U »Vogue« su donijeli fotos skulpture: »Čehoslovački narodni junak od ruskog skulptora«. Dešković je završio u ludnici... Dok sam

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

imao para hodao sam po kafanama i Louvru. Najviše su me privlačili Rodin i Delacroix. Kad sam se istrošio, André Lhote me primio u atelje. Da čistim, ložim vatru, nabavljam modele... U dokolici, naslikam nešto. Pogleda: »Talentovani ste, treba da slikate.« Slikao sam pod Maestrovim okom. Tek '28. sam se vratio u Beograd, morao sam u vojsku... Čim sam skinuo oprtače, ukrcah se na teretni brod. Nisam znao gdje će, a plovio je za Canare... Da znaš da sam pisao lijepe zapise s Canara... U Beogradu '29. sam priredio prvu samostalnu izložbu. Štampa nije zabilježila bogzna kako. Sljedeće godine sam izlagao u Sarajevu i Beogradu.

Citirah već Tinovo slovo na sarajevskoj. Poslije koje su išli piti vino. Beogradska, aukcijska, trajala je jednu noć. Aukciju je vodio Gustav Krklec. Kupac je dobijao sliku i djevojački poljubac. Tin i Raka Drainac su dobili po sliku, a poljupce nisu brojali. Ne zna se šta je bolje išlo. Ostali su goli panoi i sladak okus na usnama... A poslije su, opet, išli piti vino.

Onda je došla čuvena izložba '32. Kojom se, 25. aprila na 7. strani, bavi »Politika«. Na dnu, uokvireno nekoliko redova pod naslovom: »Lindbergovo dete u rukama Al Kaponove bande.« Ostatak prostora zauzeo osvrt: »Na sredini belog platna – prikačena cokula.« Osvrt je Rastka Petrovića, cokula Mirkova, a Lindbergh je Charles Augustus. Prije no na stranici »Politike« Lindbergh i Mirko su se u Parizu našli istovremeno. Nakon 33,5 sata na nebu Lindbergh se prizemljio u Pariz 21. maja '27. Mirko je već bio pariški slikar, a Lindbergh odvažan čovjek. Prvog pilota u istoriji koji je preletio Atlantik dočekalo je desetine hiljada Parižana. Bili su razdragani i bezbrižni. USA tad nije imala B-52 – leteće tvrdave s napalmom, bombama do 1000 kilograma, čudima...

- Nakon beogradske izložbe i »Manifesta« koji sam objavio, proglasili su me ljevičarem. Muvao sam se neko vrijeme po našim prostorima, a '37. se ponovo vratim u Pariz. Pariz je bio življi nego prije. Nije bilo neobično da za stol mladih slikara il' pjesnika na Monmartru i Monparnasu sjednu Cocteau, Marlaux, Breton... Prva izložba na koju sam otišao bila je Picassova. Lijep dan, sunčan, sav je Pariz tu. Dolazi Pablo s kišobranom preko ruke. Kažem: »Od Dalija me ne bi čudilo, ali vi!?«. Smije se. Dode i Dali, pompezan, sa štapom i ufitljenim, tankim brčićima kao lûk mladog mjeseca. Dali je obožavao Picassa...

Moram ti ispričati i ovo. Moj dragi prijatelj Tin je proveo u Parizu od devetstodvanaeste do devetnaeste. Tamo je napisao »Lelek srebra« i »Kolajnu«, bio zaljubljen u Lucille. Kad su raskinuli, doživio slom živaca i vratio se. Nikad

Fakir s jednom cokulom

---

je nije prebolio. Tragao sam za Lucille, da vidim kakva je ta žena koja je odredila Tinovu sudbinu. Nisam je našao... Slikao sam, boemisao, išao na mitinge La Pasionarie, htio u Španiju da se borim protiv fašizma. Sva je inteligencija pariška bila lijevo orijentisana. '39 uključim se u rad »Maison de la culture«. Od naših su bili Boro Baruh i Ivan Rajh, a vodili su Romain Rolland i Jean Perrin, dobitnik Nobelove nagrade za fiziku. Smatrali su nas komunistima. Pred dolazak Nijemaca smo se razišli. Perrin je otišao u Ameriku, svako negdje, ja u Crnu Goru. Nakon okupacije, radio sam na pripremi ustanka. Talijani me uhapse i strpaju u logor. Kraj rata sam dočekao u Ljubljani, pa odem u Postojnu. Dodu tamo Hercegovačke jedinice. Upoznam mladog partizana, Mostarca, Radmila Bracu Andrića. Pametan, srdačan. Pita bih li došao u Mostar, stradao je grad, trebaće im ljudi kao ja... Nisam odmah...

U monografiji »Dva milenija svjetskog slikarsta«, po objavljivanju, nadem samo tri naša imena: Vladimir Veličković, Ljuba Popović i Dado Đurić. Pišu ih kao francuske slikare jugoslavenskog porijekla. Veličković je Beogradanin, Popović Tuzlak, koji se sad piše, ili ga pišu, Srbijancem, a Dado Crnogorac. Prije dvije godine naletim na intervju s Dadom. Smatraju ga buntovnim, prijekim. Veli:

» Meni je sve to, izgleda, po ujaku Mirku Kujačiću, pripanulo, jer su često neki bivši udvarači, neki koji se s njim nisu slagali, stalno govorili: »A što liči ovaj na ujaka!« Kako je Mirko bio u nemilosti, nije se slagao sa rukovodiocima u Beogradu i Titogradu, pobegao je kod Muslimana u Mostar. Muslimani su ga lepo dočekali, svaka im čast, i dan-danas sam im za to zahvalan. Da nije bilo Muslimana iz Mostara, Mirko Kujačić bi bio izdajnik. On je više decenija radio u Mostaru i restaurirao je onaj most što su ga srušili. I pošto je bio proteran, ja sam dobijao "komplimente" zbog njega. Tako su mi u Beogradu govorili: "Isti ujak"; a ja se nikad lepo nisam slagao sa Mirkom, znači, nismo bili isti. Ali, takva je čaršija, pjaca...«

Mirko je u Mostaru počeo '51. kao scenograf u Narodnom pozorištu. Bio suosnivač, a potom i upravnik Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Vidao urbane ratne rane, osmislio i vodio restauratorsko – konzervatorske radove na obnovi stare gradske jezgre. Fasade Kujundžiluka i danas dočekuju veselim bojama Kujačićevim. Šta je sve radio kao slikar, ribar, prijatelj, građanin - zahtijeva posebnu priču.

U Mostaru je ostao udovac. Supruga, Marica, umrla '56. Mirko je živio

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

s Gospodom Micikom, a podigao kćer Veru i sina Stojana. Stojan je volio slikarstvo i Francusku. Vera je voljela Francuza. Stojan je otišao u Francusku da slika. Vera se udala za pisca, Jerare Azola. Pokazao mi Mirko prvi zetov roman. Na početku piše: »Dédié à Vera Kujačić.« Posvećeno Veri Kujačić.

Iz Mostara je, na duže, izbivao samo jednom. Išao kod Lhotea, u Pariz, '60. Bio je posljednji Yu slikar koji je slikao u Maestrovom ateljeu. Lhote je umro '62. Mirko se vratio sa ciklusom slika.

Posljednju Mirkovu retrospektivnu izložbu s monografijom, u ime ULUBiH-a i grada, pripremio je Želimir Dado Miladin, direktor Umjetničke galerije. Dado je bio rijetko fini slikar i drag čovjek. Poštivao je Mirka i družili su se prisno, unatoč bezdnu godina. Na izložbu sam ušao sa Zukom Džumhurom. Tamo silan svijet i čudesne slike po panoima. »Crnogorac« u prirodnoj veličini, »Dobri Radivoj«, »Plesačica«, platna iz ciklusa »Hercegovina plemenita«, motivi Počitelja, Bune, Mostara... Slike plamte divlje i neobuzdano, robustne i dramatične, po fazama, od kubističke do ekspresionističke. Svaka živi, pulsira. U vrhu galerije, na fotelji, posjeli Mirka. Bio je lijep čovjek gors-tačke, stamene građe, krupne glave pod mekom, sijedom i valovitom kosom. Kao da je s ikone sišao. A sad sjedi, šlogiran. Ruka pala preko ruba fotelje, mrtva. Jedno oko crveno, ukočeno. Curi mu iz nosa... Zuko gleda slike, pa dok prilazimo da ga pozdravimo, s tugom veli:

- Čarli, nikad u ovoj galeriji ljepšeg čovjekovog, a ružnijeg djela prirode.

Malo potom, 8. avgusta '87. Mirko je umro. Sahranjen je u Nudolu, u porodičnoj grobnici. Uz djeda Stojana, sveštenika, i oca Jovana, trezvenjaka. Mostar ga je ispratio s dostojanstvenom tugom i zahvalnošću. Tri i po decenije od grada je pravio umjetničko djelo. Onda ga prenosio na platno. U Mostaru će ostati upamćen kao sugrađanin zlatnih ruku i svilene duše. U slikarstvu kao jedan od prvih južnoslavenskih angažovanih slikara... Buntovnik s kistom.

Po Tinu i Rastku – fakir s jednom cokulom.

2005.

Srce na dlanu

Godina 1968. veoma mi je značajna. Skinuo sam uniformu običnog vojnika i upoznao neobičnog generala, Isidora Papu. I njemu je, ta godina, bila značajna.

Avgusta, iz Užičke Požege, kao radista II topovske baterije, truckao sam, u koloni, na vježbu, na Homoljske planine. Kapetanu Martinu Drevenšku sam smrdio na rakiju, izbacio me iz džipa, pa sam se utrpao pod ceradu, na karoseriju »Džemsa«. Padala je kiša, vukao sam "RUP" radio stanicu, 17.5 kg., žuljala me puška, čušnuh je ispod klupe. Pod Homoljem se zaustavimo – puške nema. Sviraju zbor, postroje čitav užičko-požeški garnizon. Pljušti, eto majora Savića, vuče pušku, blatnjava. Pročita broj: 92 105. Istupim. Major Savić je prvoborac. Održi govor kako su oni '41. krenuli goloruki, pa oteli jednu pušku. S njom drugu. S dvije 4, s 4 mitraljez... I tako dogura do tenkova, artiljerije, avijacije, mornarice... Govor poentira u smislu da je prva, najzaslužnija puška kojom je dobijena NOB-a, i rasla JNA od decembarskog Rudog '41. do avgustovskog Homolja '68, upravo ta moja, čiji broj, do danas, nisam zaboravio. Da bi se situacija kompletirala, ušicaju me kako je perem pod česmom. Zatekne se na vježbi general Vlado Bajić, Petrovčan, dalek smo rod, ljeto prije sina Vavu mu podučavah za popravni i - ne završim na vojnom sudu.

U Mostar sam se vratio oktobra '68. sa rekordom: za 11,5 mjeseci odsluženja narodu i domovini - 30 dana sam proveo na nagradnim odsustvima, pravio priredbe. 48 dana sam proveo u zatvoru, pravio magareštine...

Generala Isidora Papu prvi put sam sreo u Mostaru, u rečenici: »Ako ti

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Papo ne pomogne, ni bog ti ne može pomoći.« Te '68. objavio je knjigu »Ratna hirurgija«. Prevedena je u svijetu. Novembra je dobio nagradu AVNOJ-a. Fotografija u svim novinama, portreti na TV. Decembra svratim u podrumski atelje Ice Voljevice. Tamo on i još jedan, razgleda slike. O slikama govori jezikom znalca. Poznat mi odnekud, prebiram po likovima likovnih kritičara, nikako odgonetnuti.

- Generale, ovo je moj prijatelj Mišo. - predstavi me Ico.

»Isidor Papo!«, sinu mi, stanem mirno, zamal' salutiram. U civilu je, pogleda me začudeno. Velim da sam nedavno iz vojske, još me zorom bude trube iz Sjevernog logora. Smije se.

Tako sam generala upoznao u podrumu na Bulevaru Narodne revolucije, kroz koju je prošao kao partizan i ljekar. Potom ga vidah, povremeno, uz svečanosti grada. U »Bristolu« ga vidah, gdje je na jutarnju smotru dolazila nepuna udarna desetina Mostarskog bataljona: Meha Trbonja - narodni heroj, Mustafa Temim – Turko, Remza Duranović, Gojko Uljarević – Kulje, Vasa Maslo, Tofa Sefić... Svi su bili prvoborci, samo je Tofa, s Milijem Samardžićem, izašao na Dubrave, kasnije. »Dode dvoje djece, petnaest-šesnaestgodišnjaci« - sjećala se Mehina supruga Razija. - »Teške su borbe, oni naši ih zaharlaišu: što ste vi došli, ovdje se svaki dan gine, marš kući! Tofa zakuka: »Ne smijem kući, ubiće me majka.«...

Vidah Papu sa Alom Kresom, legendom iz istog stroja, koji zbog bolesti i povrijeđenosti nije dolazio na jutarnje smotre u »Bristol«. Pred završnu operaciju za oslobođenje Sarajeva, 6. aprila '45, molio je Envera Čemalovića, komesara Bataljona, da naredi 19-godišnjem Radiši Vukoviću, da ne kreće u napad. Otac Radišin, Gojko, osnivač mostarskog radničkog pokreta, K.P. i »Veleža«, poginuo prije rata. Ostala samohrana mati Zlatka sa četvoro djece. Nju i sina Slobodana ustaše strijeljale na Ovojcima '41. Mladen poginuo u Romanijskom partizanskom odredu '42. Radojka završila u Jasenovcu '44. Pa Ala molio da se posljednji od Vukovića »sačuva za sjemena«. Prijatelj Papin, general – pukovnik Enver Čemalović, mi pričao: »Molio sam Radu, narediti mu nisam mogao, niti ja niti iko od drugova, da ne ide, obećao je, a kad smo krenuli, nije izdržao. Prvi metak ga pronašao. Oplakah ga kao mog Ekrema. Od tada je Ala ljut na nas.« (18.godisnji brat Enverov, Skojevac, obješen kod Krankase 19. novembra '43. s Mujom Selimhodžićem, Božom Skočajićem, Darinkom Bitanga i Antom Ajdukom. Vješano je bratstvo i jedinstvo grada).

Na Papu, Ala nije bio ljut, sabirali su se zajedno...

Srce na dlanu

---

*Prof.dr
Isidor
Papo*

Papu vidah i na izložbama, po slikarskim ateljeima... I na TV. Govorio je: »Ja sam Mostarac.« Mostarci su govorili što su i govorili: »Ako ti Papo ne pomogne, ni bog ti ne može pomoći.«

Prve nedjelje u februaru '74, jutro, tražim ga na poštanskim sandučićima u holu Rige od Fere 20, u Beogradu. Ambasada Republike Koreje, Jakša Petrić, Željka Vlahović i, sitno, Isidor Papo. Vučem se uz stepenice, još mi u glavi kloporaju točkovi voza. Mimoide me čovjek s glavicom kiselog kupusa na tacni. Na vrh stepeništa zastane, okrene se. Tek kad podignem pogled uz crvene širite na pantalonama i kućni haljetak vidim da tu glavicu kupusa nosi general - pukovnik prof. dr Isidor Papo, načelnik VMA, kardiovaskularni hirurg iz najuglednijih medicinskih enciklopedija, redovni domaći, dopisni i počasni član tuceta stranih Akademija nauka...

Mišo MARIĆ - Mostarenje

- Znae šta – veli - ja sam umoran, a od vas novinara čovjek ni nedjeljom nema mira. Pored toga, Mostarci su me još u šest jutros probudili. Ali, pošto je Mostar u pitanju, nemam kud. Samo izvolite!

Na vratima je čekala generalova supruga, Asja. Nježna, krhka žena, smiješila se gostoprimitljivo. Iza, na zidu, blještao je Stari most. Ponajbolji iz serije »Hajrudin« Pede Milosavljevića. Onda smo pili kafu, on s konjakom, a prisjećao se prepoznatljivim mostarskim govorom:

- Maturirao sam u Mostaru '32. Kao svršeni gimnazijalac želio sam da budem hirurg. Meni je u to vrijeme jako imponirao pokojni dr Lukač, želio sam da budem hirurg kao on, pa sam otišao u Zagreb, gdje sam upisao Medicinski fakultet i završio '37. Poslije toga se nisam vraćao u Mostar sve do '41, kad sam od ustaškog terora pobjegao iz Sarajeva. Jedno vrijeme sam radio u mostarskoj bolnici, a zatim otišao u partizane. Otišao sam preko Malog i Velikog kuka do Dobrča, odatle na Boračko jezero. Tamo sam radio kao ljekar sve dok nas nisu napali četnici, mislim 13.juna '42. Odatle smo otišli na Prenj, bili na Tisovici izvjesno vrijeme, da bi, kad su se proletherske brigade probile na prugu Sarajevo - Ostrožac i zauzele Ostrožac, došli u Duge. Tu sam se, veoma žalostan, rastao s Mostarcima, jer sam ih jako volio, kao što ih volim i danas. No, morao sam otići za šefa hirurške ekipe Vrhovnog štaba, ali kad su formirane divizije postao sam šef hirurške ekipe Treće divizije, u čijem se sastavu nalazila Deseta hercegovačka i u njoj i Mostarski bataljon. Tako sam ponovo našao svoje Mostarce i ostao s njima kroz čitav rat, sve do oslobođenja...

Pušio je, a oporavljaio od infarkta.

- Ljekari pacijentima zabranuju pušenje! - primijetim.

- Ja nisam pacijent, ja sam doktor! - smijao se, pa uozbiljio. - Nema strašnijeg smrada na svijetu nego kad se otvori grudni koš, još gore, lobanja pušača! Ali, doktor Papo nema duše da pacijentu Papi zabrani ovaj porok! Zaćuta, pa pokazuje dlanove. - E, da znate čije je sve srce bilo u ovim rukama. Često mi se događalo da ne znam koga sam operisao. Posebno vani. Sačekaju me kola pred VMA. U kolima i avionu prostudiram istorijat bolesti, nalaze. Sletimo, opet kola, pravo u operacionu salu. Pacijent na stolu, tim pored... Otvore, operišem i, nazad... Hirurg sam, skoro će četrdeset godina, vele, uspješan. Znae šta je uspjeh u ovom poslu? Posvetiti čovjeku: ljubav, brigu i njeгу. Da bih to uspio, odricao sam se pojedinačnih životnih zadovoljstava... Stalno odricao...

Opet je malo ćutao, pa vratio Mostaru:

Srce na dlanu

- Istina, ja sam se rodio u Ljubuškom, ali sam kao dijete došao u Mostar. U Mostaru sam išao u školu, odgojio se, stekao prijatelje, stekao mostarske navike, živio tamo, radio jedno vrijeme i ja se osjećam – sav Mostarac. Ja, uopšte, volim Hercegovinu, ali posebno volim Mostar i Mostarce. Kad dodem u Mostar ja sam razdragan, veseo, sretan. Ne bude nikad da ne posjetim Stari most, Kujundžiluk i sva ona mjesta gdje sam kao mladić s društvom šetao. Osim toga, ja u Mostaru imam toliko prijatelja i ratnih i poratnih i sve ih volim i svi oni vole mene. Ne prođe dan da neki Mostarac i Hercegovac ne dođe do mene. Za njih uvijek nadem vremena, nikad mi nije teško. Pomognem svakom čovjeku, ali prema Mostarcima sam bolećiv i njima pomognem prije nego što bih nekom drugom. Da se bolje izrazim: nadem mogućnosti i kad ih nema. A da je sreće, ne bi morali dolaziti u Beograd. Ja sve mostarske ljekare cijenim i Mostar, zbilja, ima odlične hirurge, Rafaelija i ne samo njega. Ima odličnog internistu, Mahića i da ne navodim imena svih vrsnih mostarskih ljekara. Moram pomenuti doktora Hlubnu. Nije moja generacija, stariji je sigurno dvadeset godina, ja sam bio dijete kad je on bio doktor, ali on sa svojim biciklom još uvijek šparta Mostarom, operiše. On je jedna izuzetna ličnost, koja meni vazda imponira i vazda me je impresionirao... Oni ovamo pošalju samo ono što im tehničke mogućnosti ne dozvoljavaju da završe dolje. Jedina stvar koju ja zamjeram, i stalno govorim Mostarcima, je što do današnjeg dana nisu napravili pristojnu bolnicu. Da imaju bolnicu kakve ljekare imaju, mi u Beogradu, ili bilo gdje, rijetko bi im, ili nikako trebali...

Dok razgovaramo, kreštav duet doziva: »Papo, Papo!« Uključen je mikrofon, razgovor ću emitovati na Radiju, nervira me, obazirem se. Veli:

- Da vam nešto pokažem.

U kuhinji, na prozoru, kafez. U njemu dvije crne ptice, sa žutim obrubom oko kljuna.

- Ovo su mi poklonili u Delhiju, indijski gavran. Dok je mlad, mali operativni zahvat ispod jezika i mogu govoriti kao papige, i bolje... A primijetio sam da posmatrate slike. Slikarstvo je moja slaba strana, sakupio sam pristojnu kolekciju jugoslavenskih slikara, ali su mi najdraži motivi Mostara.

Ne brojih kolikosoban bi stan, ali svaki zid je krasio bar jedan Stari most. Pedin, Kujačićev, Gvozdenućev; Maestrovci »Platani«, Icin i Pezin »Kujundžiluk«, a iznad kreveta u spavaćoj sobi izvimala je Soldina »Buna«, iz kamena, u Blagaju... Dok obilazimo slike govori:

- Među ovim slikama, u Mostaru sam, s Mostarcima. Tretiram ih kao pri-

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

jatelje, kao rodake i ja sam prema njima bolestan. I ovdje se družim s Mostarcima. S Esom Grebom, profesorom Živkom Kostićem, jednim od najlučidnijih umova iz naše generacije, Radom Mandićem, Borom Koraćem, svima. Bolujemo kad izgubi »Velež«, kad smo duže vremena spriječeni da odemo dolje. Svake godine dođem za Dan oslobođenja, radovao sam se ovom 14. februaru kao dijete, a ne mogu doći, neću biti u Jugoslaviji. Te vas molim, sve mi u Mostaru pozdravite i recite im, u moje ime, da u meni uvijek imaju sigurnog Mostarca, koji će im, dok je živ, dok god mi krv u žilama teče, pomoći koliko zna i koliko može.

Kad isključim mikrofon, Asja nas služi slatkom od smokava. »Mostarske«, veli, a on pita kad se vraćam, da ostanem na ručku. Velim da žurim, vraćam se prvim vozom.

- Odbaciću vas do stanice.

Pokušah odbiti, nije uvažio. U onom haljetku i generalskim pantalonama, odvezao me "Opel rekordom" na stanicu. Dok se vozimo veli:

- Jeste li vidjeli kakvo je ono slatko od smokava. To na svijetu nema. Oni moji znaju da volim voće, pošalju prve trešnje, kajsije, breskve, a snabdiju me slatkom za zimu. A nad tenicom iz Jasenice, nema smokve.

Bijah zahvalan i srećan. Ne dešava se jako lošem vojniku, da ga vozi jako dobar general.

Sljedeće godine prisustvovao je svečanoj sjednici uz Dan oslobođenja Mostara. U prvom je redu s Džemalom Bijedićem, drugovima iz stroja. Vodih program s »Mostarskim kišama«. Po završenom programu čestita, zahvaljuje djeci, a veli:

- Pročitao sam onaj intervju lani. Sve je u redu, samo sam se previše raspilavio, kao večeras. Jesam li sve govorio onako, ili ste dotjerivali?

- Nisam ništa dotjerivao, čak sam na radiju pustio snimak s vašim gavranima. Morao slušaocima objasniti ko vas doziva.

Maše glavom:

- Uvijek isto, je li tema Mostar, ja se raspilavim!...

I februara potom došao je u Mostar da održi Veliki februarski čas maturantima. Opet s »Kišama« priredih program. Sjedim na kraj prvog reda, da bih Kapljice izveo na vrijeme, a on sa scene, pored ostalog, priča: »Pred zasjedanje AVNOJ-a novembra '43. zateknem se u Jajcu. Improvizujemo operacionu salu u čekaonici željezničke stanice. Predah je, jutro, nema ranjenih,

Srce na dlanu

---

operisaću jednom Dalmatincu kilu, mirnodopska stvar. Vukao je minobacač, teško je to, a žgoljav i nikakav, ovako nešto kao naš Mišo Marić.« Mladost u sali se smije, aplaudira, on me pogleda, slegnu ramenima pa nastavi: »Otvorim ga, dere se k'o da ga koljem. Niko se na svijetu ne boji skalpela k'o Dalmoši, a u borbi su čudo od hrabrosti, risovi. Odjednom čujem avione, poče bombardovanje. Zgrada se trese iz temelja. U pola sam operacije, počеше donositi ranjenike, borce i civile. Otvoreni stomaci, grudni koševi, otkinute ruke, noge, poneko mrtav... Kažem onom Dalmatincu: strpi se malo, ovo su preči slučajevi. Vrišti. Slušaj, Dalmoš, kažem mu, ako budeš dobar namjestiću ti jaja da budu k'o nova novcata, a budeš li se derao, ostaviću te tako. Ućuta, prihvatim se posla... Nemamo anestetika, siječemo i šijemo na živo. U to ude Tito s grupom članova Vrhovnog štaba, obilazi ranjenike, tješi i hrabri, a onda stoji i gleda, potresen... Onog sam Dalmatinca završio kasno u noć, pod lampom, a sutradan mi je Tito dodao još jednu zvijezdicu na epoletama.«

Poslije programa pride, stavi mi ruku na rame:

- Opet sam se raspilavio, gdje me nadoste s »Ratnim tangom«? Četiri godine ta pjesma je bila himna Bataljona, a nisam je čuo od rata!?... Ne ljutiš se na mene zbog onog poređenja?

Prvi put ne persira, milo mi.

- Ne ljutim se – kažem - i mati mi isto govori, neće kilogram na mene. Doktor Marinković mi našao ulcus bulbi duodenum i još rekao: čestitam.

- Dobro ti je Tić rekao! - veli. - Savjesni dobiju čir na stomaku, dangalaci na guzici. A bolje je da je na dvanaestrecu, nego na želucu, ne prelazi u rak.

Pitam: ima li lijeka?

- Dva. Ili dodi pod nož, da ti isječem, ili se pomiri da ga imaš!

Opredijelio sam se za drugu varijantu. Pomoglo je.

U proljeće '76. majci mi je dijagnosticiran rak. Ubijen, sjetih se mostarske o bogu, Papi i pomoći. Obratih se onom čiji sam broj telefona znao. Produžio joj je vijek 12 godina.

Maja '77. vodih ansambl »Kiša« u Beograd, na svečanu priredbu povodom Titovog 85. rodendana i 40 godina na čelu KPJ – SKJ. Na kraju programa u Domu sindikata hor i Adnan Pintul su otpjevali Štafetu«. Potom je bio skroman prijem u holu. S predstavnicima izvodača iz republika i pokrajina, pozovu me u prostoriju sa strane. Tamo se Tito zahvali svima, i doda: »A vaša djeca iz Mostara mene rasplakala. Pozdravite ih, vidimo se u Bugojnu.« ... Šane

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Petrović, predsjednik Sindikata SFRJ i šef parade, pita možemo li šta svirati i zapjevati!?! Sliško, Emir i Tana prihvate gitare, djeca pjevaju, onaj svijet poče plesati. Stojim sa crnogorskim kompozitorom Borom Tamindžićem i prvim omladincem Mostara, Slobom Andrićem. Prilazi Papo, u uniformi:

- E, da znaš da mi je poseban merak vidjeti kako jugoslovenski politički vrh i diplomatski kor igra po taktu mostarske djece!

Pride i režiser priredbe, Miroslav Belović. Čestita.

- Molim te, decu mi kasnije okupi da im se zahvalim. Za vreme njihove pesme Predsednik je zaplakao. Po prvi put u istoriji pustili su na televiziji druga Tita kako plače.

Kad Belović ode, Papo veli:

- I u moje ime im čestitaj. Volim kad me Mostarci učine ponosnim što sam Mostarac.

Mostarac Papo, načelnik Vojno-medicinske Akademije u Beogradu, već je bio kardiovaskularni hirurg svjetskog glasa. Njegov zahvat na srcu zovu »Papin rez«. Čuvena su dva »Papina prstena«. Onaj vatikanskog pape, koji se ljubi i instrument koji je izmislio mostarski, za čišćenje kardialnih aorti. Planetarna medicinska literatura bilježi da je prvo hirurško odstranjenje ehinokokusa na srčanom mišiću urađeno na VMA, u Jugoslaviji. Pominje podatak od 2400 raznih operativnih zahvata na srcu koje je uradio profesor Isidor Papo s timom kolega. Ugrađivao zaliske, premošćavao, ispravljao ono što je priroda omanula: bebama krpio »rupe« na srcu... Iskustvo izlaže na stranicama najuglednijih medicinskih časopisa u svijetu, uvažen je gost na stručnim simpozijima, za katedrama najuglednijih univerziteta, demonstrira na vrhunskim klinikama. Dodjeljuju mu počasne doktorate, nagrade, priznanja... S Titom odlazi na duža putovanja, kad se vrati i dođe u Mostar, prvo se pohrve s Mehom Trbonjom. Meha je još jak, Papo mu iščaši, pa namjesti mali prst. Kad Mehina Reska vidi natečen prst, kaže: »To je Papo doš'o!«... Bavio se tuđim srcem, a mučilo ga sopstveno. Pošto samo sebe nije mogao »pod nož«, operisao ga je kolega i prijatelj, jedan od vodećih svjetskih hirurga, Majkl Debejki. Mostar je, sa strepnjom, pratio zdravstvene biltene iz Hjustona. Počeo se oporavljati, onda je doživio stomačni infarkt. Nakon druge operacije bio je u kritičnom stanju. U Mostar je poslao poruku: »Pošaljite mi nekako tenica iz Jasenice, da mi je proprđiti, rodio bih se!« Korpica smokvi je otpremljena u kabini Mostarca, pilota, Deme Numankadića, koji je redovno letio za USA.

Srce na dlanu

Pred vilom »Neretva«, nakon oporavka, čeka ga ona nepotpuna udarna desetina iz Bataljona, prijatelji. Kako izađe iz kola, Meha ga pozdravlja:

- Šta je, Papo, došla maca po svoje!?

- Smiješ li se ti, Heroj, pohrvati?

Pa se, na travnjaku, hrvu.

Kao i u svim velikim ljubavima, i u lijepoj između njega i Mostara, obje strane su bile preosjetljive. Po Mostaru se pričalo: »Ljut Papo, ne dolazi.« U to vrijeme već uveliko krenula akcija za izgradnju nove bolnice na Bijelom brijegu. Doktor Meho Mujić me uključio, Papo inspirisao za slogan: »Poslušajte svoje srce!« Na povratku iz Moskve s Festivala omladine i studenata svijeta, avgusta '85, u avionu, dogovorim s Bregom, Bajagom, Davorom, Miladinom Šobićem, rukovodiocima skopskog »Taneca«, s Fejatom Sejdićem, prvom trubom Dragačevaca, s rođenim Mostarcem Zoranom Milenkovićem, ocem violiniste Stefana – s najboljim što je Jugoslavija u to vrijeme imala - da program prenesemo u Mostar, na stadion »Veleža«, a da prihod ide za izgradnju bolnice. Predsjednica SFRJ omladine, Silvija Žugić Rijavec, prihvati da otvori. Priključiće nam se i Kemica Monteno, još poneko od ljubavi za grad. Želim da Papo izgovori završno slovo. Ljut je, vele, ne pokušavaj. Zovem nekoliko puta, ni da čuje! Kad mu kažem ko sve i odakle dolazi, da je 25.000 ulaznica planulo, plus sponzori, i podsjetim šta mi je o potrebi jedne savremene bolnice govorio '74. - pristane. Priredba prode sjajno. Kad se on pojavi, stadion ustane na noge, dugo, dugo skandira: »Papo, Papo!« Naveče, u »Ruži«, na prijemu za učesnike, veli:

- Nisam mogao izaći iz hatora ovoj mladosti Jugoslavije i nisam mogao protiv ovog svog razdrndanog srca koje je godinama kucalo za tu bolnicu, a da znaš da ne bih. Ja sam uvijek govorio kako bi penzija za mene bila smrt, kako bih volio umrijeti u operacionoj sali. A ako me ne posluži ta sreća, onda bih volio provesti negdje u blizini Bune ili Neretve, neka one žubore blizu mene, pod moje stare dane. Ja Neretvu neobično volim, čudno je volim. Neko je to sve okrenuo naopačke. Čuo sam, priča se po Mostaru, kao se grade neke luksuzne rezidencije pored Radobolje, četverosobne - petosobne, jedna za Papu. Niti mi je ko šta nudio, niti bih ja prihvatio. Šta će meni pet soba u Mostaru, ja uvijek imam kod koga konačiti, a mogu sebi priuštiti kućicu uz vodu. Ta me priča pogodila teže nego moji infarkti, i zato sam bio uvrijeđen i ljut!

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Sreo sam ga u Mostaru još jednom. Nekolika puta na tv. »Ja sam Mostarac«, govorio je. Onda je bio rat. Vijesti o Mostarcima u Beogradu dobijah u pismima Radmila Brace Andrića, plemenitog čovjeka i čestitog Mostarca. Pisma čuvam. U pismu od 7. 11. '95. piše: »...Sa Papom se često čujem, a svakog četvrtka odem na kafu. Dobro se drži, iako mu sve to što se događalo, a posebno nama u Mostaru, užasno teško pada. Nekad, kad pričamo o Mostaru i njegovim ljudima, skotrlja mu se koja suza. Prenio sam mu pozdrave, bi mu drago i zamoli me da uzvratim njegove pozdrave i tople želje...«

Kasnije, Braca mi ispričao:

- Početkom oktobra '96., pred polazak za Mostar, svratim kod njega. Napakovao je tuce paketića, uglavnom lijekovi, neke koverta, pretpostavljam novac, da mu ponese prijateljima. Predložim da bi i on trebao otići. »Neću ja više nikad vidjeti Mostara!« - govori mi. Pominjem da je mir, Dejton je potpisan, priča se da će i avion letiti, što ne bi? »Koga ti, Braca, zajebavaš?« - kaže. »Valjda sam ja doktor, znam kad mi je vrijeme putovati. A ovaj put, to nije u Mostar.«

Sedam dana po Bracinom odlasku, 13. oktobra '96, utihnulo mu srce. A u Mostaru, ili daleko, još u nečijim grudima kuca čudesna urica koja je počivala na Papinom dlanu. I još će kucati, zahvaljujući njegovom ručnom radu.

Pomagao je Profesor, Doktor, Akademik, Partizanski General i Mostarac, Isidor Papo onima za koje ni Bog nije našao vremena.

2006.

Princ Vesele Sirotinje

Mostar su zvali i Grad Vesele Sirotinje. Sirotinje je bilo kako kad, a veselja vazda taman. Od tri najveća mostarska veselja riba i štigličići su otkad je Neretve, Radobolje, prigradskih poljana i pristranaka; nema pisanih tragova o počecima, a treće se zvanično bilježi od ljeta 1922. To najmlade i najveće mostarsko veselje je okruglo. Zove se fudbal ili nogomet, po volji. Istina, od Mostara do Sarajeva, Banja Luke i Tuzle, pa sve do Rija, Tokija i Johanesburga, stvari ne stoje drugačije. Sem što se ni na jednoj fudbalskoj mapi svijeta grad nije orodio s klubom, kao Mostar s »Veležom«, i što niti jedna sirotinja, bar na našim zavičajnim prostorima, gdje je nije falilo, nikad nikog nije okrunila. Sem mostarske. Pjevali su: »Svaki grad uz naše more ima svoga Lera, a Mostarci Bajevića Duška, fudbalera«, a zvali ga Princ. Koji je, umjesto dresa na fudbalskim terenima, s istom, urođenom elegancijom mogao nositi Armanieve i Bosove modne novitete bjelosvjetskim pistama. Koji je imao pitomu dušu Aleksinu, i nešto vedro, dostojanstveno i razigrano od vječne vode, na čijim je obalama rastao. Kojeg nema u Ginisovoj knjizi rekorda, a ne pamti se da je ikad igdje fubaler intervenisao kod sudije da mu poništi pogodak. Dušan Bajević jeste. Zato je Princ s Neretve. Koji nije abdicirao, a kojem Mostarci nisu skinuli krunu...

Dževad Tašić i Branko Tomić, urednici »*Bosanske pošte*«, lista dijaspore u Skandinaviji, mole me da napravim razgovor s Dušanom. Skandinavija je od '93. sjeverna tribina, na koju su se natiskali »Rodeni«.

Zovem Duška i za početak molim statistiku. Ne zna. Upućuje me na supругu, Begu. Enciklopedija je, veli.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Bega veli:

- E, moj Mišo, imali smo sobu u Mostaru, u kojoj sam ja to sve skupljala. Muzej. Kuća je poharana i naš privatni arhiv i muzej s njom. Da ne bi Ismeta Derviševića, ne samo Dušanove, nego i sve »Veležove« godine odnio bi rat. A on je sačuvao, pohranio u knjigu, na čemu smo mu trajno, ljudski zahvalni. Ismet piše da je Dušan za »Velež« odigrao 578 utakmica. Postigao 479 golova. Za Yu reprezentaciju 37 utakmica i 29 golova. Tačan broj u karijeri - ne znam. U Ateni je, na terenu, osvojio dva prvenstva i jedan Kup. Nakon četiri godine povukao se na trenersku klupu.

Duško misli da je statistika neophodno dosadna stvar. A kad insistiram da izdvoji najdraže, kaže:

- Najznačajniji trenerski uspjeh je ulazak među osam najboljih u Ligi šampiona »Olimpiakosom«. A najdraži moj trofej i najveća moja radost je u dresu »Veleža«, sezona 69/70, kad sam sa Santračem dijelio titulu najboljeg strijelca u prvenstvu i »Kup Maršala Tita« '86. Sve sam velike radosti odradovao u »Veležovom« dresu.

- Moralo je biti i neuspjeha, tugâ?

- Naravno da je bilo. Mojoj generaciji u »Veležu« uskraćena je zaslužena titula prvaka. Ne znam koliko je bilo utakmica koje smo mi na terenu dobili, a sudija nam odzviždao poraz. A što se tiče tuge, najveću i kao Veležovac i kao Mostarac i kao čovjek doživio sam ovdje, prije 10 godina. Kad sam na terenu našeg stadiona pod Bijelim brijegom, na ekranu, vidio onu strašnu sliku: hiljade mojih sugrađana, ljudi koji su nas s tribina bodrili, putovali s nama do Ljubljane i Skoplja, mojih komšija, školskih drugova, prijatelja istjerano tamo gdje sam doživio najveće radosti u životu. Svi smo u kući bili šokirani, uplakani... Ni sjećati se toga ne volim...

- Radosti?

- Ti znaš pjesmu o prvoj ljubavi koja zaborava nema. Samo godine u »Veležu« - to je čista ljubav. Sve ostalo je profesionalno odraden posao.

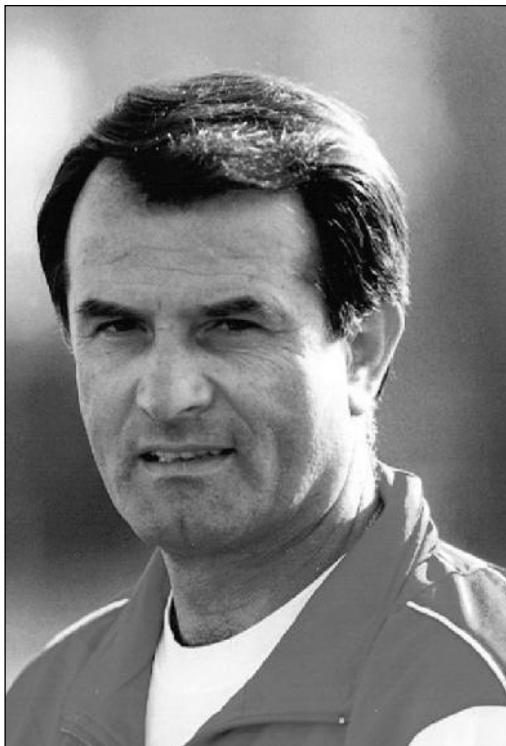
- Mostar?

- Puno me pitaš. I puno bih mogao reći. Ja sam se u Mostaru rodio, sve je moje bilo u Mostaru i ostalo tamo. Ja se Mostaru stalno vraćam. Ne mislim to što sam išao u posjete. Mislim na sjećanja. Kad god me svakodnevnicu pritisne sivilom, kad mi se sve skupi na duši, e, onda se vraćam u Mostar. Mostar mog djetinjstva, mladosti... Moje majke, Begin, Milenkin, Tomin; naše porodice, mojih prijatelja, bezbrižnosti. Taj mi Mostar uvijek dođe kao melem na ranu,

---

Princ Vesele Sirotinje

---

*Dušan
Bajević*

razgali me. Pa sam sretan što mi to niko ne može uzeti, osporiti da je moje.

- Evo te slušam, Dušane, i čini mi se govoriš o dva Mostara. Jednom u sjećanju i drugom...?

- Isti je to grad. Moj Karašebeš je tamo gdje je bio, Donja Mahala, Bare, Hum i Velež i sve ispod oko Neretve i Radobolje. Mnogo mojih prijatelja s kojima sam rastao, još su tamo. Godine su učinile svoje, rat svoje. Što se vraćam Mostaru kakvog ga čuvam u sjećanjima to je zato što svakodnevnicu grada ja sad znam površno, a onaj iz svog vremena znam sa svakim detaljem. Ja Mostar volim na svoj način, to nikad ne bih mogao ispričati u jednom razgovoru. Budi drug, nemoj insistirati na tome.

- Mostarci?

- Šta misliš pod tim Mostarci?

- Mislim, jesi li u kontaktima?

Mišo MARIĆ - Mostarenje

- Svakodnevno. I s onima u Mostaru i s onima koje je rat rasijao. Nemoj tražiti da ti nabrajam imena, jer bi mi bilo žao da ikog zaboravim pomenuti. Ali, sa mnogima, sa mnogima. Sa nekima redovno, sa nekima povremeno.

- Od raje iz »Veleža« s kim se čuješ?

- Tu ti mogu pomenuti nekoliko imena. S Marom se čujem, dolazio je ovdje. S Kanom Čolićem. Kad je počeo rat, pozvao sam ga kod mene, pa smo radili zajedno. Sad je u Holandiji, a volio bih da se vrati... S Avdom Kalajdžićem, s Draganom Okukom, s Kajtazom se čuh i danas... Opet ću nekog zaboraviti, ko pročita, neka oprost... A čujemo se posebno u prilikama kad imamo jedan drugom nešto dobro reći... Opet, koliko stignem, pratim generaciju koju sam trenirao. Baku, Tucu, Jurića, Milog Hadžiabdića, Skočajića, Tanovića, Šišića, Barbarića, Đurasovića, Matijevića, Prskala, Petranovića... Neki nisu više u fudbalu, ali ih pratim. Radio si u školi, uvijek će te interesovati i neće ti biti svejedno šta je s tvojim đacima.

- Pratiš li događanja u »Veležu«, reprezentaciji BiH?

- Dijelom sam ti odgovorio govoreći o Mostaru. Ja sam od jutra do sutra na stadionu, na putovanjima. Ovo nije lak posao. Ljudi vide dvaput po 45 minuta na terenu, što je, recimo, neka vrsta finalnog proizvoda u poslu. A ono iza toga, čega je stoput više, to niko ne vidi. A to mi uzima vrijeme. Nekad dođem kući, izgubilo se, ništa mi se ne dâ. Ni novine pročitati, ni televiziju gledati. Dakle, pratim kad i koliko stignem. I, naravno, svaki me uspjeh obraduje.

- Kažeš da si umoran?

- Nisam od fudbala. Umoran sam od onoga što ide s njim. Nekad je to bila zabava, ljepota, igra. Fudbal je danas biznis. U tome se ja ne snalazim najbolje. Nije nas Sula tome učio. Ti znaš Sulu. Mostarska raja, boem. Sjajan trener i drugar. Ponekad mu je bilo važnije jesmo li nadigrali protivnika, napravili feštu za navijače, nego rezultat. A ni navijači nisu mislili ništa drugačije nego on. Izgubimo utakmicu, oni nam aplaudiraju. Igra je bila najvažnija. Nije moje da kažem, ali drugi su govorili da je taj naš fudbal bio čarolija. Imao je nešto od mostarskog duha. I ti si, čini mi se, pisao nakon one utakmice kad smo »Hajduka« dobili 5:0, da je to bila kombinacija fudbala, poezije i liskanluka.

- Prije par godina gostovao si u Norveškoj. Poslije mi otud javljaju kako si sazvao »samit« Mostaraca, doveo Harisa Džinovića, kako ste se družili?

- Gdje god ima Mostaraca, gledam ih susresti. Kad sam s Mostarcima, ja sam u Mostaru.

Za to gostovanje u Norveškoj, zvao me Duško da dođem. Bijah nešto

Princ Vesele Sirotinje

---

glotan, nisam. Ali, prvo putovanje iz izbjeglištva upriličih kod Duška Bajevića, u Atenu. Prijateljima se javih razglednicima: evo me u Mostaru.

19. oktobra '73. letim s »Veležom« iz Beograda za Moskvu. Kao dopisnik »Sporta« i prevodilac. Nad Karpatima počesmo propadati. Propadamo po 200 metara, utroba mi se zaglavila u grlu, guši i strah. Gledam se s ostalima ugurat u rep. Iskustvo Vesne Vulović, stjuardese. Jedina je preživjela nesreću u Čehoslovačkoj zatekavši se u repu. Zgužvan u tom repu, gledam kako u praznu avionu blaženo hrće tuce pijanih bačuški, a Sula Dušku nešto pokazuje kroz prozor...

Utakmicu protiv »Spartaka« glat gubimo 3:0. Onda je Duško spasio obraz i završena je 3:1. Taman dovoljno da u uzvratnoj »Rodeni« produ dalje.»Spartakovo« rukovodstvo ošurilo fudbalere još u svlačionici, potom u holu »Bristola«, pa naredili: u sobe, do leta sutra! Oni momci čute, pokunjeni, ništa od Mostara vidjeli nisu. Kad, evo Duška. »Mišel – veli - voli te ovo rusko rukovodstvo, recituješ im Jesenjina, hajde zamoli da puste igrače, izveo bih ih negdje, žao mi ih!«. Odem kod predsjednika, smuvam ga. Naručio je taxije, pa smo u »Bulića«. Orkestar, fešta... Otišli su u zoru da se spakuju, pa na avion, Dušan je platio račun, a ja sam iz Moskve primio pismo s toplim *spasibom* i *tavariščeskijem privjetom* za »tsara Dušana«. Potpisani su bili i rezervni igrači...

»Veležov« sam gost na utakmici protiv »Želje«. Polazak je u subotu u 15.00 h. To je ono slavno vrijeme BMV-a, a u »Mercedes« autobusu, pet minuta prije polaska, sva je ekipa na sjedištima, samo je čuvena trojka »Rodeni« kratka za »V«. Pa će 15.00 - Vladića nema; pa će 15.10 - pa ga sve više nema...

Oko 15.30 utrčava na kapiju. Sula, kako ga je bog dao onako rasnog, zaglavio na vratima, mjeri ga od glave do pete i kreće dijalog:

- Gdje si ti dosad, Kuje? (Sula nije uobičavao da izgovara Kulje).

- Druže treneru, Ružica mi bolesna, vodio sam je u bolnicu.

- Koju bolnicu? Jutros u šest si istjerao »Audija« na Rudnik, postavio faše i fatao štiglice... Hajd, ulazi!

Ulazi ćutke. Sjeda do Mare, a ja sjedim s Duškom, s druge strane. Pali se motor. Sula se podiže s kondukterskog sjedišta, obraća Ferhatu, Čorbinom ocu, vozaču, a finom čovjeku:

- Ugasi malo taj motor, Hadžiabdiću.

Onda se okreće Kulji:

Mišo MARIĆ - Mostarenje

- Slušaj, Kuje, evo da ti pred svima kažem: ovo ti je sto hiljada.

Tajac. Krenemo. Duško kori Kulju:

- E, šta ti je ovo trebalo? Pa, juče si kažnjen zbog kašnjenja na trening.

Kulje gleda u Sulina leđa, a šapće Dušku:

- Jebe se meni, kakvog sam lugarina uvatio, vrijedi brat bratu hiljadarku!

Duško je Kulju kasnije odveo u Atenu. Pomogao mu da nastavi. 1993. u mostarskoj tiskovini »HUM«, koju mi je neko doturio u izbjeglištvo, a koja je bljuvala mržnjom i nepismenošću, čitam intervju s Kuljom. Između ostalog komentariše BMV: »(B)ajević i (M)arić su pisani prije mene, jer sam ja kao Hrvat bio nacionalno zapostavljen.«

Duško zove tih dana, prepričam mu. Veli:

- Otkud Kulje u tome, nije to Kulje! To mu je neko podvalio. I meni podvaljuju.

Podvalio mu je, u traljavo sklepanom i egzemplarno nepismenom tekstu, izvjesni, nikad čuo, Mate Brbor. Kulje je autor te izjave taman koliko svraka umilnog veršanja lugarina s Rudnika.

Usijan atenski juli, bliznac mostarskog. U parku, u hladovini stoljetnih čempresa, pred vilom Bajevića, povukli smo se na partiju šaha. Dok redamo figure govori:

- Ne znam kad sam posljednji put s kim odigrao. A igrali smo u »Veležu« stalno. I ti si često dolazio. Igraš li u Engleskoj?

- Ne igram. Nemam s kim. Ja sam tamo izbjeglica.

- Jel' ti misliš da ja nisam? I još duže od tebe?

- Kako si ti, Dušane, izbjeglica? Evo, hodam Atenom s tobom, nema živa roba da te ne ustavlja, pozdravlja, traži autogram. Otvorim novine, pune su tvojih fotografija. Uključim tv, okrugli sto na prvom programu; novinari, profesori univerziteta, sportski i ini uglednici, tema: Dušan Bajević, ljubav i ljubomora navijača. I to traje dva sata. Gledam s Begom snimke s utakmica: 70 hiljada ljudi ne skandira ime kluba, fudbalera - devedeset minuta se ori: Du - šan, Du - šan! Prvi si živi bog kod Grka, poslije Zeusa... A onda slušam ove popce kako strižu, ćelopek je kao u Mostaru, ova ti vila ljepša od mostarske.

- E, moj drug, sve je to fino, a ništa nije kao u Mostaru. Jer, ja nigdje nisam ja, kao u Mostaru.

Od igrali smo i nekoliko partija šaha. Kao u Mostaru. I rezultat je bio kao u Mostaru. Neću reći ko je pobijedio. Da mi se drugar ne naljuti.

Princ Vesele Sirotinje

Nedavno, pred ponoć, zvoni telefon. Prvo mi se javlja Nedo Andrić, pa Dušan. Cijeli su dan, veli, teferičili na Buni, a sad akšamluče kod Škore, uz Radobolju, u restoranu koji zovu »Mala Jugoslavija«. Restoran je pod mojim prozorima, gdje me više nema. Govori mi Dušan da im falim. Ne pitam ko je sve tamo. Siguran sam za Tomu Bajevića i Maestra, Miru Šefića. Garant je od Juse pozajmio gitaru, pa, kao nekad na terasi hotela »Mostar«, pod vriježom, prebire sjetno, a vazda je fino ters. Ta je gitara zadužbina drugara iz svih Dušanovih predratnih sjedeljki, Arifa Pašalića. Znam, fali im Arif, a i ja neću doći. Dockan je već, daleko je i umoran sam jako.

Dan kasnije, opet zovu. U »Konobi« su, kod Seje. Duško veli kako pravi apšid. Ide ujutro. Tužan je, veli. Pa začuti. Onda se javlja Mara. BM. Kulje nema. Vjerovatno je u štiglicima. A uz orkestar, čujem Daidžu - Nusru Čerkića. Verša, a uvijek je znao kao najtalentovaniji bulbul iz bašta kraj voda...

Kako god okreneš sve je to, zauvijek, Prva liga.

Dopisujem sjećanja nakon dvije godine. Krajem maja s »Olimpiakosom« osvaja kup, par dana kasnije nacionalno prvenstvo. Ukupno: 8 šampionskih titula, 4 kupa, 4 super-kupa, 8 učešća u Ligi šampiona, od kojih je plasman »Olimpiakosa« u polufinale najveći uspjeh grčkog klupskog fudbala u istoriji.

Nakon osvajanja Kupa zovem da čestitam:

- Hvala, drug. Upravo sam završio konferenciju za štampu. Svašta pitaju. Između ostalog: koji mi je trofej najdraži? Kup Maršala Tita s »Veležom« '86.-odgovorim. Znam: nikom nije pravo. Iz AEK-a su očekivali da pomenem njih, isti slučaj s »Olimpiakosom« i PAOK-om, ali ne mogu lagati. Meni je sve s »Veležom« drago, a Kup s Titovim imenom – trebam li ti objašnjavati?

Četiri dana kasnije, 25. maja, u Solunu je osvojio i prvenstvo.

- Ljepši poklon sebi za Titov rođendan i Dan mladosti nisam mogao priuštiti. A, umoran sam, drug moj, jedva čekam kad ću u Mostar, da se nadišem one naše have - govori iz Soluna.

- Doći će kasno, a ja sam za televizorom. Tridesetak hiljada »Olimpiakosovih« navijača maršira Solunom, a ovdje Pirei gore - govori Bega iz Atene.

30. maja opet su Pirei gorjeli. Zvanično proslavljena dvostruka kruna.

1. juna - dao otkaz! Vijest sam našao na BBC teletekstu. Nazivaju ga Sir Alex Ferguson Grčke, a odluku o otkazu, nakon dvostruke krune, cijene nezapamćeno dostojanstvenim činom u istoriji najmasovnijeg planetarnog sporta.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Sva se ostrvska štampa usaglasila i svi napominju da je Dušan Bajević prvi grčki trener u historiji koji je slavio pobjedu nad jednim engleskim klubom i to »Liverpoolom« (Ubrzo potom »Liverpool« je prvak Evrope).

Zvao sam ga da mu i otkaz čestitam i da utanačimo susret u Mostaru, gdje sam, početkom sedmadesetih, za »Slobodu« i »Sport« pravio reportažu »Dječak s periferije«. Sadržaj sam zaboravio, ali pamtim fotos uz reportažu. Mio mi je, neobično, pa ću ga prepričati.

Mlada, lijepa žena u bijeloj bluzi kratkih rukava, u dugoj suknji i cipelama koje se ne vide od visoke, suve trave. Žena je počesljana uredno, frizura je iz vremena Vranduka. Crte njenog lica su pravilne, ozbiljne i pomalo umorne, kao kod onih žena kojima život nije bio posebno naklonjen. Žena je nježno spustila ruku na ramena dječaka u marinerskoj bluzi, kratkim pantaloncima s dva bijela dugmića sa strane. Dječak ima bijele soknice u plitkim cipelama, koje nisu utonule u travu, pa bljeskaju, olaštene. To je jedan sasvim zgodan dječak od 3-4 godine, mršuljav i plavokos, koji baš ne izgleda zadovoljan fotografisanjem; stisnuo je šake u male pesnice. U drugom planu fotosa u kadar je ušla bijela koza. Gleda u objektiv ljubopitljivo. Ona određuje vrijeme fotografisanja. Čudan zakon odnio je njen rod pedeset i neke. Fotografija je sačinjena na Karašebesu, gdje prestaje grad, počinju vinogradi, a bure u zimu skidaju krovove s niskih kuća vesele sirotinje. Ta je žena s fotografije, čak iz Zagreba, donijela sinčiću usne muzike, tako se to zvalo, i gumenu loptu. Pošto usne muzike nije mogao podijeliti s rajom s Karašebesa, zgrabio je loptu i istrčao na poljanče, gdje su dotad gonjali krepnjaču. O svemu što je slijedilo sačinjene su desetine i desetine hiljada novinskih tekstova, radio i tv zapisa, pripovjedano je i pripovjeda se; pisane su knjige...

Za boravka u Ateni sjedih s dječakom s fotografije, u vili pod stoljetnjim čempresima, u najotmjnijem atenskom naselju, Dionisos. I sa suprugom Begom, koja je, kaže Dušan, prva, najveća i posljednja ljubav. I enciklopedija. Da nam šta ne zafali, brinula je majka Danica. Ona s požutjelog fotosa, što je s Velesajma u Zagrebu, kad je išla s preduzećem, donijela sinčiću Dušanu dvije milošte. Usne muzike i gumenu loptu.

Koja je rodila i podigla jedinog Princa u historiji Grada Vesele Sirotinje.

2005.

Muhamed u zemlji čudesa

Maja '92. nagnulo proljeće iz bašta i granate s brda. Sve probeharalo, grad mirom miriše jasminom, zumbulom i jorgovanom, a tukne barutom i nečovještvom. U jedan tako običan dan, u pauzi razvlačenja pameti, dotrčaše u Dječiji konzulat Hamica i Đemo zvani Đem. Zadihani i uniformisani. Hamica ima maskirni prsluk, Đemo pantale. Ostalo civilno. Hamica zaprtio tandžaru, tako je zvao ruski automat na doboš, Đemo okačio revolver s niklovanom drškom. Pozdravljaju po vojnički:

- Tata - kao reportira Đem - poslao nas komadant Arif Pašalić da ti pomognemo i da te pripazimo. Ništa ne brini! - kucka se po dršci livora - samo Gadafi i ja imamo vaki. Dok smo mi kraj tebe neće ti ni dlaka s glave faliti!

Đemu Pervana znam s Kantarevca. Ride lišće mostarsko, drago, a čudo u malom fudbalu. Hamicu znam oduvijek. A oca Mustafu - Muju od dolaska u Mostar. Radio je u Klubu javnih i prosvjetnih radnika kao konobar. Tih i uljudan, a uvijek skockan, s leptir kravatom. Zuki je bio neobično drag. Kad je Mujo skinuo leptirku, preselio u narodnu nošnju i pod Kujundžiluk, i mi smo za njim. Fotografiju: Mujo u narodnoj nošnji, Zuko je uvrstio u monografiju Mostara. Muju sam ispratio na harem Šoinovac '70, Zuku na konjički, dvadesetak godina kasnije, a s Hamicom ostao na Rondou.

- Devet kafa i jednu za Mišu! - naručivao je za šankom, a u predahu smo zajedno ćeifili, drugovali. A znali se i namiriti s rajom. I to s kakvom... Hamica je stekao diplomu Ugostiteljske škole, pa posao, pa ćustu suprugu, Aliju, pa podstanarstvo, pa razdrndana »Stojadina«, od čijeg se auspuha pô čaršije izbihuzuri, pa sina Mustafu '80. Kao član najmasovnije mostarske partije »Rodeni« dva sata po rođenju učlanio je sina u »Velež«, dva dana kasnije išao prijaviti u

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Matični ured. A mene nagovarao:

- Daj, družo moj, napiši nam himnu. Svaka šušta ima, što ne bi i mi!?

Da mu ne izađem iz hatora, prepisem to iz njega i raje, Kemo Monteno komponuje, Indexi odsviraju, Želja Samardžić otpjeva... Kao da sam mu Rondo poklonio, s kojeg, dok je u smjeni, trešti : »*Crveni, crveni, Velež živi u meni...*«

A onda su se pisme pomišale. Rondoom su počele kružiti kolone automobila s nacionalnim zastavama. Gađao ih je pivskim flašama. Pa se i par redovnih džabića nacionalno osvijestilo. Iz inata, pozdravljah Hamicu:

- Ejvala, Muhamede, s oba mehka m.

Uzvrćao je:

-Smrt fašizmu! - družo i brate, Mišo!

U to će i ono proljeće s početka kazivanja. Pomažu Hamo i Demo, rastovaraju, utovaraju, raznose pakete od skloništa do skloništa, od podruma do podruma, često pod granatama, a i čuvaju me. Spavam u negdanjoj garderobi »Mostarskih kiša«, oni pred vratima, u hodniku, naoružani. Ruku na srce, bio sam siguran da je Hamicina tandžara zadnji put opalila u Berlinu, maja '45, a ispostavilo se kasnije da Demo nema municije za livor. Ali su čuvali moral Dječijeg konzulata.

U Huminoj bašti Demo našao tek oštene kućice, mati im ostala u zidu pod cestom. Granata potrefila tačno iznad rupe gdje se okotila, oni izmiljeli - Jesenjinova priča. Kuva im Dem mlijeko u prahu, hrani na dudu, tepa... Nekad ih i Hamica posluži. Čuva ih Dem u kartonskoj kutiji, iza debelih, betonskih zidova Humina stepeništa. Neko ih pokupi. Gledao sam Demu Pervana kako plače.

Istovaramo 60.000 ribljih konzervi, 600 paketa s ruke na ruku, mrakan u hodniku. Iz kojeg Demo ronca :

- De se više mrijeste, jebem im mater!

Od Deme smo dobijali više informacija o zbivanjima u gradu i na »bojišnici«, nego s oba radija, s desne i s lijeve obale. U sve je bio upućen. Pitam ga šta su i ko su diverzantske grupe o čijim herojskim podvizima redovno »izvješćuje radio postaja« s desne.

- To ti je, tata, dva prazna kombija i svirena rodeni, rodeni.

- Kakva svirena rodeni, rodeni !?

- Kako ne znaš! To je ona vatrogasna, što su Neda Babović i raja nosili na

Muhamed u zemlji čudesa

*Muhamed
Lizde*

utakmice, pa navijali uz nju.

- Kakve veze ima sirena s diverzantskom grupom?

- Stani da ti završim. Ustave se dva kombija pred stanbenom zgradom. Istrče sa svirenom i rashorcaju: Uuuu, uuuu, a diverzanti arlauču: avioni, avioni! Stanari dolje - diverzanti gore. Za tri minuta sve gotovo. Uzbuna prošla, stanovi prazni. Sve što je valjalo - opuhano.

Evo ih jednog dana s dozvolama koje samo gradonačelnik može izdati. Ta dozvola života vrijedi. Piše :

»Za gospodu Džemala Pervana i Muhameda Lizde. Mjesto putovanja : Dalmacija. Svrha: nabavka rezervnih dijelova za HVO. Potpis: Jadran Topić, gradonačelnik.«

Ibretimo se, a on objašnjava:

- Ma ko šiša Čelu. Desno krilo, dočep'o se centra. Idemo Hamica i ja tri

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

dana posjetiti porodice. Ništa, tata, ne brini, eto nas na vrijeme nazad.

Namirimo im pakete, izljubimo se, nikad nismo sigurni hoće li izmačiti preko one okuke iznad Cima, prema Gorancima. Tamo je doktor Puzić poginuo, neka su nam dva autobusa na povratku iz Gradca rasturili. Ide se oko 2 poponoća, tad je kao najsigurnije. Sačekamo dvadesetak minuta, ako ništa ne rokne na krivini, znači: prošli su. Udarimo se košarkaški dlanom o dlan, pa se povaljamo po podu, ne bi li se koji sat trenulo, garant će početi bubati oko 6 -7. I tako Hamica i Đem odu. Prođu tri dana – nema ih. Prođe sedam – nema ih. Priča mi vozač Konzulata Goran Baković kako je vidio Đemu u Omišu. Sjedi u bašti pred nekim restoranom, okupili se Dalmatinci. Đem im priča koliko je četnika smaknuo, a oni zovu turu za turom; gajbama se piva donosi...

Prođe deset dana - nema ih. Kažem onim svojim, što svake noći voze djecu za Split, ako ih ko vidi nek' im poruči da mi se ne pojavljuju na oči. Onda čujem da su se vratili, u Mostarskom su bataljonu, s ljljanima. Rade kao logistika u bivšoj piceriji »Horoskop«, 100 metara dalje, u Kalemovoj. Znaju da sam ljut, ne svraćaju. Jednog dana stigoše dva UNICEF-ova šlepera. Treba istovariti, a narod mi se rasuo, ne mlave s brda, valjda im vrijeme ručku, pa i mi iskoristili da doturimo pakete do podrumâ i skloništâ. Samo Maksi i jedan od vozača, Brković, u Konzulatu. Tek se vratio iz Splita, istovarao i utovarao cijelu noć u luci, umoran, jedva gleda. Ali će otići do logistike u Kalemovoj, da ih zamoli za pomoć. Vraća se:

- Samo Hamica tamo.
- Šta radi?
- Leži u dvorištu na ligeštulu i puši.
- Leži i puši!?
- Leži i puši.
- Jesi li ga zvao?
- Jesam.
- Hoće li doći?
- Neće. Veli: kakvo istovaranje mlijeka u prahu i pomada za dječije guze.

Ko će gonjati četnike, ako ja istovaram šlepere?

Eto ga uveče.

- Izvini, družo moj, nisam mogao doći, sâm sam bio tamo, dežurni... Imaš li koju cigaru?

- Nemam. Čuo sam da su rezervisti opeljušili Fabriku duvana, pa pošto ih

Muhamed u zemlji čudesa

---

ti gonjaš, kad kojeg ščepaš uzmi koje paklo i za mene.

Smije se, grli me, izvinjava, pa veli :

- E, vala sam poj'o govno.

Od tada pa do danas drugara Hamicu nisam vidio. A imao sam onda dvije kutije »Drine«. Dok sam živ neću prežaliti što mu ne dadoh jednu.

Opet proljeće, izbjegličko, '95. U nevakat sat zvoni telefon. Hamica. Plače. Nisam znao šta mi je s Hamicom, dirnut sam, otplačemo u duetu. Telefon je tad bio luksuz, obojica smo bili kokuzi, pa smo prvo počeli razmjenjivati pisma. Onda su došla bolja vremena, sad smo na telefonu il' za PC-em. Sljedećim redoslijedom saznavaoh:

Đemo zvani Đem platio onu Čelinu dozvolu, u Podhumu, '93. Životom platio. Hamica s porodicom dospio do Amerike, koja, kao ni Engleska, još nije zemlja proleterska. »Samo su im banane iste k'o kod nas«, veli. Adresa: Louisville, Kentucky, USA. Sjetim se čuvenih pilića. A Hamica me podsjeća da je Louisville rodni grad njegovog imenjaka, boksera Alija.

- Hvala ti, družo moj, što si mi poslao rahmetli bábu iz monografije. Znaš li gdje bih tu monografiju mogao naručiti?

Odgovorim da ne znam, nema više onog grada, a kamoli monografije, a on priča da djeca idu u školu, supruga nešto radi, a on u fabrici auspuha.

- Šućur, moj Hamice, dočepa se i ti auspuha da valja - obradovan sam.

- Valja auspuh, a sve je drugo pismilet. Nije ovo Amerika, ovo je Čemerika. Radim k'o konj. Ako odeš do Londona svrati Marksu na grob, položi karanfil u moje ime. Kako je on ovo opis'o, mila je majka! - jada se u slušalicu krajem prošlog stoljeća. Početkom ovog, priča:

- Zelembaća nikad doteći. Pa ti, družo moj, nakon osam sati u fabrici, idem na aerodrom. Utovaram i istovaram avione. Dodem tamo mrtav umoran, spava mi se. Prije neko veče utovarah avion za Melburn. Nikad utovariti, k'o »Razvitak« s krilima. Te se spustim na nakve vreće i prevari me san. Koliko sam spav'o, ne znam. Probudi me buka. Kren'o avion. Skačimam se od straha: kud ćeš u Australiju, Muhamede, kukala ti majka?! Gledam okolo, vidim nakve stepenice, te ću uz njih. Gore vrata. Podignem, i gdje sam izašao ne znam, ali tačno do ženskih nogu. Dobre noge. Pogledam naviše: vidim uniformisana ženska, stjuardesa, k'o opis. Kako me vidje, onako bunovnog – u vrisak. Dotrčaše neki muški. Ja razumijem da pitaju ko sam, al' ništa ti više ne znam reći nego »I am Muhamed.« Kako rekoh Muhamed, tako me poklopiše. Navalio se onaj jedan

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

nesvrstani, sto kila u njemu, jeb'o se s materom, dahnut ne mogu. Da je bar ona stjuardesa, lakše bi mi bilo, a ovaj će me udušiti, bog ga jeb'o! Ufalcaše me nakvim trakama, malim prstom ti ne mogu mrdnuti. Povalili me potrbuške, vidim samo cipele onog nesvrstanog, ima broj 50, nikad veće cipele nisam vidio, k'o dječiji mezari. I tako ja ležim, oni nešto nasiru, a onda osjetim da se avion spušta. Kako se spusti, čujem dernjavu, trku. Neko mi kleče na leđa, rebra pucaju, ali otfalca mi one trake. Haj, računam, kutarisao. Kad škljocnuše lisice. Podigoše me, imam šta viditi. Marsovci, moj družo. Pancirni prsluci, kacige, automati, FBI... Ima ih, Sarajevo su mogli osloboditi. Ništa ne govore, nego me utrpaše u *mariolu*. Zavijaju sirene, ja sjedim u željeznom kafezu, ko štiglič. Pravo u prdekanu. I da ti ne duljim, tu sam ti ostao do jutra. Došla djeca, spikaju odlično engleski, objasne šta je i kako je, te me pustiše. »Ne spavaj na poslu«. - vele. Nije bilo prilike da spavam, dobijem otkaz na aerodromu.

Prije četiri godine bio u Mostaru. Vratio se s tugom i sedam litara šljive, a javio kad je stjerao na fitalj:

- Družo moj, brata sam izgubio. Sve je predevrio, a strefio ga grom... Nema mog Ibri, a nema ni onog našeg Mostara. Rondoja nema, živa mi je rana na srcu. Sretah malo naše stare raje. Elfu, Tonu Knezovića, par još, sve se rasulo. Vidio sam i nekoliko šuftova, njima ni dobardan, ni merhaba nisam htio reći. A ovdje, da ti ne pričam. Žena i ja samo rintamo. Ima dosta Mostaraca, a ja se družim s Bubom Hadrovićem, braćom Jusufović i Esom iz Foče, prava raja!

Onda je bio 11. septembar. Dva dana i dvije noći buljih u tv, a treće zovnuh Hamicu da čujem kako je u USA odjeknulo.

- Da ti ne pričam, družo moj, sve je pomahnitalo. Juče odem na radu, gdje sam napredov'o do glavnog kontrolora auspuha. Kad ga ja omuhuram, tad ide iz fabrike. Jezik sam pristojno savlad'o, raja s kojom radim voli me, jer kenjčijam s njima, šef mi se uvijek javlja s osmijehom. Ali, juče obučem radno odijelo, stavim bedž s imenom i prezimenom; to svak' mora nositi na džepu od bluže, te ću na svoje mjesto. Uto, eto šefa. Ni dobrojtro, nego s pika:

- Kako ti je ime?

Zateče me, zna mi ime, hiljadu puta me imenom nazvao.

- Muhamed, evo piše na bedžu.

- A, MUHAMED ti ime!? OK, OK. Odakle si ti, MUHAMEDE? - k'o sumnjičavo naglašava svako slovo.

Muhamed u zemlji čudesa

- Iz Bosne i Hercegovine.
- Je li to blizu Afganistana?
- Kakvog Afganistana, Bosna i Hercegovina je u Evropi.
- Jesi li ti siguran da je u Evropi?
- Siguran sam. Valjda znam gdje sam se rodio?
- A ime ti je MUHAMED?
- Muhamed.
- OK, OK! - veli, složi ruke na prkno i ode.

Došlo mi da mu sve po spisku, a šta ću, ćutim. Sutradan dođem na radu, pola radnih sati mi skresano. Šta ću, opet ćutim, a u meni vrije ko u pretis loncu. Šut se s rogatim ne bode. Eto, to ti je Čemerika, družo moj.

Čujem se tako s mojim drugom Muhamedom s oba mehka «m» svakih petnaestak dana. Priča mi kako je kupio kuću na kredu, jeftinije mu nego plaćati kiriju, kako djeca lijepo rastu, dobro uče i igraju fudbal. Kako Alija i on rintaju k'o što su rintali, kako je dolar pao, kako je karta za dolje poskupila.

14. februara ove godine, skoro će ponoć, zove.

- Sretan ti praznik oslobođenja našeg Mostara, družo moj!

Uzvratim, pa velim kako cijeli dan raja zove, čestita. Emir Balić, Ale Behram i Zlatko Serdarević iz Mostara. Ale mi priča kako se na nekoj televiziji pojavio prijedlog da se 14. proglasi "Danom zločina". Autora prijedloga slušah i sam prošlog februara u Mostaru, tipičan psihijatrijski slučaj.

- Šuftina fašistička! Nije ničija do zore gorila, neće ni njegova. Nego te molim, pozdravi svu našu rajnu na Crvenoj noći u Oslu. Prenesi im moju poruku: »Velež« do groba! I još im reci da ću tu noć biti s vama, namiriću se k'o stoka. Nema tih para na svijetu koje ne bih dao da mogu doći. Al' ne daju ovi minut s rade. Neću ti, družo moj, ni dolje, ove godine. Gledamo još nešto zašnjirati. Djeca su se osovila na noge, mogu sami, a Alija i ja ćemo u Mostar za godinu - dvije. Imaće se dotad za kakva četiri zida, nešto će se i penzije steći, s kojom bi ovdje mogli pokrepati, ali dolje će se dati preživjeti. Kosti u ovoj zemlji neću ostaviti, nema teorije. Kad mi dođe krepavat', da bar završim tamo gdje sam se rodio.

2006.

Mišo MARIC - Mostarenje

Praunuka jedne pjesme

Sve se na Ostrvu već jednom dogodilo, al' se ne pamti da je zvijezda tje-rala Mjeseca, pa ga za goru zatjerala. Na jugu Engleske nema gore – »grob je najviša planina«. Nit' je ikad Mujo kovao konja po Mjesecu, majka ga klela na akademskom engleskom, a Suljagina Fata išla u šoping i molila: »Hey, Mujo, give me a kilo of gold.« Biva: »Hej, bolan Mujo, daj mi kilo zlata«.

Šta je bilo u sljedećoj, neispjevanoj kitici iza zamandaljenih vrata ostavljeno je mašti; a usred gala koncerta u Domu kulture, na Rondou, Ico Voljevica dobacio Himzi Polovini, 70-ih. S tom pjesmom, koja se na jeziku Williama Shakespeara zove »Mostar's shoops are so beautiful«, sa scene Bridport Arts Centre, jug Engleske, lani je na turneju krenula, ove godine nastavila, prva »Sevdah Opera« otkad je sevdaha i otkad je opere. Muzički autori ovog jedin- stvenog djela su Nigel Osborne, diplomirani kompozitor sa Univerziteta u Oxfordu i neznane bosanskohercegovačke sevdalije što su diplomirale uz stado ili kako ih je gdje spopao sevdah. Autor libreta i novih songova je Goran Simić, sarajevski pjesnik sa stalnim boravkom u Torontu, a autori starih stihova nez- nani bosanskohercegovački pjevači i Aleksa Šantić, sa vječnim mjestom borav- ka u narodnoj tradiciji.

»Sevdah Opera« je predstava s pjevanjem i igranjem. Prvi, 70-minutni čin je satkan od novokomponovanih arija klasičnog operskog prizvuka inspirisanih sevdahom. Drugi čin Englezi bi nazvali happening, a po naški je teferič s pro- branih draguljima iz riznice narodnog pjevanja, s kratkim, duhovitim najava- ma, slobodnim prijevodima pjesama s izvornog na engleski jezik, a sve uz čašicu vina il' kriglu piva, bez kojih Englezi ne mogu zamisliti happening, a mi teferič – nije ni naš narod mimo svijeta.

Mišo MARIC - Mostarenje

Autorski i izvođački ansambl prve »Sevdah Opere« u istoriji, porijeklom i važećim državljanstvima, liči na mini - samit Ujedinjenih naroda. Sevdah je, inače, imao tu lijepu naviku da kroz minule vijekove ujedinjuje i naše. U Operi nastupa Alma Ferović. Nastupala je već sa Johnom Eltonom na Wembleyu, u Royal Albert Hallu, gostovala u Canadi, Australiji, Indiji, Singapuru, Kini... Marta 2006. je angažovana u Sarajevu, potom opet London, Canada, Kuvajt... U »Sevdah operi« je sevdah – primadona. Interpretacijom »Emine« oduševljava publiku. Okreće im bururet u glavi. Posmatrajući Engleskinje i Engleze kako uzdišu i sevdišu, sva je prilika da će Bosnu i Hercegovinu u Evropu prije uvesti Emina, Alma, sevdalije i sevdah, nego demokratski izabrani predstavnici bh naroda.

Oni, definitivno, nemaju sluha.

Po onoj: slon im, da prostiš, u uvo.

S pranenom sam razgovarao, i još razgovaram. U stihovima. Znam je napamet. I na srce.

S nenom nisam nikad i nikako. Žao mi.

S unukom, nekoliko puta telefonom, a razmijenili smo drage riječi poštovanja u sarajevskom Kamernom teatru i u novinama.

Praunuku prvi put susretoh s onu stranu mobitela, a potom licem u lice i oči u oči na Svečanosti kulture bh dijaspore u britanskoj prijestonici. Njeno lice je lijepo. Njene oči su lijepe, mile i pametne. Njen smijeh je vedar; pjesma je u smijehu.

Njena pranena, Emina, je u pjesmi.

Njena majka, Selma, čitav je život s pjesmom i s muzikom. Doktor muzike, dekan i profesor na sarajevskoj Muzičkoj akademiji i profesor na Pedagoškoj.

Praunuka, Alma Ferović, je od 2004. sve češće u Londonu nakon post-diplomskog na Royal Academy of Music, odsjek: Musical Theatre Department. Na Kraljevsku akademiju je uvela pranena, Emina Sefić – Koluder. Koji je otpjevala na prijemnom. Niko od uvaženih profesora riječ nije razumio. A svi su sve osjetili. Vječne pjesme su notirane kardialnim esperantom. Čovječanstvo bi bilo sretnije kad bi ova blentava planeta komunicirala pjevajući. Pa da mu se Alma Ferović obrati sa CD-a, video zapisom - najbolje sa scene, uživo.

- Kao djevojčica slušala sam priče o praneni. Zvučale su mi kao najljepša

---

Praunuka jedne pjesme

---

*Alma
Ferović*

bajka na svijetu. Od trenutka kad sam shvatila da je Emina iz pjesme dio mene i moje porodice, s ponosom o njoj pričam, jer me inspiriše. Posebno sam sretna kad mi neko uputi kompliment da ličim na nju. A kad god razmišljam o njoj, žao mi što je nisam upoznala. Prva pjesma koju sam naučila i zapjevala, bila je o njoj. Danas je pjevam na koncertima širom svijeta i svaki put je zamišljam i svaki put pjevam samo njoj. O sebi, šta reći? Rođena sam '78. u Sarajevu. Uporedo završila osnovnu i Nižu muzičku, pa gimnaziju i Srednju muzičku. U dvadeset prvoj sam diplomirala na Teoretsko-pedagoškom odsjeku Muzičke akademije. Tokom školovanja deset godina se bavila manekenstvom, obrazovala za novinarstvo, pjevala u horovima, solo nastupala po festivalima, a neposredno pred dolazak u London završila dvogodišnji ugovor pri Evropskoj Komisiji za strane investicije. Po završenom postiplomskom, još sam tu. Lon-

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

don je centar svijeta za muzičku profesiju. Koju sam odabrala pod pramajkinim i maminim uticajem. Uticale su i na mog bracu, Jasmina. I on je završio Muzičku akademiju. Jedino tata nije u muzici. Porijeklom je iz Plava, kao momčić došao u Sarajevo. Iako nije muzičar, nego diplomirani ekonomista, veoma se razumije u muziku i podržava nas. Običava reći: matematika i muzika imaju mnogo veza. Veoma mi nedostaju. Ja sam najsretnija kad sam u krugu familije, kad se svi iskupimo i pjevamo iz srca. A voljela bih, više od svega, da se jednom okupe svi potomci moje pramajke, Emine i pradede, Avdage Koludera. Za neke znam gdje su, za neke, nažalost, ne znam.

(Da se prapomstvo ne pogubi brine unuk Eminin, Mugdim Karabeg. Veli kako direktnih potomaka više nema. Kćer Šerifa i sin Besim umrli u ratu. Živi 8 unuka, 20 praunuka i 16 prapraunuka u BiH, Srbiji, USA, Turskoj, Engleskoj i Norveškoj).

- Sarajevo je moj grad i gdje god da sam, moja duša će uvijek tamo pripadati. Ne samo zbog porodice i prijatelja, već zbog svega što sam u tom gradu prošla, pa čak i one četiri godine rata. Bez djelića toga mozaika u životnom iskustvu, danas ne bih bila ono što jesam. A i Mostar je moj grad, dakako. Lijep dio djetinjstva sam provela u Alajbegovića sokaku, kod majke, tako sam uvijek zvala maminu mamu, istog imena, Emina. Ona je od Ćišića i bila je udata za Aliju Koludera, najstarijeg sina lijepe Emine. Satima bismo sjedili u njenoj mirisnoj avliji, pričala mi je o Mostaru, o Emini... Vodila me na Tepu, na Stari most, u HIT i »Razvitak«, kupovala čokoladne mrvice koje i sad strašno volim. Mostar je u mom srcu pored Sarajeva i osjećam ga svojim. Posljednji put sam bila u Mostaru, porodično, prilikom otvorenja Mosta, uz televizor. Bili smo tužni, jer nam se aranžman »Emine« učinio neprikladan, bilo je muzičkih grešaka u izvođenju. Znam, nema više Himze, kojeg je i ona najviše voljela, ali bi bilo ljepše da je to Ibrica Jusić sam izveo, uz gitaru, ili neki mostarski hor koji tu pjesmu osjeća svojom.

U zavičaju, i pjesmu i praunuku pjesme znaju i vole. Pranenu njenu, s početka XX stoljeća, vraćajući se iz toplu hamama, zapjevao je Aleksa. Neznani, praunukinom ljepotom nadahnut pjesnik, s početka XXI, javio se pjesmom »Alma« u sarajevskoj reviji. Vraćajući se "iz toplu kafića", zapjevao je:

Praunuka jedne pjesme

---

*»Ja joj nazvah selam
pun ružina cvijeta,
stid je ne bi bilo
da je Miss Svijeta.«*

Tako to biva s ljepotom i pjesnicima. Jedno davno, prelijepo mostarsko djevojčice ušetalo je u pjesmu, s ibrikom u ruci, 1903. Stoljeće i godinu kasnije, iz te pjesme, s istom ljepotom, njena praunuka je išetala s Royal Academy of Music u Londonu s najprestižnijom diplomom, koja se u čudesnom svijetu orodjenih nota i stihova, može steći.

K'o u dobroj bajci sanak se ostvari.

Sve ostalo je bilo, jeste i biće pjesma. U kojoj duša diše lako i lijepo, kao u mostarskoj, proljećnoj bašti, u hladu jasmína.

2006.

Mišo MARIC - Mostarenje

Umjesto pogovora

Bor sa Grmeča

Sve što se moglo lijepo napisati kanda je napisano o gradu na Neretvi. I priče. I pjesme. I zapisi. Divili su mu se Čelebija, Šantić, Dučić, Crnjanski, Andrić, Kulenović, Antić, Raičković... Imao je svoje pjevače, svoje zanatlije. Imao je svoje mostove. I onaj najčuveniji, što se kao srebrni srp nadvijao nad rijekom. Most neimara Hajrudina. Star kao sjećanje. I vitak kao mostarske djevojke.

Netrajni su mostovi. Ali je vječna sjenka koju su činili nad vodom.

Poznavao sam pjesnika koji je mnoge stihove o Mostu napisao. Bili smo prijatelji.

Poznavao sam i generala vojske koja je srušila Most. Bili smo prijatelji.

Mnoge su godine šutnje među nama. I jedan cio rat.

Ali, ovo nije priča o Gradu. O njemu je skoro sve napisano. I u knjigama postoji. Na filmovima, fotografijama, slikama. I u ljudima rasijanim svijetom.

Ovo je kazivanje o boru. Boriću, bolje rečeno. Svetom boru.

Pjesnik koji je činio taj Grad, sa tim umjetnicima, duša Grada, pred onaj rat je rođen u Bosanskom Petrovcu. Kao dječak došao u Grad i tu ostao.

Mnogo godina kasnije, pred zgradom u najljepšem dijelu grada, ponad Radobolje, gdje je imao stan, na travnjaku pod terasom, pjesnik je zasadio bor. Donio ga je iz grmečkih šuma, čuvao ga i pazio kao dijete, pokušao da presadi dio zavičaja i djetinjstva u predio koji mu je činio život.

Dolazio sam neke godine više puta u Grad, sa čuvenim pjesnicima makedonskim i crnogorskim, sa hrvatskim videnim glumcima, sa muzičarima sарајevskim, sa prijateljima. Sa svojom ljubavlju. Sa žudnjom za tišinom..

Zorom, kad vozovi sa sjevera stižu u Grad, odlazili smo kod pjesnika i prvo zalivali bor vodom koju smo donosili iz daleka, tvrdom, novosadskom i

---

Mišo MARIĆ - Mostarenje

---

mehkom sarajevskom; bor se borio sa suncem i žegom, mažen i pothranjivan, cijelo ljeto i cijelu jednu jesen.

U Gradu su blage zime. Grad je rijetko snijega i vidao. Bor pjesnikov postao je, na neki poseban način, naša opšta briga. Najčuveniji bosanski filmski režiser, sada već na drugoj obali, na groblju kod Kamenog lava, svaku mu je iglicu zelenu rukom dotaknuo. Valjda vjerujući da se energija između bilja i ljudi pretače.

Bor je žutio, ali se odupirao venjenju.

Dolazili su znalci biljaka, travari i naučnici, pili kafu i lozu na travnjaku pred kućom, pričali o umjetnosti i netrajnosti ljudskoj, pjevali su pjesme u večeri, uz gitaru, najbolji pjevači, a bor nije rastao. Kadkad nam se činilo da raste, da jača, sami smo sebe ubjeđivali da je prije par mjeseci bio manji. Slatke, male zablude, namjerno, da duši lakne.

Svenuo je, javljeno mi je telefonom, u martu, jedne godine, negdje pred proljeće, kada je Grad sav u beharu, kada zrijevaju rane trešnje.

Nije se primio.

Za mjesec dana, potom, već je počeo rat.

Pjesnik se otimao tome ratu i izbjegao u Englesku. U jedan grad koji se u romanu »Rebeka« pominje samo jednom, kada se Maksim vraća u Menderli. Nema Menderlija, nema Maksa de Vintera, nema bora; nema onih koji su činili Grad koji sam volio.

Knez Rjepin negdje plače na ulici koja se ne vidi sa mog prozora.

9. novembar 1997.

Pero Zubac

Bilješka o autoru

Milenko Mišo Marić.
Novinar i pesnik.
Poslednji romantik na svetu.

Miroslav Antić

26. jula 1973.

Mišo MARIC - Mostarenje
